

Бб 430/
202

202 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 202

СЛОВЕНАЧКА

0

ID=11157255

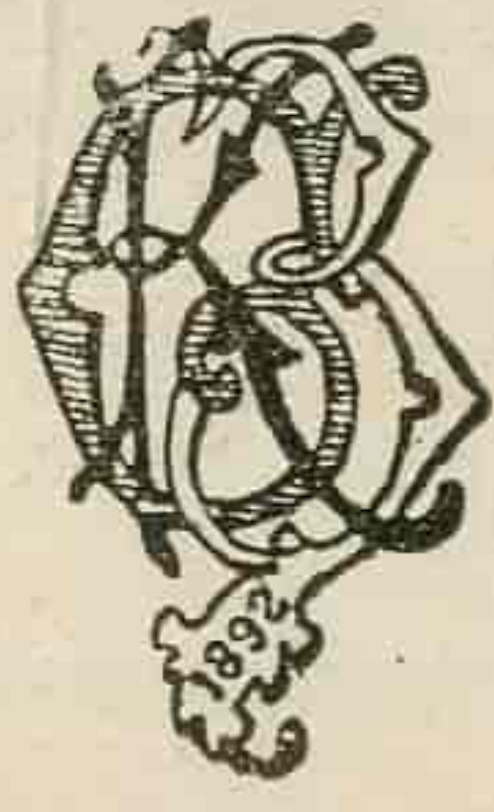

ПБб 430 / 202

А КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО ХХХ. БР. 202.

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Б. 45437.39

СЛОВЕНАЧКА

1927

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ЗЛАТИВОР“, ВИТОЉСКА УЛИЦА 37 — ТЕЛЕФОН 42-37

83

GEORGE BARKER

1850

1850

GEORGE BARKER

ПРЕДГОВОР

Српска Књижевна Задруга даје својој читалачкој публици ову књигу о Словенцима — према обавештењима и са описима Словенаца самих. Сараднике, поједине чланке и илустративни материјал прикупили су г. Антон *Мелик* и г. Милко *Кос*, професори у Љубљани. Сlike су уступили бесплатно Етнографски Музеј, Семинар за историју уметности, Тисковна Задруга у Љубљани и још неки. У опсегу ове књиге, која из разумљивих разлога није могла бити превелика, дат је приказ свих прилика словеначке прошлости и садашњости у главним цртама. Рукопис је превео на српски г. Душан Хинић у Љубљани.

APPENDIX

The following table shows the results of the experiments conducted during the year 1900. The experiments were conducted in the laboratory of the Department of Chemistry, University of California, Berkeley, California. The results are given in the following table.

Experiment No.	Temperature (°C)	Time (min)	Weight (g)	Volume (ml)
1	20	10	1.00	1.00
2	25	15	1.00	1.00
3	30	20	1.00	1.00
4	35	25	1.00	1.00
5	40	30	1.00	1.00
6	45	35	1.00	1.00
7	50	40	1.00	1.00
8	55	45	1.00	1.00
9	60	50	1.00	1.00
10	65	55	1.00	1.00

ГЕОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД

Мало је предела у Европи, чији би географски положај на тако малом простору садржавао толико сложених проблема, као положај мале Словеначке. Ту се граниче важне географске области Европе, додирују се различити делови континента, укрштају се привредни путеви и стичу главне европске расе. Словеначка је изразита гранична и прелазна покрајина. Тај њен значај се изражава у садашњој културној и политичкој судбини, а његов веран одраз је досадашња историја словеначког подручја.

Словеначка је још алписка земља, али лежи већ на југоисточном рубу Алпа, те великим делом иде и изван њих. На источној страни припада део Словеначке већ ивичним деловима Панонске низије, која се увлачи овамо равницама крај Муре, Драве и Саве. На југозападу заузима словеначка територија још доста широк предео динарског система са изразито карсним рељефом, који чини скоро четвртину њене површине. На западу се наслања на руб Фурланске низије, која је део велике Горњоталијанске низије, и на послетку запљускује словеначку земљу још Јадранско Море са својим највише према северу, у континент, помакнутим тршћанским заливом.

Ако посматрамо све то са геополитичког гледишта, узимајући да природни простори имају и свој израз у политичким индивидуалностима, видићемо, да нам допиру од запада политичке организације Горње Италије, од севера средње Европе,

од истока Панонске низије, а на југоистоку остаје Балкан са својим политичким утицајима. Преко словеначког подручја ишли су, средином Словеначке, друмови из Италије на исток, источним рубом Алпа према северу на Дунав и још даље, на североисток у средишње делове Панонске низије, и на југоисток у предео, где се додирује Панонска низија са балканским земљама крај доње Саве, Драве и Мораве. Овим путем су Римљани освајали све наведене покрајине, полазећи из Аквилеје, која је стајала тик крај руба садашње словеначке територије; истим путем, али у обратном правцу, надирале су у доба сеобе народа варварске хорде према Италији. У полустепском панонском пределу су се заустављали Номади у нашој непосредној близини и, у доба Авара и Мађара, вршили извештан утицај на нашу историју. Преко словеначке територије су ишли у средњем и новом веку главни друмови из Млетака источним рубом Алпа на север. У новије доба, када се је развио Трст у прву јадранску луку, водио је најбољи пут до њега из аустријских и суседних покрајина, особито од Беча, баш преко словеначког подручја. Зато је разумљиво, што је прва железничка пруга на југословенској територији Шентил — Марибор — Цеље саграђена год. 1846., и Цеље — Љубљана 1849., те Љубљана — Трст 1857. Осим тога је пруга Шентил — Марибор — Цеље — Љубљана — Трст још и данас једина железница у држави са два колосека. Све то сведочи, да је главни пут водио из средње Европе на Јадран баш преко словеначког земљишта.

Словеначко подручје у својој целини не чини јединствену природну област. У старије доба, када је словеначки живаљ још допирао и у горње поречје Драве и Муре, те с оне стране развођа, у данашњој горњој Штајерској и Аустрији, у поречје дунавских притока, сачињавала је Целовачка котлина географско средиште словеначке територије. Зато је била садашња Корушка средиште Каранта-

није, и власт корушких војвода је допирала отуда на ивичне крајеве крај Муре, Саве и Драве. Али Целовачка котлина се показала као преслаба да политички влада над осталим областима; као моћнији предео истакао се онај крај Дунава. Одавде се је, из Источне Марке (Аустрије), раширио моћни политички утицај према југу, прво у доба Бабенберговаца, затим Хабсбурговаца, на словеначке покрајине све до тршћанског залива. Због тога се Корушка у својој северној половини германизирала и није више долазила у обзир као политичко средиште словеначких земаља. Али као последица јаке географске рашчлањености развиле су се поједине мање политичке територије, међу њима у прво доба Корушка, после особито Крањска, чије је природно средиште била Горњосавска или Љубљанска котлина, која је остала етнографски словеначка; на њу је у доба народног препорода прешла улога словеначког политичког и културног средишта.

Словеначка земља лежи на врло значајној етнографској граници. Ту се састају све три главне европске расе; на западу романска (Италијани и Фурлани), на северу германска (Немци), и најзад словенска која баш са Словенцима, у облику клина, залази према југозападу, тако да управо раздваја Германе од Средоземног Мора. Поред тога, на североисточној граници имамо још и Мађаре као представнике монголске расе, која је, истина, не у позитивном и конструктивном, већ у негативном смислу тако судбоносно утицала на историју источне Европе. Бити на раскршћу три односно четири расе, морало је имати важних последица за формирање културне структуре народа. Талијански политички и културни утицај допро је на западну периферију словеначке територије; тамо је дошао до највећег значаја у оном пределу, који је био столећима под влашћу Млетачке Републике; „млетачки Словенци“, који тамо станују,

били су до год. 1797. под влашћу Млетака, затим неколико деценија под аустриским господством, — међувремено и нешто (1805—1813.) у власти Француске —, а од год. 1866. су у оквиру нове, уједињене Италије. Талијански утицај је, затим, изразитији у поречју Соче, које је спадало у оквир горичке покрајине са средиштем у Горици, те у околини Трста и на Красу, као и у западној Истри, где је владала Млетачка Република до год. 1797. Он је оставио трагове у језичном погледу, у ритму говора, у начину грађења кућа, подизању села итд.

На крајњем истоку је био погранични предео словеначке територије под влашћу Мађара од X столећа до год. 1919.; та покрајина, „Прекмурје“, или „Словенска Крајина“, показује због тога знаке мађарске културе у некојим цртама, али ипак релативно много мање изразито, јер Мађари нису били ни културно ни економски толико самостални, да би њихов утицај могао имати неки већи значај.

Скоро сав остали, то јест северни и средњи део Словеначке, био је широко отворен врло јаком немачком упливу; у језик становништва ушле су врло многе немачке речи; начин говора, навике и обичаји, начин грађења, укратко главна цивилизација се је развијала под немачким утицајем, и први почеци домаћег културног живота у доба реформације исто су тако одраз немачког културног развоја.

Најслабији утицаји странаца били су у југоисточном делу Словеначке, који је остао у врло живом додиру са Хрватима. Бела Крајина значи већ прелаз између словеначког и хрватског света.

Доба народног препорода значи обнову словеначког народног живота. Почела се развијати тежња за еманципацијом од туђих уплива, почели су се одстрањивати њихови трагови и неговало се све оно, што је остало колико толико недирнуто од туђинства. Становништво, које је било у свима социјалним слојевима у националном погледу

равнодушно, требало је национално пробудити и придобити га за чување и култивирање властите народности и властите културе. Тај рад народних будилаца, у неисториском народу, као што су били Словенци, где је потпуно замрла традиција властите слободне прошлости и самосталне националне егзистенције, био је силно тежак и тек током генерација довео је до успеха. Без подробног познавања тих проблема и начина народног препорода међу Словенцима, немогуће је разумети новију и најновију историју Словенаца, а исто тако и њихову садашњост. Ко то не познаје, не може имати правога мишљења о словеначким савременим и полупрошлим народним проблемима.

Рад на народном препороду је најинтензивније напредовао у крањском и приморском делу Словеначке, као и по јужнијем делу Штајерске, а најмање у близини народне границе према Немцима, у Прекомурју и међу млетачким Словенцима; онде је био туђински уплив најмоћнији и рад словеначког народног буђења најтежи. Спољашњи знак овог неповољног стања је резултат корушког плебисцита од 10. октобра год. 1920., када је на плебисцитној територији, где је било по аустриској званичној статистици год. 1910. 49.000 Словенаца и 23.000 Немаца, само 15.279 људи гласало да државно-политички припане Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а 22.025 за немачку Аустрију.

Развој словеначке народности је, дакле, до неке мере последица националнополитичке пропаганде. Зато се њена спољашња својства показују друкчије него ли код историских народа, дакле и друкчије него ли код Срба, код којих је у националној традицији, коју је подржавала народна песма и верско-црквена прошлост, најсигурнија основа за јаку националну свест. Субјективни моменат игра, дакле, у народносним проблемима словеначког света врло важну улогу. Пре свега је ту разлика између етнографског и политичког начела у националним ци-

тањима ; људи, који су рођени Словенци и наводе као свој матерњи језик словеначки, убрајају се националнополитички у туђу народност или бар желе да остану са њом у што тешњој вези, што је дабогме почетак потпуне асимилације. То је исти пример као у Европи на граници међу великим народима, на пр. у Елзасу, у Фландрији, у Горњој Шлезији или у Мазурији.

Исход великога светског рата дозволио је Словенцима да се удруже са Србима и Хрватима у заједничку краљевину. Али тај судбоносни момент је показао и сву тежину геополитичког положаја словеначке територије. Као погранични предео словеначка земља је била онај део Европе, где је разграничење међу државама представљало не-обично сложен проблем. Решење питања разграничења нанело је Словенцима изванредно велике губитке.

Италија је узела поречје реке Соче, а осим тога још и горњу долину Зилице с Трбижем и Рабљем, Каналску долину крај Беле, притоке Таљамента, поречје карсне понорнице Пивке, која чини горњи ток савске притоке Љубљанице и поврх тога карсни предео крај понорнице Реке и северну Истру, где словеначко становништво прелази у Хрвате. На целој тој територији станује по аустриској статистици из год. 1910. округло 330.000 Словенаца, а по талијанској званичној статистици из год. 1921. 258.949 (без Реке). К томе треба прибродати још округло 52.003 млетачких Словенаца (по званичној талијанској статистици од 10. јуна год. 1911.), који су у оквиру Италије већ од год. 1866., тако, да би сада било по талијанским званичним наводима свих Словенаца у Италији око 311.000, са Реком око 313.000. А по словеначким изворима износи број Словенаца у Италији 400.000 душа.

Аустриској републици је париска мировна конференција доделила већ испочетка Зилску долину

са Бељаком и околином, где је насељено словеначко становништво, и то зато, да би Италија имала са Аустријом непосредну железничку везу, која иде из Удине по Каналској долини преко Трбижа и Бељака према Бечу. После неповољног плебисцита од 10. октобра 1920. остала је у Аустрији и сва Целовачка котлина и њен источни те јужни планински обод, где станују Словенци. У томе делу Корушке остало је, по званичној аустриској статистици из год. 1923., 36.635 Словенаца. Али наведени званични подаци не представљају праву слику народносних одношаја. Ако упоредимо податке из год. 1910., по званичном бројању старе хабсбуршке Аустрије, добићемо за исту територију 66.482 Словенаца. Немогуће је, дакле, да се број словеначког становништва тако нагло смањио, јер се исељавање вршило у тако незнатној мери, да статистички скоро не долази у обзир. А германизација нигде не напредује тако брзо, да би села примила немачки говор у току десет година. Очевидно је, да су се ту не само појединци, већ и породице, којима је матерњи језик словеначки, убрајале у немачке, било против њихове воље или пак што су убројаване политички, према њиховој немачкој оријентацији. Неколико примера нека илуструју систем и апсурдност таквог бројања. У општини Св. Штефан у Зилској долини набројали су год. 1880. 97.4% Словенаца, год 1910. још 92.5%, а год. 1923. само 12.2%, иако није било никаквог исељавања. Бистрица на Зили је имала год. 1880. 98.9%, год. 1910. 83.9%, а год. 1923. 8.1% Словенаца. Жихпоље близу Целовца бројало је год. 1880. 98.8%, год. 1910. 30.2%, а год. 1923. 13.7% Словенаца. Наведенима су слични примери из целе словеначке корушке области; из њих се види јасно, да се онде није бројало етнографски, него немачко-политички.

Свих Словенаца у аустриској Корушкој, ако узмемо за основу словеначки матерњи језик, без обзира на политичко одређење ка словеначкој

или немачкој странци, најмање је још 111.000. Томе треба прибродјати још неколико села на аустриском подручју, горе на висовима у граничној планини Козјаку, а исто тако и у куту с оне стране Муре око Радгоне, где још станују Словенци, укупно око 5000.

У Прекомурју државна граница није повучена свуда тачно по етнографској међи између Словенаца и Мађара. Мађарској су остала словеначка села по брежуљкастом земљишту преко развођа међу Муром и Рабом, која се протежу чак у долину реке Рабе код Ст. Готхарда (слов. Моноштер). У тим селима, од којих је девет потпуно словеначких, а три су мешовита, станује по мађарском званичном бројању још увек 6087 Словенаца; но њихов број је несумњиво нешто већи и износи до 9000 људи.

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је, по званичној статистици од 31. јануара 1921. год., 1,024.761 Словенаца, и то у Словеначкој, то јест у љубљанској и мариборској области (са Међумурјем и Каставом) 985.868, а у осталој држави 38.893.

Но статистика Словенаца с овим још није потпуна. Словеначка је врло густо насељена, а проценат обрађене земље је сразмерно мали, зато је ту већ рано наступила потреба исељавања. У доба појачане индустријализације наступила је и у Словеначкој појава напуштања села, и Словенци су се у све већој множини селили у индустриски развијеније крајеве, где су налазили рада, понајвише као радници и рудари. Селили су у немачке алпске покрајине, још у већој мери у Вестфалску у Немачкој. Највеће димензије је узело исељавање у Америку, и то из свију предела словенског подручја; највећи део исељеника се је упутио у Сједињене Државе, нешто мало и у Канаду и остале америчке државе. Већина исељеника је одлазила у туђину само привремено, али много их је и остало тамо за увек; некоји су повели са собом и

своје породице ; многи су тамо основали свој дом са словеначким девојкама, које су се такође селиле из домовине. Најјаче исељавање у Америку пада у доба од 1890. до 1910. Од год. 1918. један део исељеника се је вратио, али је ипак већина остала у туђини. Данас се рачуна, да у Вестфалској живи још увек округло 20.000 Словенаца, који су запослени у тамошњим рудницима, топионицама и творницама. У Сједињеним Државама било је, по званичном бројању из год. 1920., 252.202 Словенаца, и то највише у државама : Пенсилванији, Охају, Илиноису, Минесоти, Њујорку, а највеће средиште Словенаца у Унији је Клевеланд. Словенци у Унији су исто тако највише запослени у творницама и рудницима, а фармера је врло мало. У последње доба је тамо и нешто интелигенције ; Словенци у Америци имају и велики број часописа, дневника и других новина ; друштава васпитних, певачких и т. д. У осталим државама Северне Америке, на првом месту у Канади, рачуна се број Словенаца приближно на 10.000. У јужноамеричким државама, пре свега у Аргентини и Бразилији, насељавају се у све већем броју Словенци из талијанског Приморја и њихов број се цени данас округло на 10.000. Из словеначког Приморја, особито из Горичког, селили су се у приличном броју у Египат, највише у Александрију ; биле су то највише младе девојке, које су одлазиле онамо у службу. Пре рата се рачунало, да у Египту има око 4.000 Словенаца и Словенки ; колико их је тамо у послератном времену о томе немамо података.

У новије доба је скоро сасвим престало исељавање у Америку, а ни у Вестфалску се више не селе из Словеначке. Али је почело исељавање у друге земље, особито у рударска средишта Француске, где је сада округло 10.000 Словенаца, највише у индустриској источној и северној Француској.

Број свију Словенаца износи данас (г. 1927.)

ако рачунамо и 12‰ природни прираштај од г. 1921. скупа око 1,920.000. Од тога их станује у слободној Словеначкој 1,054.000, то јест 55‰ од целокупнога броја, у Италији 400.000, 21‰, у Аустрији 116.000, или 6‰ и у Мађарској 9.000. Изван компактне етнографске територије станује: а) по осталим покрајинама наше краљевине 40.000 Словенаца, то јест 2‰ и б) по другим европским и изваневропским државама 303.000, то јест 16‰ целокупног броја Словенаца.

Површина Словеначке је у северозападном делу права висока планинска алписка земља, која се одликује својим величанственим природним лепотама. Ту су као највиша планинска група у Словеначкој, и уопште у нашој краљевини, Јулиски Алпи, којима се протеже по главним врховима од Јаловца (2643 м.) до Чрне Прсти (1844 м.) граница према Италији; највиши је врх у њима Триглав (2863 м.), а за њим Шкрлатица (2738 м.); после њих долази још низ врхова преко 2500 м., неколико чак и преко 2600 м. Међу величанственим планинским гребенима и купастим врховима, који су састављени из кречњака, издубљене су дубоке и стрме долине, које допиру све до главних гребена (Врата, Бохињ и друге); данашње облике врховима дали су ледници у леденом добу, који су се спуштали и изван планина, онамо чак до данашње Радовљице. До висине 1600—1700 м. Алпи су у Словеначкој покривени лепим, густим, делимице буковим, а највише јеловим шумама. Али Јулиски Алпи, иако су изнад шумског паса највише пусте голети са стрмим одсецима и провалијама, данас су проходни скоро у свима правцима, јер су свуда спроведене, у туристичке сврхе, маркиране стазе, по којима је лети много туриста. И планинских кућица има у изобиљу снабдевених и настањених преко лета; највиша од свих је кућица на Кредарици (2515 м) под Триглавом, највиша за становање намењена зграда у нашој краљевини.

Слични су Јулиским Камнишки или Савињски Алпи, одељени од ових широком Љубљанском или Горњосавском котлином, али мањег пространства и нижи од њих; Гринтовец, највиши врх у њима, достиже висину од 2559 м. Северно од Јулских и Камнишких Алпа протеже се ужи и нижи, али зато равнији и мање величанствен планински низ Караванки, којим иде државна граница између наше краљевине и Аустрије. Највиши врх у њима је Стол (2239 м.), а врло је омиљена планина Голица (1835 м.) Караванке деле слив Саве од дравскога, на истоку допиру још до Мислињске долине. Састоје се исто тако поглавито из кречњака; на њима је знаменити превој Љубељ (1370 м.), којим је у прошлим столећима ишао жив саобраћај.

Јулиски Алпи, Камнишки Алпи и Караванке су главне три планинске групе у Словеначкој. Шуме се простиру на њима до 1600—1700 м. висине; изнад шума почињу, готово непосредно, кршевите голети, са ретким пашњацима. Планине са катунима су у Словеначкој скоро све у шумском појасу, тек мало где су и изнад њега Жито и друге пољске културе допиру до висине од 1000—1100, ређе до 1200 м.; исто тако високо допиру и стално насељена села. Исто ово вреди у главном и за средње планине алпскога предгорја.

Јужно и источно од наведених високих алпских група имамо алпско предгорје, то јест побрђе и средње планине, високе 700 до 1200 м., које се исто тако састоје већином из кречњака, а једним знатним делом из палеозојских шкриљаца. То предгорје је са небројеним речицама и потоцима тако рашчлањено, да је испресецаано мрежом релативно дубоких долина. Али узвишења су већином довољно заравњена; стрме падине прелазе често у валовите терасе са доста дебелим слојем растворенога материјала, тако да и на њима има довољно обрађене земље и ливада и сразмерно много насе-

обина. Стрмије падине су покривене шумама, највише буковим, а знатним делом и смрековим.

Јулиско предгорје се између Соче и Таљамен-та, идући према југу, све више снижава, и прелази на послетку у ниско терцијарно побрђе, које као појас окружује узан северни руб Фурланске равнице; насељено је скоро у целом опсегу још са Словенцима.

Међу Сочом и Савом имамо у предгорју (шко-фјелошки брежуљци, полховграјски доломити и др.) врло дубоке долине, које су Бача и Идријца на западу, а Селшчица и Пољаншчица, притоке Соче, на истоку, усекле у меким шкриљцима слабе отпорне моћи. Зато пати овај крај необично много од вилонитих потока у толико више што је ово уједно предео врло обилних водених талоба. Развођем између савских и Сочиних притока иде сада државна граница, која пресеца физички и етнографски потпуно јединствену област. Од прилике на црти Толмин-Врхника прелази тај брдски предео у 700—800 м. високе висоравни динарског система.

Међу горњом Савом и Савињом рашчлањено је алпско предгорје упоредним долинама; у њима се налазе терцијарне котлине, које су биле некада ивични део панонскога мора односно језера; зато су ту настали моћни слојеви мрког угља и лигнита, те се могло развити живахно рударство (на пр. Загорје — Трбовље — Храстник — Лашко). Сава тече кроз то побрђе у тесној, врло стрмој клисури између Литије и Радеча код Зиданог Моста, где се је морао за железницу усећи пут у чврстој стени; колског пута кроз клисуру данас још нема.

Међу Савињом и Дравом имамо у јужном делу низ гребена средње висине, који представљају наставак Караванки (Коњишка гора и др.), и чине углавном развође међу наведеним рекама. Северно отуда пак имамо посебан предео словеначких Алпа; то је Похорје, јужно од Драве, високо до 1543 м.,

и упоредо с њим, а северно од Драве, нешто нижи Козјак, који чини етнографску и државну границу. Та два планинска венца као и нешто западнији: Стројна, Корица и Свиншка планина делови су централних Алпа, који се не састоје из кречњака, већ из кристаластих шкриљаца, а Похорје у своме средишњем делу чак из гранита. Ту су падине много мање нагнуте него у кречњачким Алпима, врхови су мање зупчасти и заострени; воде је у изобиљу и по висинама, а због тога су и повољнији услови за вегетацију.

Некако северно од Марибора прелази Козјак у ниске терцијарне брежуљке Словенских Горица, а Похорје се спушта до Птујског или Дравског поља, које се мора сматрати као горњи део равне Подравине. У пределу између Птујског поља и Савиње има у упоредним котлинама терцијарних наслага.

Поменуте четири реке, Соча, Сава, Савиња и Драва су најмаркантније линије за рељеф словеначке земље. Соча тече у свом горњем току, то јест до Толмина, докле је допирао у леденом добу сошки ледник, по дубокој, али доста пространој долини. Крај ње су највећа места Бовец (под Предилским прелазом 1162 м.), Кобарид (Капорето) и Толмин. После краћег тока тесном клисуром у динарском карсту прелази Соча у ширу долину, која је отворена према широкој ђурланској равници; ту се налази Горица (28.000 становника), поред Трста највеће средиште словеначког Приморја.

Сава оставља праву алписку долину већ код Бледа, и тече потом кроз широку Љубљанску котлину. Ова се протеже од подножја Караванки и Јулских Алпа до руба динарских висоравни; највећим делом је покривена дебелим слојем шљунка, који је у горњем делу, у Бледској котлини, глацијалног порекла; око Бледа има врло развијене морене, а у осталим деловима флувијоглацијалне носе, у којима је, између Радовљице и Крања, усе-

чен читав систем тераса. Шљунак је на површини незнатно распаднут, зато равница није нарочито родна, али је ипак добро обрађена и густо насељена (до 100 људи на кв. км.). Усамљена брда, која се дижу средином котлине, деле равницу у издвојене делове. Најбоље је изоловано од остале котлине Љубљанско Барје, које је покривено врло дебелим седиментима некадашњег језера које је у дилuviјуму покривало овај предео и заостало у историском добу као мочвара са релативно танким слојем тресета. Од г 1762. су га почели исушивати, очишћен је тресет и површина преобрађена у њиве и ливаде. Љубљанска котлина је у алписком и преалписком делу Словеначке највећа равница. Зато је постала средиште покрајине, пре Крањске, сада Љубљанске области; и у њеном јужном делу, откуда је најлакши прелаз у поречје Крке и саобраћај у другим правцима, развила се Љубљана са 53.000, а са индустриским предграђима до 70.000 становника.

Па и многа друга знаменитија места су сконцентрисана у Горњосавској котлини; ту је на западном рубу Љубљанскога Барја Врхника, знатно индустриско место; на североисточном рубу поред Домжала Камник, исто тако са индустријом и полазна тачка за туре; на западу, на сутоку Пољанске и Селшке долине са равницом, Шкофја Лока; и на прелазу преко Саве Крањ (3.000 становника), после Љубљане најживље трговачко место области, у коме се у последње време индустрија лепо развија. Поред планинских река, које имају велику водену снагу, некада је цветало прерађивање железца; где се овај занат није преуредио у модерну творничку производњу, пропао је; у већој мери очувала се индустрија у Тржичу (2400 становника) са живом текстилном, кожарском и железном индустријом, и у Јесеницама (8100 становника), које су већ изван праве котлине, и имају железну индустрију већег стила.

Блед са својим лепим језером прочуо се као пријатно и здраво летовалиште и купалиште. Доле уза Саву, исто тако већ изван праве котлине, добила је већи значај Литија, због своје индустрије (текстилна творница, оловна топионица). У бочним долинама пак, још на ниже су, у близини Саве, Загорје, Трбовље и Храстник, највећи угљенокопи Словеначке.

И Савиња тече после кратког клисурастог тока по широј равници, прво по горњој Савињској долини, која је економски сиромашна због удаљености од железничке везе, мада је врло богата дрветом, а затим по широј и већој Доњој Савињској долини или Цељској котлини, која је средином шљункаста (дилувијално-алувијални наноси), а оивичена терцијарним брежуљцима. Ту је Цеље, средиште покрајине, некада седиште Цељског Грофовства и централна домена цељских грофова, а сада треће највеће место слободне Словеније, у коме се у задњим деценијама развила и врло моћна индустрија (7.700 становника, са предграђима 11.000). Савињска долина је на гласу због своје културе хмеља; средиште хмељарске продукције, и трговине је трг Жалец. У доста широкој Шалешкој долини налази се Шоштањ са индустријом коже, а у Шкалама код Велења државни угљенокоп. Код Шоштања је државни санаторијум за туберкулозне, Тополшчица.

Драва тече, када остави Целовачку котлину, по доста тесној долини. У њу улази дубоко урезана Межишка долина крај речице Меже, која долази са високих алпских гребена; планине, које је окружују, имају у изобиљу оловне руде, зато се је ту развило рударство; ту је и највећи оловни рудник наше краљевине у Чрни. Код Дравограда се спаја са Дравском долином и Мислињска долина, којом тече Мислиња. У тим долинама су неколика стара занатска места, која и сада имају незнатнију индустрију жезела: Гуштањ у Межишкој, Словењградец у Мислињској и Мута у Дравској долини.

У тешњем, доњем делу Дравске долине су на Фали модерна постројења за искоришћавање водене снаге, највећа у Словеначкој, која шаљу електричну струју врло далеко, чак до Трбовља. Испод Фале прелази Дравска долина у широко Дравско или Птујско поље. На њему је било некада главно средиште Птуј (римски Петовијо), данас место са 4400 становника, у средњем веку га је престигла новија насеобина Марибор (31.000 а са индустриским предграђима 40.000 становника), који се је лепо развио, особито откада је на главној железничкој прузи и постао полазна тачка железнице крај Драве према Целовцу. Марибор раније није био веће административно средиште, тек сада је постало седиште области; главну важност има као центар трговине са пољопривредним производима и са врло развијеном индустријом.

Дравско поље се продужује у нешто ужој Дравској равници у Међумурје и Хрватско-Славонску Подравину; у њој је због тога већ осетан панонски утицај. А једино знатније место овде је Ормож, полазна тачка железнице за Љутомер и Прекомурје. Због претежно панонског поднебља, са врло топлим и у главном ведрим летом, свуда туда је поред воћарства и живинарства јако развијено и виноградарство, а најбоље у Словенским Горицама, ниским терцијарним брежуљцима између Муре и Драве, који се пружају и у Међумурје. Ту је најбоље вино Словеначке, особито око Љутомера.

С оне стране Словенских Горица је крај Муре широка равница, највећа у Словеначкој; на десној страни Муре, позната под именом Мурско поље са Љутомером и Горњом Радгоном, а на левој широка Прекомурска раван, по којој тече речица Ледава; ту смо већ сасвим у панонском пределу. Главна два средишта су Доња Лендава и Мурска Субота (3000 становника). Северни део Прекомурја је опет терцијарно побрђе, слично Словенским Горицама, али је мање винородно и сиромашније је.

Међу Дравским пољем и Савом, чија се долина од Радеча даље опет шири, простире се опет бреговита земља са наизменичним низовима нижих терцијарних котлина, по којима теку веће воде и где се јављају слојеви мрког угља и лигнита (угљенокопи код Рајхенбурга и Брежица). И тај је предео по висинама и благо нагнутим подинама добро обрађен и сразмерно добро насељен; што је више земља отворена према панонској срани, то се све више јављају виногради. Већих места ту нема; треба поменути само Рогашку Слатину са врло добро посећеним лечилиштем и летовалиштем.

Слично је Долењско побрђе између Саве и горње (и доње) Крке; међу вишим кречњачким брдима су терцијарне котлине са угљеним слојевима, особито у долини Мирне (угљенокоп Крмељ код Шт. Јанжа). И туда је земља по висинама обрађена и насељена, а већа места су ограничена на долину Саве и доње Крке.

Крај доње Крке је већа Брежичко-кршка котлина, која је окружена терцијарним брежуљцима, а у средњем делу је доста пространа равана, која је нашироко отворена према хрватској Посавини; и ту смо, дакле, у непосредном додиру са панонским пределом, зато је ивица котлине виноградарски крај, нарочито по брежуљцима око Брежица и Кршкога, који су већа средишта у долини Саве. Више горе, крај Крке, је Ново Место (3300 становника), знатније локално средиште, најважније место Долењске, које се због немања индустрије не може јаче да развије.

Горјанци (до 1181 м), који ограђују Кршку котлину на југу, чине границу према Хрватској; на њима су биле најстарије ускочке насеобине. Крај горње Крке, а особито западно од ње, имамо изразито развијен словеначки карст. У источном делу су само мања карсна поља, на пр. Гросупељско и Добрепоље те Рибничко-кочевско; међу њима су већином кречњачка брда и висоравни са карс-

ним појавама, но и овде је ипак земља доста обрађена и настањена. Према западу и југу земљиште се све више издиже; на северу су на јужном рубу Љубљанскога Барја веће висине са Кримом (1106 м.) у средини, а на југу на обе стране кочевског поља Рог (1100 м.) и Готенишки Снежник (1289 м.); све наведене планине су покривене огромним, делимице буковим, а највише јеловим шумама. У средини се дижу простране висоравни од 700—800 м. висине; то је карсно земљиште мале плодности, али ипак обрађено и насељено. И колико има текућих вода, оне теку тесним, местимице кањонским долинама (Ишка, Купа), зато је овај предео најмање проходан и представља крајеве који су највише удаљени од железнице.

Западно се ниже од горње Купе, која тече кроз шкриљасто земљиште, преко Ложа, Церкнице, Планине према Идрији, низ карсних поља са понорницама и периодским језерима (Церкнишко језеро, Планинско поље и др.); ту су сконцентрирана знатнија места (Лож, Церкница, Планина), чије се становништво осим трговине дрветом бави још и ратарством.

Западно од наведених карсних поља диже се највиши део словеначког Краса; то су високе планине Снежник (1796 м.), Јаворники (1268 м.) и Хрушица (1300 м.); њиховим источним рубом иде државна граница међу нашом краљевином и Италијом. Ова узвишења су покривена огромним шумама. Наставак Хрушице према северозападу је Трновска шума (до 1495 м.), која се пружа до средње Соче; на њеној северној страни протеже се онамо до Соче и доње Баче појас висоравни од 700—800 м., на обе стране Идрије (5600 становника), која за свој развитак има да захвали само руднику живе.

Југозападно од области највишег словеначког Краса настају котлине у старотерцијарном пешчару, које чине шире долине са нормалним површинским токовима; то су долина Реке, басен Пивке, у коме

је Постојна, чувена због своје пећине, већ на рубу кречњачког терена, и највећа Випавска долина, која прелази у долину Соче; у Випавској долини је због тога већ изразит утицај медитеранског поднебља са раним пролећем, врло топлим, ведрим летом и интензивним виноградарством, чије је средиште Випава, док оближња Ајдовščина, која је са Горицом везана железницом, има значаја као веће индустриско средиште. Ипак ту смета бура, у зимској половини године, и осетљивије биљке (маслина, смокве, бадеми и т. д.) могу да се одрже тек у околини Горице.

Међу наведеним басенима, Тршћанским заливом и доњом Сочом простире се најнеплоднији део словеначке територије, Тршћански и Коменски Крас. Површина је највећим делом каменита, без шуме, са незнатним површинама плодне земље, где су виногради, чувени због јаког црног вина (теран), главна основа егзистенције. Свака и најмања оаза плодне земље је брижљиво обрађена, иначе не би било могуће истрајати на оскудној земљи, где, разуме се, не може бити већих насеља.

На југу прелази овај предео у више — још више пуста — висоравни Чичарије, где прелази словеначки елемент у хрватско становништво. На тршћанско-копарској обали јавља се поново уска зона пешчара, који се продужује у све ширем појасу у средњу Истру. Ту допире словеначко становништво од Истре до близу доње Соче, до Штивана код Девина, до Јадранскога Мора. Ту је Трст, који је био у свом старом делу, истина, талијански, но где су сва околна насеља непосредно све до старих градских бедема увек чисто словеначка. Исто тако је Копер остао талијанско место, а непосредно око њега су словеначка села.

Аустириска Словеначка обухвата јужни и централни део Целовачке котлине и доњи део Зилске долине. Народна граница иде данас од ушћа реке Лабуднице (Лавант) по бреговима између Драве

и Лабуднице на јужне врхове Свиншке планине и отуда преко Крке некако на Целовац, где су села јужно и источно од вароши претежно још словеначка, а северно и северозападно већ понемчена. Од Целовца иде народносна граница покрај северо-источне ивице Врбскога Језера, на северни крај Осојскога Језера, и даље, по узвисинама источно од језера, према Бељаку, који је још немачки, а има на истоку и југу од градске територије већ словеначка села. Од Бељака иде граница између Словенаца и Немаца на главни гребен Добрача и даље по Зилским Алпима до близу трга Шмохора (Хермагор); онда окреће према југу преко долине, тако да је Шмохор са горњим делом Зилске долине још немачки, а све што је источно од трга словеначко. Од Шмохора иде народносна граница управо према југу у Италију, те прелази код Понтебе у талијанско-словеначку народносну границу. Ту смо, дакле, на тремеђи германске, словенске и романске расе.

Корушка Словеначка по површини и природи земље не разликује се много од остале Словеначке, од које је деле Караванке, Пеца и Стројна. Целовачка котлина је ниска, пространа потолина међу алписким планинским венцима. У леденом добу је била сва покривена великим ледницима, који су је испуњавали долазећи од запада, у средњем делу, код Целовца, до висине од 500—700 м., допирући сасвим до њеног источног руба. Зато имају брежуљци у њој карактеристичне обле купасте форме, на многим местима има морена, а између ових су језера. Услед тога је Целовачка котлина област безбројних језера; нека од њих су већ делимице отекла, или су преобраћена у мочари или баре; многа језерца су тако мала, да су обележена само на картама са врло великим размерама. Највеће је Врпско језеро, које је сразмерно плитко и због тога згодно за купалиште и летовалиште (главна су

средишта саобраћаја са странцима на језеру Порече и Врба).

Површина Целовачке котлине је разнолика. Равнице имамо крај Драве, где се протеже у уском појасу поред реке Рож (доњи и горњи), од Бељака до ушћа Беле, даље Подјуна, шира раван међу Дравом, Пецом и Обиром, а на левој страни Драве је Целовачка равница са Госпосветским Пољем, где је било некада седиште словеначких војвода старе Карантаније; најзад валовита, а врло лепа Великовска равница међу Дравом и Свиншком планином. Целовачка котлина је насељена слично као остала Словеначка; њено становништво се бави у главном ратарством и сточарством, а врло важно је и шумарство, иако је шума великим делом у поседу немачких власника. Индустриско место су Боровље са оближњом Бистрицом; ту је развијена фабричка прерада железa са старим пушкарством. Иначе су места Великовец, Плиберк и т. д. само локална средишта, а више индустрије и трговине је сконцентрисано у Целовцу (26.000 становника), који је и главно место корушке покрајине и има због тога бројно чиновништво; на послетку Бељак, који се је у последњим деценијама јако развио (22.000 становника) због живе трговине и саобраћаја са Италијом (дрво). У погледу поднебља Целовачка котлина се од остале словеначке територије разликује по томе, што има оштрију климу, нарочито врло студену зиму, а и хладније лето; због тога се ту не гаји кукуруз, а место пшенице сеје се много раж. Винова лоза успева једино код Житаре Васи, где је област отворена према топлом југу.

Три добра пута, сада аутомобилски друмови, воде из Целовачке котлине преко Караванки на Горњу Саву, и две железнице, једна главном долином преко талијанске територије код Трбижа, а друга кроз каравански тунел (преко 8 км) код Јасеница. Особито је, пак, важна железница, која

води кроз Бељак и Трбиж у Италију, где је то у источном делу једина непосредна железница из Аустрије за Италију.

Поднебље Словеначке је умерено копнено; зиме су хладније у централном делу, особито у Љубљанској котлини, затвореним долинама и карсним пољима. (Средња јануарска температура је -1.0 до -2.5° Ц.) Лето због близине Алпа и великог броја облачних дана није нарочито топло (средња јулска температура је 19 до 20° Ц); топлије је пролеће, са већим бројем ведрих дана. Утицај Јадранскога Мора је ограничен на талијански део Словеначке, где медитерански утицаји допиру у долину Соче, у главном до Канала, и у Доњу Випаву, а иначе су ограничени на узан приморски појас Краса.

За поднебље у Словеначкој карактеристично је изобиље водених талоба (1000 — 3000 мм на годину), који на југозападу достижу максимум у јесен, а на северу и североистоку у лето. Иначе у Словеначкој нема ниједног годишњег времена, у коме не би било просечно довољно кише. Али карактеристична је изванредно велика временска променљивост, особито зими; ретко када траје јачи мраз дуже времена. Јесен је обично врло дуга и јако топла, а права зима почиње тек крајем децембра; у овоме се показује утицај Јадранскога Мора, који, истина, због високих и пространих планина од Рисњака до Триглава не може да дође до пуног израза.

Економске прилике. Словеначка се означаје обично као индустриска земља. Ту карактеристику треба узети мало више критички него што се то обично чини. Словеначка изгледа индустриска само ако је упоређујемо са осталим покрајинама наше краљевине, које имају још мање творница, односно индустрије. Ако је пак упоредимо са правим индустриским земљама, као што је на пр. Чешка, онда би се морала још увек означити као пољопривредна земља, јер од целокупног становништва у Слове-

начкој скоро две трећине су запослене у пољопривреди, сточарству и шумарству.

Од целокупне површине Словеначке њиве и вртови чине једва петину, што је сигурно врло мало. Уз то се још мора напоменути, да квалитет земље у Словеначкој није прве врсте, да се по родности никако не може упоређивати на пр. са Бачком или Сремом. Земља у Словеначкој се мора добро одржавати и рационално обрађивати, јер тек тако даје обрађивачу сразмеран принос.

За словеначку пољопривреду је карактеристично обделавање разноврсних култура насаде, али ниједне у нарочито великој множини. Саде се пре свега много кромпири, 13% њива је засађено кромпиром, — несумњиво, релативно, више него у ма којој другој нашој покрајини; затим долазе: кукуруз, пшеница, раж, јечам, зоб, хељда, просо, пасуљ, репа, купус, и т. д., али ниједна од тих култура не гаји се у претежној множини, што би омогућило специјализацију. Зато имају сељаци кадшто само помало ових или оних цереалија или поврћа према томе каква је летина, а поједине (особито пшенично брашно) морају скоро увек куповати.

Уопште се може рећи, да сељак не посвећује сточарству мање пажње него пољопривреди, можда чак и више. Овце се гаје у Словеначкој у сасвим незнатној мери, а козе још мање. Главна домаћа животиња је говече; овде треба нагласити да су скоро свуда уведене добре алписке пасмине. У многим крајевима су уређене млекаре, које извозе млеко или млечне производе железницом; у планиским пределима се справља сир (који се такође извози); најбољи је бохињски сир из Јулиских Алпа. Јако је развијено и гајење свиња, само што свиње не хране жиром и кукурузом, већ пољским продуктима и отпацама из кухиња. Коња употребљавају много за кола. Друге домаће животиње, на пр. магарац, не гаје се скоро никако.

Шума заузима у Словеначкој скоро половину површине. Велики део шумске површине је у властеоском поседу, — велепоседи, који би обухватили много јутара зиратне земље и ливада, у Словеначкој су, изузимајући Прекомурје, изузетак — велепоседи, који су већином имања некадашњег немачког феудалног племства, имају највише шума.

Шума је баш она резерва, којом се намирује сељак у Словеначкој тим што, где може, продаје дрво, и тим покрива трошкове; иначе би му економија била врло често пасивна.

Густина становништва у Словеначкој износи 65 људи на кв. км.; Словеначка је дакле после Војводине наша релативно најнасељенија покрајина. Али праву слику о значају ових бројева добивамо тек онда ако узмемо у обзир чињеницу, да је Словеначка алпска, брдовита, делимице чак и карсна покрајина и да је једва петина целокупне површине под њивама. На сваког земљорадника долази врло мало зиратне земље, и по званичној статистици мали посед у Словеначкој изразито превлађује. Словеначка је класична покрајина малог поседа. Велики део сеоских газдинстава је пасиван или бар тако близу пасивности, да свака несрећа, град, пожар, превелики порези и т. д., повлачи поремећај равнотеже у економији. Сваки најмањи принос од шуме и од сточарства мора се рационално употребити; а где то није могуће извести у довољној мери, потребно је наћи нове изворе, изван пољопривреде. Где није било индустрије, наступило је исељавање.

Сировина за индустрију Словеначка нема у изобиљу. Индустриске биљке се гаје мало; у Савињској долини се гаји хмељ у великим размерама, и то скоро све за извоз; лан се сеје у незнатној мери. Шећерне репе нема, а такође ни дувана. Али зато Словеначка има добро развијено рударство. Осим угља копа се само олово у Чрни у Межичкој долини; ту је велики, модерно уређен рудник,

највећи у краљевини, са великом топионицом; прерађена руда се већином извози. Мањи рудник олова постоји и у Литији. Сви остали рудници, за олово, живу, манган, железно и т. д., сада су напуштени, јер није било довољно руде за модерну производњу, — велики рудник за живу у Идрији, други у Европи, остао је под талијанском влашћу, исто тако као и рудник цинка и олова код Рабља у западним Јулисским Алпама. Зато има Словеначка обилно угља; угљенокопи су у Трбовљу, Храстнику, Загорју и код Лашкога, код Велења, код Рајхенбурга, код Кочевја, у Крмељу код Шт. Јанжа и још неколико мањих. Целокупна продукција угља у Словеначкој износи скоро половину укупне продукције у краљевини. Али сав угаљ у Словеначкој је из терцијарног доба, те је или мрки угаљ или чак лигнит; најбољег, то јест црног угља Словеначка нема; незнатан рудник код Орља близу Љубљане је тако мали и примитиван, да не долази у обзир. Међутим има Словеначка велику количину водене снаге, што је разумљиво с обзиром на велику разноликост у терену и обиље водених талоба, распоређених равномерно на сва годишња времена. Електрификација Словеначке напредује стално; највећа два предузећа за производњу електричне струје су Фала на Драви изнад Марибора и Завршница близу Бледа; мања су још по сеоским општинама. Интензивнију електрификацију омета оскудица капитала.

Индустрија у Словеначкој мора према томе великим делом увозити сировине. Што се тиче географског распореда индустријских предузећа, треба пре свега нагласити, да имамо два различита предела; скоро сва индустрија је сконцентрисана на територији око железнице Марибор — Цеље — Зидани Мост — Љубљана — Врхника, и на територији северозападно одатле, док је предео југоисточно од наведене железничке пруге скоро потпуно без индустрије. Велика индустријска средишта, где се становништво издржава већином само од ин-

дустрије, јесу Јесенице, Тржич, Љубљана, Цеље, Марибор и најзад рударска средишта; у индустрији је запослено већином домаће и околно становништво. Не сме се осим тога, заборавити, да су многа највећа индустриска предузећа још увек у поседу Немаца, домаћих или иностраних.

Баш зато што је индустријализација Словеначке споро напредовала, велики део становништва је тражио зараде у туђини, као што је то већ напред наведено. Исељавање је достигло врхунац од г. 1890—1910. када се је иселило из Словеначке највише, у првом реду мушких; само мањи део тих људи се је опет вратио у домовину.

Саобраћај је у Словеначкој у главном добар. Транспорт товарним животињама није нигде више у обичају, па ни у планинским пределима. Зато су друмови скоро свуда врло густо проведени и били су увек у сразмерно добром стању; тек последњих година су с обзиром на премале новчане дотације занемарени. Већином су друмови државни и обласни, затим срески; а само мањи део их је општинских. Исто тако је телеграфска мрежа сразмерно густа, као и телефонска. Пловних река у Словеначкој нема, само се дрво спушта сплавовима, на пр по Сави, Савињи и Драви.

Железничка мрежа је у Словеначкој доста густа. Али ипак за данашње прилике је неугодна околност, што је саобраћајна политика Аустрије употребљавала Словеначку као прелазну територију за излаз на море у Трст и у Ријеку; зато су главне пруге управљене у том правцу, што данас, пошто је словеначко Приморје са Ријеком и Истром постадо талијанско власништво, има негативан значај; неке пруге имају сада за Словеначку значај напуштених речних корита (на пр. железница Јесенице—Бохињска Бистрица, део некадашње главне пруге Аустрија — Јесенице — Горица — Трст). Са друге стране [пак нема Словеначка довољно железничке везе са Хрватском, што је последица

мађарске железничке политике; зато су Словеначкој, и поред тога што има сразмерно густу мрежу, неодложно потребне везе међу Кочевјем и ријечком пругом, између Рогатеца и Крапине, Севнице и Шт. Јанжа и Рогатеца и Птуја, које захтева нова саобраћајна оријентација, што је настала са народним ослобођењем и уједињењем. Прекомурје и Мурско Поље, који су од год. 1919. имали потпуно изолиране железнице, везани су већ године 1924. са новом пругом Ормож — Љутомер — Мурска Сوبота.

За трговину је Словеначка важна покрајина, јер већина саобраћаја за Аустрију, Немачку, Чехословачку и Италију и обратно иде словеначким железницама; наиме, из Словеначке иде у иностранство десет пруга, док међутим из целе Србије иду само три. Зато је трговина у Словеначкој постала врло живахна — главно средиште јој је, разуме се, Љубљана, — мада покрајини недостаје непосредан прилаз до мора.

Становништво Словеначке је у народном погледу доста јединствено. Ту станују компактно Словенци, који чине 93.2% целокупног становништва. Срба и Хрвата је год. 1921. набројано 10.721 то јест 1%, и то највише у главним средиштима, односно у местима где су гарнизони и већа административна средишта. Народне мањине су у Словеначкој сразмерно мало заступане; незнатно језично острво чине Немци око Кочевја, насељени у XIV столећу, но њихов број износи само 12.000 и међу њима је насељених већ 5.300 Словенаца; Кочевје, њихово средиште, има на пр. већ словеначку већину. Подручје Кочевљана изгледа на картама пространије, него што би се могло закључити по статистици, јер је мало родно и слабо насељено. — Неколико немачких села са сеоским становништвом налази се у Словеначкој само још око Апача крај Муре, над Радгоном (око 3200 душа); сви остали Немци у Словеначкој — укупан број Немаца износи

39.631 (3.7%) досељени су и држе се само у градовима трговима и већим индустриским средиштима, највише на северу у близини државне границе, где их је вештачки одржавао аустриски режим. Но не може се пренебрећи чињеница, да су Немци у Словеначкој економски врло моћан фактор, јер имају у рукама знатан део великих предузећа разних струка.

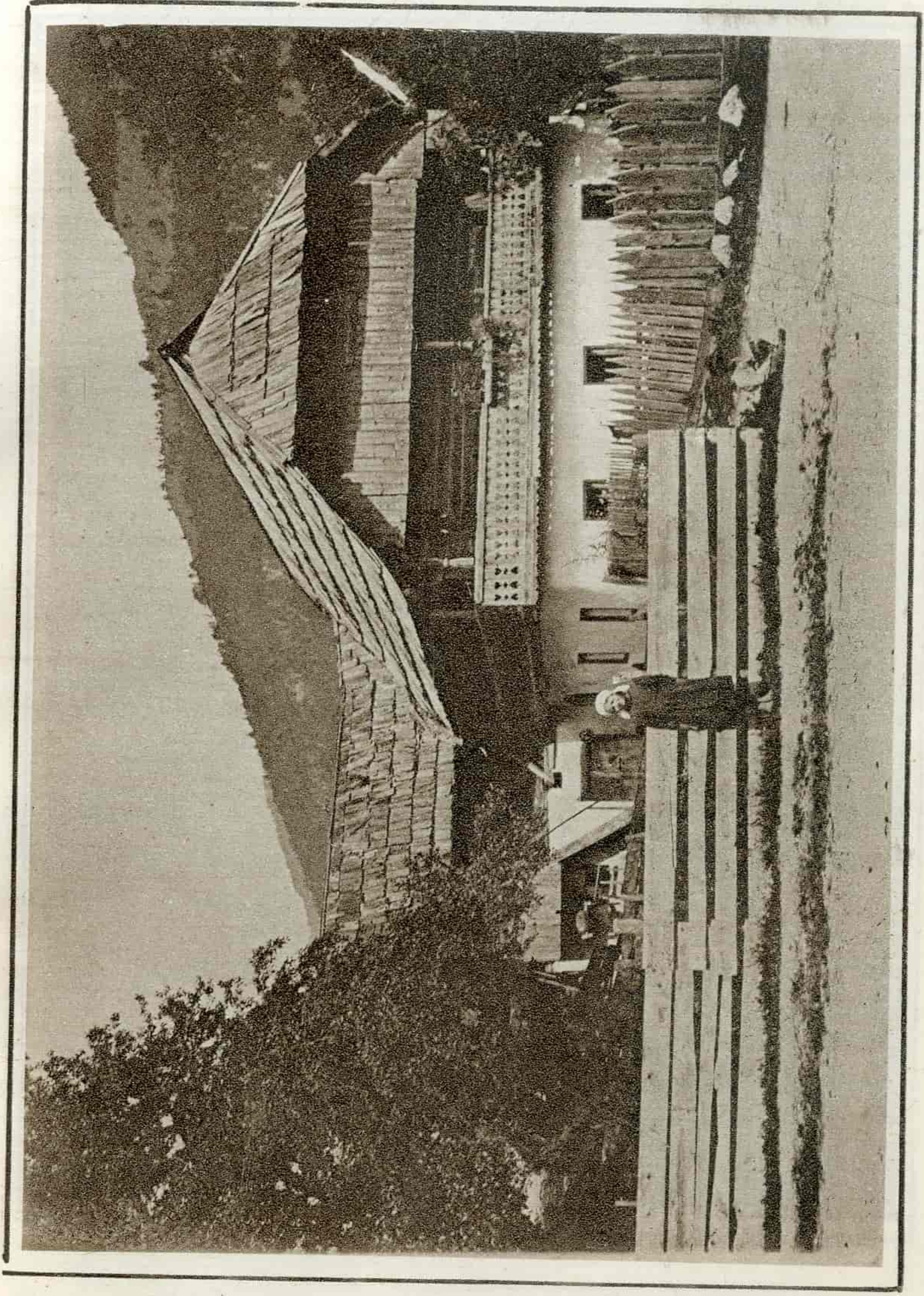
У Словеначкој има осим тога 14.897 (1.4%) Мађара који су настањени, скоро сви, у селима поред границе у близини Доње Лендаве.

По вери је Словеначка скоро сасвим католичка покрајина; само 27.253, то јест 2.6% су протестанти; изузетак пак чини само Прекомурје, где је добра четвртина становника протестаната евангеличке вероисповести, који су по народности Словенци; ту има и око 700 протестаната калвинске вероисповести, који су Мађари. Јевреји су у Словеначкој незнатно заступљени, што је последица историског факта, да су их некада аустриске власти прогониле. Више је пак Јевреја у Прекомурју, као што се види из статистичких података; од целокупног броја, 946, Јевреја у Словеначкој, има их 642 у Прекомурју.

У административном погледу чинила је Словеначка од год. 1918. једну покрајину са седиштем у Љубљани. По Видовданском Уставу подељена је на две области; Љубљанску, којој припада и хрватски Кастав, и Мариборску, којој припада и Међумурје. Свака област се дели у срезове, који су се пре звали „политични окраји“, а срезови у општине. Општине су у Словеначкој већином мале, мада обухватају често већи број села.

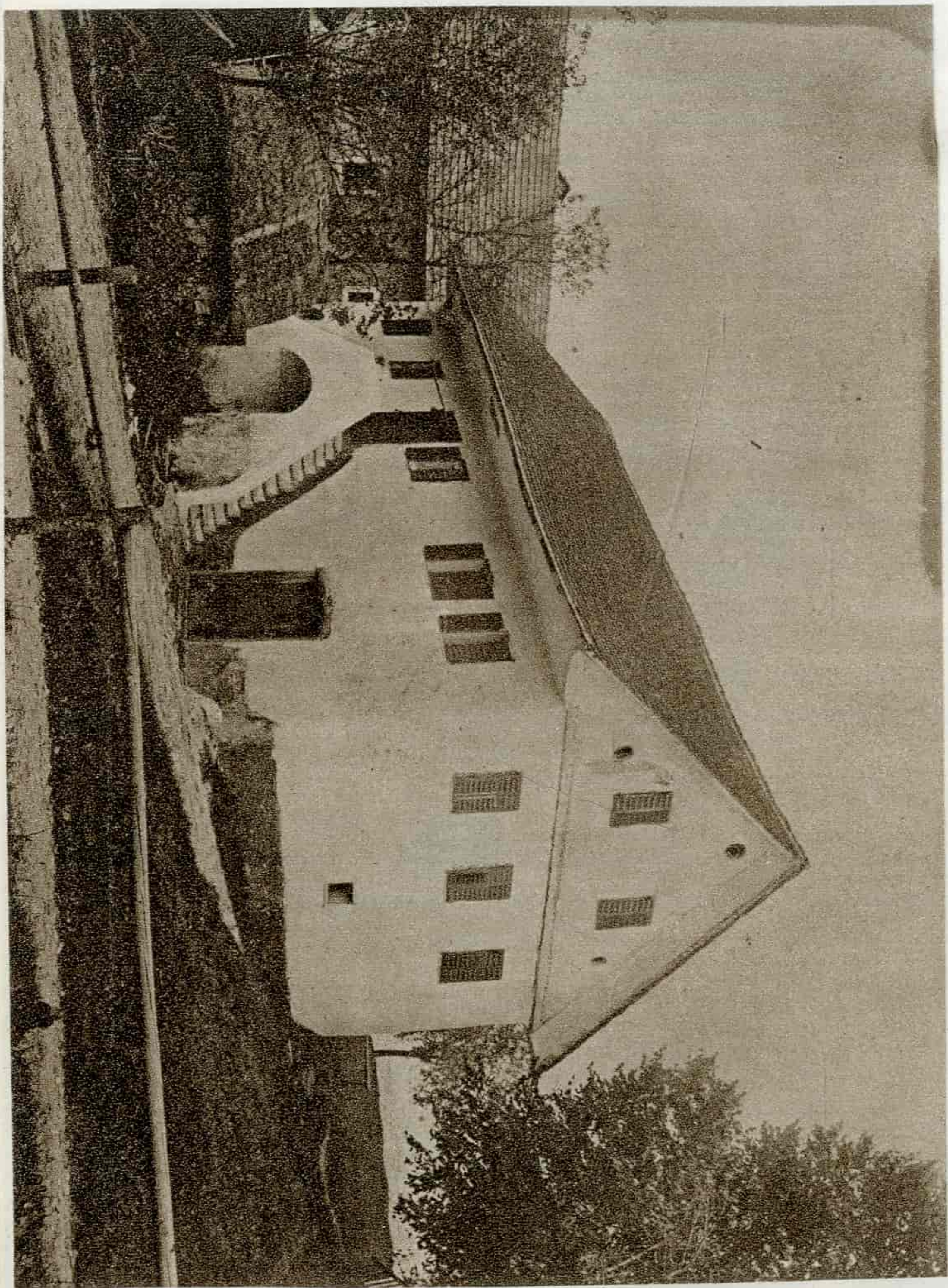
Антон Мелик

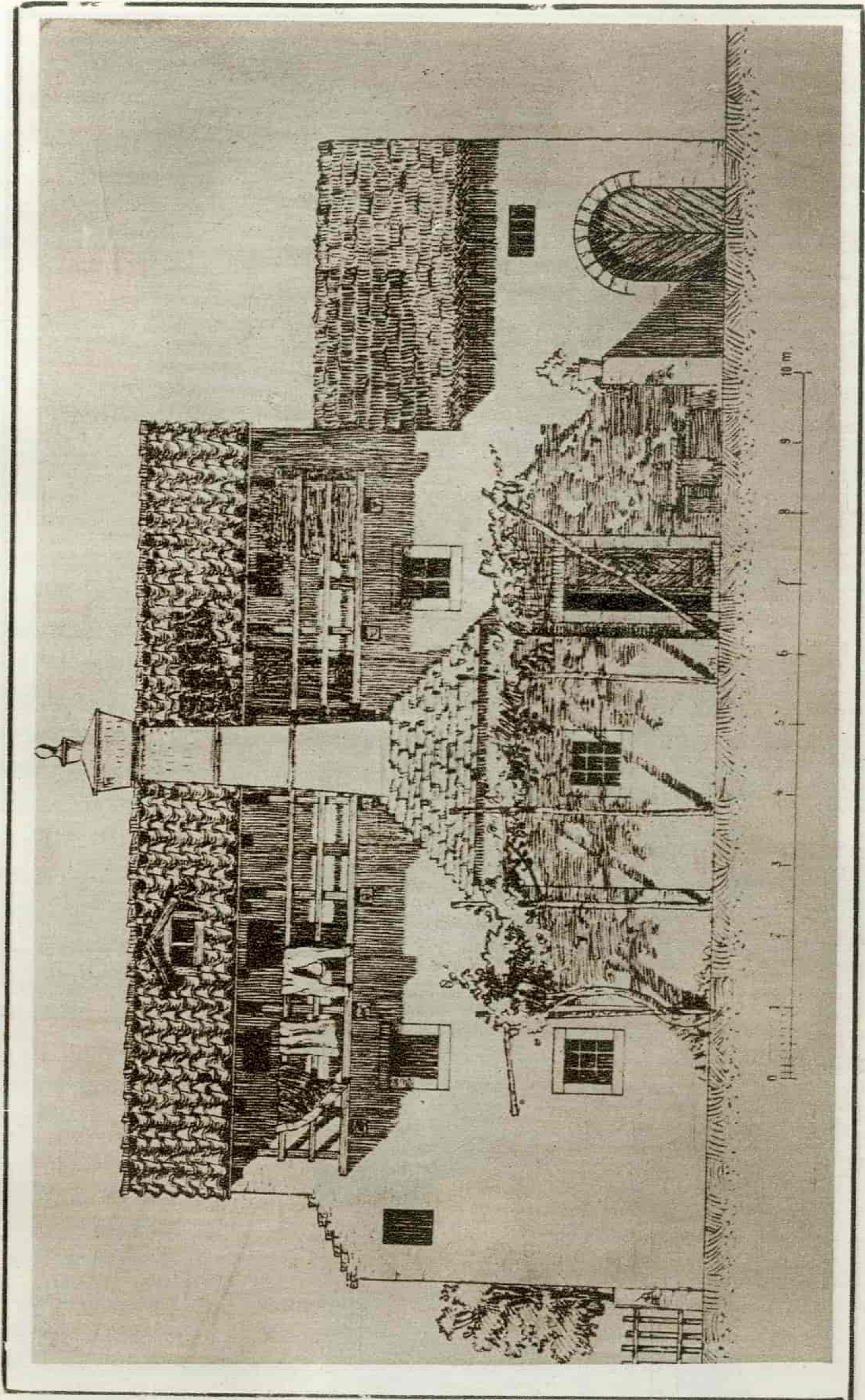
Сељачка кућа на Горњој Сави (Крањска Гора)

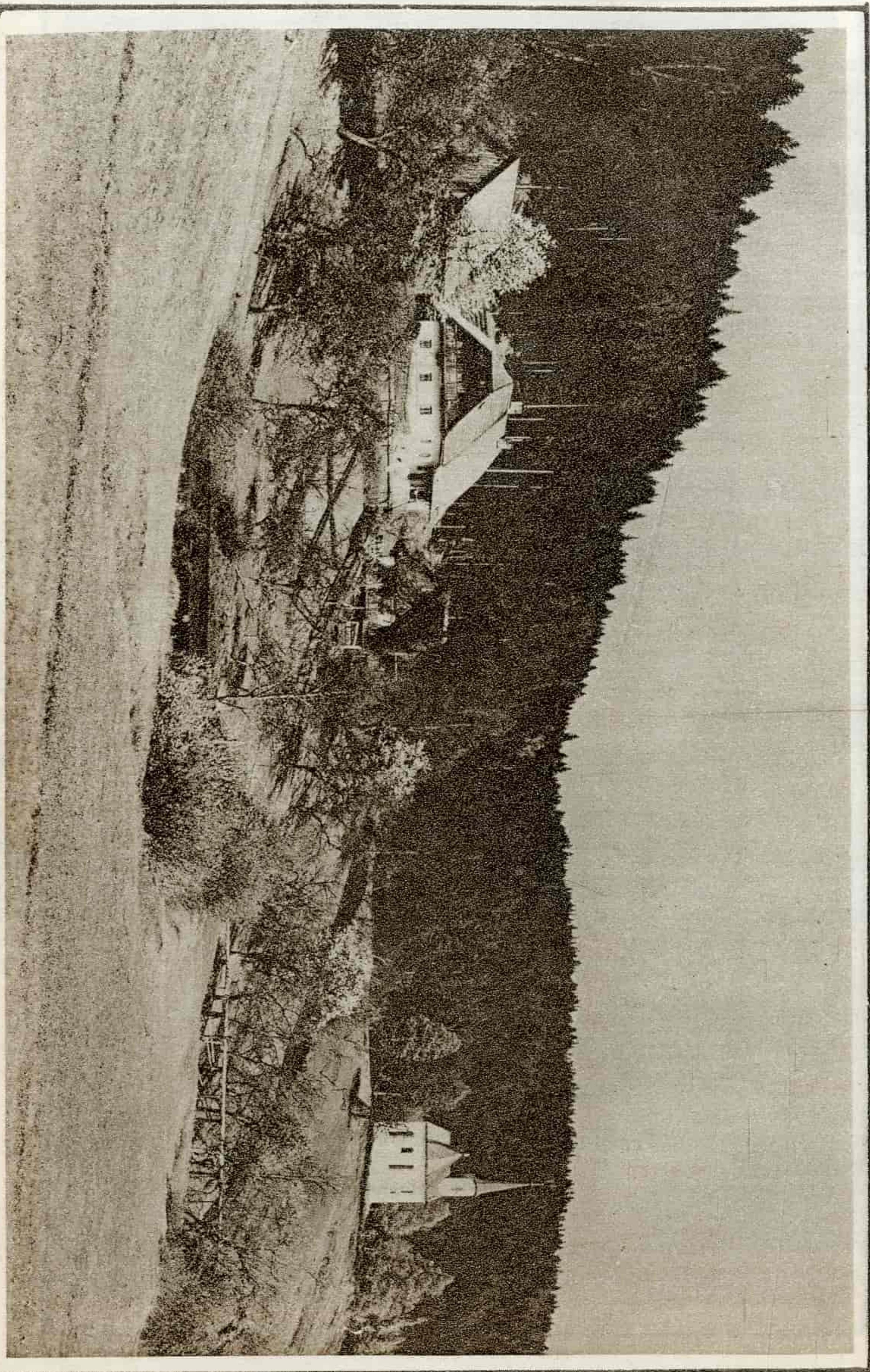
Селѣчка кућа у околини Дубљане (Гросупље)

Сељачка кућа у Приморју (Сежана)

ИСТОРИЈА

Аварско-словеначко доба. Преци садашњих Словенаца, као северозападни део Јужних Словена, населили су се на подручју од Панонске до Фурланске низије, продрли су у долине великих источно-алпских река са притокама (Сава, Драва, Мура), те заузели од прилике и десну обалу Дунава до реке Трауне. Могуће је, да су се појавиле на том широком терену поједине групе Словена већ у првим вековима наше ере, али велике словенске масе населиле су га, у главном правцу од истока према западу, у другој половини VI века, нарочито откада су 568. год. Лангобарди напустили Панонску низију и суседне источно-алпске долине. Пре Словена живела су на том широком подручју различита романизирана келтска и друга, већ покрштена, племена. Дошљаци Словени делимично су ова племена уништили, делимично апсорбирали, а постојећа њихова насеља, цркве и т. д. разорили.

Границу најшире, иако не свуда интензивне словеначке колонизације, чинио је на северу од прилике Дунав, даље на западу линија од прилике од Линца на Дахштајн, затим Ниске и Високе Туре, онда развође између Драве и горњоталијанских река, а према Фурланској граница беше линија између низине и брдâ. Правац колонизацији давале су реке и постојећи стари путеви; прилике за вишемање интензивну колонизацију нудиле су природа самога терена и већ од пре постојеће насеобине.

Али Словенци нису ове пределе населили

сами. Пре свога одласка у Италију позвао је лангобардски краљ, који је онда са својим народом био у Панонији, народ *Авара* против народа Гепида. Авари су се одазвали, помогли су потући Гепиде и запосели су истовремено са Словенима подручје Лангобарда, када су ови 568. год. отишли у Италију. У панонским и источноалпским пределима живели су Авари помешано са Словенцима, у неким крајевима су их потчинили, а у другима опет ратовали са Словенцима као савезницима. Око 600. год. појавише се Словенци и Авари на баварској и италској граници. Већ 595. год. потукао је баварски војвода Тасило Словенце у њиховој покрајини, а већ идуће године потукли су Словенци помоћу Авара Баварце. Од 600. год. даље упадају Словенци у Италију, а око 611. год. победили су они опет Баварце негде код данашњег Лиенца у Тиролу. Авари су у тим освајачким ратовима били често војнички заповедници не само својих људи, него и Словенаца. Али не свуда и не сваки пут. Било је и ратова и крајева, где Словенци нису били потчињени Аварима или где је била аварска врховна власт веома незнатна (на пр. у данашњој Корушкој). Више пута ударали су Словенци на своју руку, без аварских заповедника, на непријатељске суседе: Лангобарде и Баварце.

Словенци су потпуно свргли аварски суверенитет у својој главној покрајини Карантанији и у Подунављу, када је кнез *Само* (623.—658.) ослободио један део северозападних Словена од Авара и проширио своју власт до источноалпских Словена, те створио контуре једне велике словенске савезне државе од Полапских Словена, преко савезничких Словенаца, све до лангобардских граница (око 623. до 629.). Око две стотине година владају затим Словенцима војводе домаће крви. Први, познат по имену, био је *Валук*, савременик и савезник кнеза Сама. Док је владао кнез Само, Словенци су и са Аварима, Баварцима и Лангобардима живели у глав-

ном у миру, али када се, после Самове смрти, распао његов западнословенски државни савез, почели су опет ратови, већином офанзивног карактера, од стране Словенаца. Тим су ратовима Словенци јачали своју слободну државу против Лангобарда, Бавараца и Авара. Ова офанзивна снага младе словеначке карантанске војводине траје скоро сто година; од смрти Самове па до средине VIII века. Карантанска држава морала је у то време бити доста јака, јер су јој се обраћали за помоћ Баварци, кад су око 743. год ратовали са Францима. Пружена помоћ постала је за Словенце судбоносна. Баварци су били тада побеђени и њихов војвода морао је признати франачку врховну власт. Ова врло важна чињеница изменила је знатно и политички положај словеначке Карантаније.

Мало затим, охрабрени можда због словеначко-баварског неуспеха против Франака, почели су Авари опет узнемиравати карантанске Словенце. Словеначки војвода *Боруш*, пошто је сам био сувише слаб да би отерао Аваре, обратио се Баварцима и од њих затражио помоћ. Ови су ускоро помогли Словенцима да истерају Аваре из земље, али су тражили за то скупу награду. Карантански Словенци и њихови суседи у данашњој средњој Штајерској морали су од средине VIII века признавати врховну власт Бавараца, односно Франака.

Ширење хришћанства и прелаз у франачки државни састав. Уже везе између Словенаца и Бавараца много су допринеле да су Словенци наскоро примили *хришћанство*. Била је у првом реду војводска породица и њена ужа околина, која је најпре примила, преко Бавараца, хришћанску веру. Син војводе Борута, Горазд, када је око 750. год. постао војвода, био је већ хришћанин, као и његов наследник Хотимир. Немачки свештеници долазе све више у земљу, носећи не само нову веру, него и немачки политички, друштвени и културни утицај. У средишту карантанских Словенаца, на

Госпосветском Пољу, посвећена је ускоро једна од првих хришћанских цркава међу Словенцима: Госпа Света.

Немци су пустили испрва карантанским Словенцима њихове домаће војводе и нису, изгледа, још много дирали у њихове правне обичаје и друштвени састав. Војводе Горазда и Хотимира, а исто тако вероватно и њихове претходнике већ од војводе Валука, постављали су Словенци за своје војводе по старом обичају, посадивши их на војводску столицу на Госпосветском Пољу. Тај обичај се вршио и под војводама туђе крви, све до почетка XV века.

Против германофилске дворске странке Словенаца-хришћана дигла се народна опозиција, „словеначка странка“, која се држала старе вере и мрзила туђинце у земљи. После смрти војводе Хотимира та је странка и успела. Побеђена хришћанска странка тражила је помоћ код Бавараца и 772. г. она је и нашла. Словенци-нехришћани били су побеђени, а хришћански мисионери и с њима појачани немачки утицај добили су превласт у земљи. Нови војвода Волкун постао је, несумњиво помоћу Бавараца и против воље словеначке народне странке, владар у Карантанији. Признавао је и даље баварски суверенитет, а откада је 788. год. Карло Велики потчинио опет Баварску својој власти, франачку врховну власт.

Освајањима словеначке земље примакла се франачка власт границама аварског хаганата и византиског царства. Сукоби на истоку између тих држава и франачке велевласти постали су неизбеживи. Најпре је плануо *аварски раџ* (791.—796.). У бојевима са Аварима морали су карантански Словенци помагати Францима. У друштву с њима ослободили су од аварског ига тек тада своју браћу око горње Саве (око 795.). Ширењу хришћанства било је по свршетку аварских ратова отворено најшире поље, на југу од Драве од стране патријарха

из Аквилеје, а на северу од стране баварских бискупија. Хришћанство се почело ширити и ван граница Карантаније, у Доњу Панонију. Салцбуршка бискупија, која постаје 798. год. надбискупија, добила је 811. год. као јужну границу своје архидијезезе реку Драву, док је на њеној десној обали дата црквена власт патријарсима из Аквилеје (или Оглеја).

Око 800. год. сви су Словенци били ослобођени од аварске власти и уједињени под франачким суверенитетом. Карло Велики им је оставио, из политичке увиђавности, војводе и кнежеве домаће крви. Добро организованом управом привукао је словеначку земљу ближе својој држави. Читаво подручје подељено је на два маркгрофовства: *Фурланску Марку*, која је обухватала Доњу Панонију северно од Драве, земљу око горње Саве и Фурланију, те *Источну Марку*, под коју је спадала Карантанија и Горња Панонија.

Други сукоб Карла Великог на истоку био је са *Византијом*. Освајањем Фурланије (776.) примакли су се Франци византској Истри. Год. 788. дошло је до франачко-византског рата и франачке чете освојиле су Истру. У доба тих непријатељских одношаја са Византијом дошли су под франачки суверенитет и далматински Хрвати. Ахенским миром 812. год. признат је дефинитивно франачки суверенитет над Истром и далматинско-хрватском кнежевином.

За слабе владе Карловог наследника, Лудвика званог Побожног, почели су се јављати нереди у читавој држави. Особито на њеним границама избијају тежње за самосталношћу, као последице насилног поступања франачких управитеља. Устанци потчињених народа учесташе. И панонски кнез *Људевит*, чије је седиште било око Сиска, тражио је прилике да постане самосталан. Када није успео са тужбама против фурланског маркгрофа, дигао је 819. год. устанак против Франака и придобио је у

току рата на своју страну Словенце у Крањској, један део карантанских Словенаца, и на истоку Тимочане. Јужни Словени од италске до бугарске границе устали су тада заједнички против туђинске власти. Тек у дугогодишњим и тешким борбама (819.—822.), у којима је Францима помогао и далматинско-хрватски кнез Борна, а Словенима барем посредно Византија, могли су Франци донекле свладати словенска племена. То није био обичан устанак, који је кренуо Људевит, него борба за слободу; а у позадини то беше борба и за политички утицај и власт двеју великих сила: франачке и византиске. За Словенце је било учествовање у Људевитовом устанку судбоносно. Тада су изгубили право да постављају војводе домаће крви.

Тежња да отклоне поновне сличне покрете, као што је био Људевитов, и бојазан пред влашћу Бугара, који су у трећем деценију IX века проширивали своје нападаје чак до Карантаније, принудиле су цара Лудвика да изведе административну реформу, која би била кадра боље сачувати интересе његове државе на источним границама. Год. 828 подељена је *Фурланска Марка* на четири грофовства: Фурланску, Истру, земљу на горњој Сави и Доњу Панонију. Прве две су остале у ужој политичкој вези са Италијом, а друге две са Карантанијом и Источном Франачком. У овој за будућност словеначке земље веома важној вези и подели остају оне и када су, по Верденском Уговору 843. год., Истра и Фурланска потпале под цара Лотара, а Карантанија са маркама на Сави и у Панонији под краља Лудвика Немачког и његову државу.

После одбране од спољашњих и унутрашњих непријатеља и административног уређења, отворена су широка врата верској и политичкој пенетрацији Немаца, са којом је ишла и интензивна колонизација и германизација словеначке земље.

Ватреног помагача за своје политичке, верске и

германизаторске тежње добили су Франци у кнезу *Прибини*, који је, прогнан из своје прве области *Њитре*, у данашњој Словачкој, после вишегодишњег лутања и политичке неодлучности, око 840. год. пристао коначно уз Франке, добио у феуд део Доње Паноније око *Блатног Језера* и створио ту себи доста јаку позицију. Сигурно је он Францима много користио бранећи те крајеве од Бугара, који су морали око 845. год. напустити источну Славонију и *Срем*. За своју помоћ у ширењу хришћанства и немачке колонизације, као и за одбрану земље, добио је *Прибина* 847. год. као властито имање све оно што је дотле имао од краља само као феуд (изузети су једино салцбуршки поседи). После тога је *Прибина* развио већу верску и колонизаторску ревност у служби Немаца. *Прибина* погранична кнежевина ширила се између *Драве*, *Дунава*, доње *Рабе* и граница *Горње Паноније*, *Карантаније* и *Марке* на горњој *Сави*. Средиште јој је било око *Блатограда* на *Блатном Језеру*.

Прибину је наследио (вероватно око 861. год.) његов син *Коцељ*. У почетку продужио је германофилски курс свога оца. Али ускоро (око 864. год.) почели су се, под утицајем мисионарског рада браће *Константина* (*Ћирила*) и *Методија*, из Моравске ширити словенски покрет и противнемачка реакција. То је имало утицаја и на даље политичко држање кнеза *Коцеља*. Год. 867. примио је он са великом радошћу оба брата, *Константина* и *Методија*, када су преко његове државе пролазили за Рим. Тада се и у Доњој Панонији почела уводити словенска литургија наместо латинске, и тад је почела замена немачких свештеника словенским. Ту се коначно организује *Методијева панонска архидијецеза* (870.). *Коцељев* обрт у политици узбудио је Немце, у првом реду надбискупа салцбуршког, који је сматрао да су оштећена и повређена права његове цркве. Настадоше, због тога, политичке интриге, чија је жртва коначно постао кнез *Коцељ*. Око 873.—874.

год. на једанпут га је нестало, ваљда је постао жртва немачко-моравског споразума, који је тада склопљен. Салцбуршка црква завлада опет у Доњој Панонији.

Доњопанонске словенске кнежевине нестало је. Панонију је добио 876. год., после смрти краља Лудвика Немачког, његов син Карлман, који је већ од пре управљао Источном Марком на Дунаву (од 856.), Карантанијом (од 861.) и Баварском (од 865.). Али Карлман није задржао Карантанију и Панонију сам, него је предао ове земље мало затим своме ванбрачном сину Арнулфу, који је обадвема покрајинама управљао до свога избора за краља (887.). Ратови, које је 892.—894. водио краљ Арнулф са моравским кнезом Светополком, довели су на политичку позорницу нов народ, *Мађаре*, чија је појава на источним границама франачке државе од највећег значења и за даљу судбину словеначке земље.

Карантанија и њене марке. — Инвазија угрофинских *Мађара* значи почетак новог поглавља у историји словенских племена у Подунављу и Источним Алпима. Освојењем великих равница на Тиси и Дунаву у последњим годинама IX века спречили су Мађари за увек територијалну везу између јужних и северних Словена. Откада их је краљ Арнулф позвао у помоћ против моравских Словена, постали су Мађари велика опасност и за запад. Најпре су потчинили словенска племена у Панонији, а онда је дошла на ред подунавска Источна Марка. Већ почетком X века упадају они у Карантанију, и правцем великих римских друмова иду њихове провале преко словеначке земље до у Италију. Наравно, да су у свима тим крајевима том приликом пропадале политичке и културне институције, а да је исто тако прекинут и колонизаторско-германизаторски рад Немаца. Једино полуострво Истра, са својим положајем удаљеним од главног пута за Италију, и централна словеначка

покрајина Карантанија, опасана заштитним планинама, могле су и у првој половини X века продужити донекле свој ранији политички живот. Средишња државна власт, онда у највећем расулу, није била у стању да штити своје насељеничко подручје на истоку, а Словенцима у Панонији и око Саве као да није ни било много стало до тога што су једну страну власт заменили другом, која их је иначе много подсећала на некадашњу аварску.

Јачање немачке државне власти за владара из саске династије, нарочито краља и цара *Оттона I*, било је од већег значаја за мађарско питање и за даљу судбину словеначке земље. После битке код Аугсбурга (955.) почиње, — пола века после прве, — друга етапа колонизације и германизације словеначке земље. Опет се спомињу имена грофова и маркгрофова у пограничним земљама. Немачке цркве, нарочито баварске, добивају велике комаде краљевске земље на читавом подручју од Дунава до Јадрана. Од доба Оттона највећи део словеначке земље налазио се у политичком саставу „Светог Римског Царства.“

Од Дунава до Јадрана основан је један венац пограничних *марки* за заштиту државе на истоку. Марке су с почетка биле још у вези са старом Карантанијом, око које се у главном нижу. Границе тих марки према истоку, које се полако развијају из пограничних територијалних пасова, имале су једну у географској структури мало утемељену линију, која је постала од највећег значаја за даљи индивидуални развитак Словенаца. Од севера према југу иду: Источна Марка на Дунаву, Карантанска Марка на средњој Мури и горњој Раби, Птујска Марка на средњој Драви, Савињска Марка на Савињи, Крањска Марка на горњој Сави, и Истарска Марка. Читаво ово подручје марки на источној граници римске државе подељено је у грофовства, којима стоје на челу грофови са карактером војничких заповедника и великих државних чиновника.

Велика Каранџанија са пограничним маркама у X и XI веку често је мењала своје политичке границе и војводе, што све стоји у уској вези са политичким приликама у држави и са задацима, које су јој хтели дати владоци као важној пограничној земљи између Немачке и Италије. Од 952. год. владао је у Карантанији, сједињеној са Веронском Марком и Истром, Хенрик, брат самога краља Отона I, а после њега његов син истог имена, који је већ од пре имао Баварску. У то доба тесних политичких веза са Баварском пада јако територијално повећање баварских цркава по словеначкој земљи. Стална политичка веза немачког подручја са словеначким убрзала би сигурно прво њихово спајање, а уједно и потпуну германизацију, да није државни резон приликом устанка војводе Хенрика (976.) опет разбио везу Баварске, Карантаније, Вероне и Истре. Карантанија—Верона—Истра чине од 976. год. нову војводину. Али и ова нова није могла доћи до оног значаја, који би јој припадао по обиму и природном положају на вратима Истока и Италије. Често мењање војвода, њихове политичке завере против централне власти, неусредсређивање власти у рукама једне породице, и одељивање пограничних марки, све је то довело до расула Велике Карантаније.

Јак удар за распадање Велике Карантаније дао је устанак карантанског војводе *Адалберона* из породице Епенштајн, који је 1012. год. управљао ужом Карантанијом (Корушком), Веронском Марком, Истром и Карантанском Марком. Већ од ранијих година завађен са немачким краљем Конрадом II, устао је Адалберон 1035. год. поновно против свога владара, опирајући се на велику војничку снагу, коју му је пружала његова велика војводина, а тражећи помоћ чак и ван државних граница, у тада јакој хрватској држави. Али велеиздајнички покрет, који је онда не мало уплашио државну власт, био је ускоро угушен и Адалберон свргнут (1035.). Каран-

танска Марка, то јест од прилике данашња Горња Штајерска, беше одељена од уже Карантаније и почела је да живи својим посебним животом. Све јаче цепање марки од уже Карантаније ускорило је и то, што на карантанском војводском престолу од 1039.—47. год. није било војводе, када владар, бојећи се поновног партикуларистичког покрета, није хтео дати ником Карантанску Војводину. Војвода Велф и његови наследници управљали су само Карантанијом и Веронском Марком.

Даље расуло Велике Карантаније ускорило су у другој половини XI века брзе промене на војводском престолу уже Карантаније. Измењивање војвода из различитих породица стоји у уској вези са ондашњим династичким борбама у Немачкој, нарочито у саској династији. Карантанија се даје често као награда у тим борбама, али се догађало да неки од новопостављених војвода уопште нису дошли до власти у земљи. У таквим приликама разумљиво је постајање самосталних перифериских марки и њихово цепање од уже Карантаније, односно, сада већ зване Корушке.

Посебним политичким животом почињу да живе у XI веку марке у јужном делу некадашње Велике Карантаније: Крањска и Истарска Марка. Њихова политичка судбина је већ од IX века даље често заједничка и више у вези са приликама фурланско-италског запада него северозапада.

И Крањска је организована, после престанка мађарских најезда, као посебна марка. У XI веку обухватала је она подручје од Јулиских Алпа и Караванки на северозападу, до Снежника и Горјанаца на југу и истоку, а изгледа да је и марка на реци Савињи стајала у ужој вези са Крањском. Данашња Бела Крајина сачињавала је још део хрватског краљевства, а Випава и Постојна део Фурланске Марке. Познати су нам по имену неки крањски маркгрофови. Међу њима је најважнији Удалрик из породице Вајмар-Орламинде, који је

као унук истарског маркгрофа Вецелина после средине XI века наследио и Истарску Маркгрофију и владао тако Крањском и Истром до своје смрти (1070.).

Истрија је сачињавала једно време део Фурланске Марке и Италског Краљевства. По свом географском положају остала је више мање сачувана од непријатељских инвазија и одржала је жив континуитет са римским, византиским и каролиншким добом, што је, као и њене везе са Италијом, дало овом полуострву, нарочито његовим романским градским општинама, нарочит положај у политичком, правном и културном погледу.

У самој ужој Карантанији или *Корушкој* проширио је, место стално отсутних војвода, своју власт син свргнутог војводе Адалберона по имену Марквард. Своје очинске поседе добио је натраг, а знајући искористити противности између круне и ондашњег карантанског војводе Бертолда, задобивао је све већу власт у земљи и спремао своме сину Лиутолду пут до карантанског војводског места. Доиста, краљ Хенрик IV 1077. год. дао је војводину Карантанију и управу Веронске Марке Лиутолду, сину Маркварда од породице Епенштајн. Ова промена на карантанском војводском престолу уветована је метежима за време борбе око инвеституре, која је нашла јак одјек и у словеначким покрајинама.

Краљ Хенрик IV није у својим најкритичнијим годинама дао Карантанију Лиутолду само зато, што је овај имао фактичну власт у земљи, него и зато, што се је могао ослонити на њега у својој великој борби са папама. Исто се је догодило 1077. год. и са Крањском, Истром и Фурланијом. Год. 1077., после понижења у Каноси и после избора противкраља Рудолфа Швапског, дао је Хенрик, да би осигурао помоћ оглејског патријарха Сигехарда, његовој цркви грофовства Фурланију, Истру и Крањску. Тако је овим политичким про-

менама дошао највећи део ондашње словеначке земље у руке присталица царске странке. Али ни овој није било тако лако доћи до власти. Не само папина странка, која је у салцбуршким надбискупима имала јак ослонац, него и онда моћне карантанске војводе из породице Епенштајн биле су против овакве поделе области, које су стварно припадале Карантанији. Оглејски патријарси могли су с почетка одржати само Фурланију. Тек кад је са Удалриком 1086. год. дошао на патријаршиску столицу један од породице Епенштајна, нашао се начин за споразум. Крањску је добио поновним владарским даром (1093.) патријарх, а Истром су управљали грофови из различитих породица.

Развијање династичких територија. Крај XI века и XII век доносе све веће цепкање словеначке земље у поједине покрајине, у којима постижу све већу моћ и слободу од владалачке власти, смотреном територијалном политиком, наследни династи наместо некадашњих великих чиновника круне (грофова и маркгрофова). Словеначка земља, која је могла у Великој Карантанији и њеним маркама сачувати највећи део свог националног подручја, барем у политичким границама једне велике покрајине, расулом њеним изгубила је то јединство.

У покрајинама долазе поједине породице до све веће власти. У старој *Карантанској Марки* на горњој Мури и Раби маркгрофови од Штајра су из породице *Траунгауских*, који јачају од средине XI века своју власт и шире је у XII веку постепено према југу. Средином XII века (1148.) успело им је да добију као баштину марку на средњој Драви, где су себи створили у граду Марибору јаку позицију. Њихова марка, која се по граду Штајру почела називати Штајерска Марка, постала је 1180. год. војводина. После изумрћа Траунгауских наследили су њихову земљу и уједно преузели и њихову према југу упућену територијалну политику, 1186. год., династи у Источној Марки

на Дунаву, војводе из породице *Бабенберг*. Источна граница ове настајуће Штајерске Марке према Угарској и Славонији (Хрватској) формирана је тек почетком XIII века из пограничне зоне у сталну пограничну линију, и то после оштрих бојева са Мађарима. Јужна граница ове траунгауско-бабенбершке Штајерске ишла је тек мало јужније од Марибора.

Јужно од марке на Драви заузима *Савињска Марка* један сасвим посебан положај. Територијална конфигурација показује доста шарену слику. К Штајерској Марки ова земља још не спада у XIII веку, али има са Корушком и Крањском уске политичке везе које изгледа да допиру у веома старо доба. Територијална расцепканост ове покрајине, која нема ни јединственог назива, онемогућавала је једној породици да би дошла у њој већ рано до династичке власти.

Исту шарену територијалну конфигурацију као Марка на Савињи показује *Крањска*. Црквена земља (Оглеј, Салцбург, Бриксен, Фрајсинг, Крка) меша се и преплиће са територијама домаће и стране световне господе (Андекс-Меран, Шпанхајм, Боген, Вишња Гора) и ствара једну конфигурацију, која није била нимало подесна за развијање земаљског господства у рукама једне породице. Од половине XII па до половине XIII века кушају три породице, једна за другом, да се дочепају земаљске власти у Крањској: Андекс-Мерани, Бабенберзи и Шпанхајми. Грофови из Андекса и грофови из Богена наследили су поседе у Крањској као шураци по маркгрофу Попону, који је умро 1101. год. Док грофови из Богена из економских и других разлога нису могли постићи веће власти у земљи, дочепали су се ње у другој половини XII века грофови из *Андекса*, којима су у томе помогли сретни случајеви и смишљена државна и династичка политика. Постали би вероватно земаљски династи и у Крањској, да није то спречило

трагично нестајање мушких потомака. Бар од 1173. год. имају и маркгрофију Истру, нешто касније добише и маркгрофију Крањску. У самој државној политици оног доба играју као политичке присталице Хоенштауфа велику улогу. Са многим европским владарским кућама стоје у породичним везама. Једна, по имену непозната, кћи маркгрофа Бертолда (IV) требала је, према преговорима који су 1189. год. вођени са Немањом у Нишу, да се уда за Тољена, сина хумскога кнеза Мирослава. Неостварене аспирације према југу и мору изражава титула, којом се почео служити исти Бертолд: „војвода Далмације, Хрватске и Мераније“. Бертолдов син Хенрик преузео је андешку земљу и аспирације у Истри и Крањској. Спретном државном и домаћом политиком утврдио је свој положај у Крањској, особито кад је својом женидбом са једином кћерком и баштаницом Алберта из Вишње Горе додао својим наследним још и нове велике поседе. После његове смрти (1228.) настаје љута борба око Крањске, а уједно и расуло андешких поседа. Свађу између Хенрикове браће и наследника, оглејског патријарха Бертолда и војводе Отона, искористио је трећи, војвода од *Бабенберга*, који се политичком женидбом са једном Андешком дочепао, — кушајући срећу полако према југу, — толико потребне базе, те се почео 1232. год. називати господарем Крањске. Али не за дуго. Већ 1246. год. изумро је род војводе од Бабенберга и тим је почела нова етапа не само за земаљско господство у Крањској, него и за њихову баштину у осталим словеначким земљама. У самој Крањској јавише се као претенденти за земаљску власт корушки Шпанхајми.

Словеначка земља око Постојне, Випаве, на Красу и на Сочи показује скоро кроз цео средњи век доста разбијену територијалну конфигурацију. Ни јединственог имена не знамо за то подручје. Главни господари су у тој земљи *оглејски патријарси и горички грофови*. У рукама првих је у глав-

ном Толмин и прелазна земља за Крањску (Випава, Церкница, Лож). У рукама Горичких је Горица са ужом околином и велики део Краса и унутрашње Истре. Поседи у словеначкој земљи, уз оне фурланске, тиролске и корушке, дали су овој из тиролског Пустертала досељеној немачкој породици потребну базу за развој династичке власти. Али еволуција код Горичких је у том погледу много спорија него ли код династа у осталим словеначким земљама. Снага оглејског патријархата била је до средине XIII века сразмерно још довољно јака и није дозвољавала у својој непосредној близини развијање једног династичког подручја. Тек економско и политичко расуло патријархата за време романских патријарха-слабића, даље распад оглејских поседа у Истри и Крањској, те све јачи утицај Млетака у Фурланској и Истри, као и напредовање династичке власти и политичке прилике у суседним покрајинама, — све је то заједно помогло, од друге половине XIII века, да се ојачају горички грофови и да им се припреми пут до династичке власти.

На самој обали Јадранског Мора живе *романске градске комуне*, Трст, Миље, Копар, Пиран, Пореч, Пуљ и остале, доста аутономним животом у оквиру свога елементима из античног, византског и каролиншког доба прожетог устава и управе. Оглеј и Млеци боре се овде за политички утицај и за власт. До средине XIII века превлађује Оглеј, који је овде водио главну реч и у црквеним стварима, а од друге половине XIII века постаје млетачка политичка, економска и културна пенетрација све јача, док није, — осим у Трсту, — на почетку XV века сасвим победила.

У самој средишњој словеначкој покрајини *Корушкој* стара се војводска породица из досељене породице *Шпанхајм*, која је наследила 1122. год. изумрле Епенштајне, да развије династичку власт у земљи. Развоју су сметали, као у Крањској, ве-

лики црквени поседи (Салцбург, Бамберг, Крка, Шт. Павел). Јаку основу својој династичкој власти у земљи положио је помоћу спретне територијалне политике војвода Бернард (1202.—1256.).

Чешко-угарска владавина. Смрћу последњег војводе из племена Бабенберга (1246.) почиње нов период политичке и територијалне историје великог дела словеначке земље. Војводине Аустрија и Штајерска постале су као државни феуди 1246. год. слободне. Нови претенденти нису могли доћи до праве власти, читаву моћ у земљи задобили су свејачи министријали. Искоришћавајући прилике дошао је на позив некојих у земљу *Пршемисловац Отокар*, син истоименог чешког краља, а од 1253. год. и сам краљ чешки. Упркос јакој опозицији у земљи и упркос претензијама угарског краља Беле IV, којему је успело да за неколико година (1254. до 1260.) придобије Штајерску, добио је Отокар 1262. Аустрију и Штајерску као државни феуд. Безвлашће у немачкој држави, која тада није имала правог владоца, а и потпора папинске курије, која је више волела расцепкану него ли јаку Немачку, омогућили су чешком краљу ове успехе. Али Отокар је ишао још даље. Са својим рођаком корушким војводом Улриком, који је по Бернардовој смрти завладао у Корушкој, а после изумрћа Бабенберговаца задобио највећу моћ и у Крањској, склопио је Отокар 1268. год. уговор, по којем би га он имао наследити ако би Улрик остао без деце. Када се то већ идуће године догодило, заузео је Отокар Корушку и Крањску и тако основао велику државу од Крконоша скоро до Јадрана, по територијалном обиму веома сличну некадашњој Самовој држави. Словеначку земљу је Чех утолико ујединио, што је место три до четири династа иста добила сада само једног владоца. О каквом словенско-националном карактеру ове чешко-алпине државе, наравно, нема говора.

Отокарова алписка држава није дуго посто-

јала. Избор новог римског краља *Рудолфа* из породице *Хабсбурга* (1273.) променио је ситуацију. Настојања новог краља, да створи својој кући и породици јаку територијалну базу, определила су његову политику према Пршемисловцу. Правну основу за свој поступак могао је Рудолф, као римски краљ и феудни господар Отокаров, лако наћи и по том тражити враћање добивених државних феуда. У самој земљи нашао је Хабсбурговац потпору у високом клеру и племству, које је постало незадовољно са Отокаровим строгим режимом. Они који су раније позвали чешког краља допринели су после највише његовом паду. Прилике су се брзо развијале и свршиле катастрофом код Дирнкрута, где је Отокар изгубио битку и живот (1278.).

Развој хабсбуршке власи у словеначкој земљи. Сада је дошао Хабсбурговац, као наследник Пршемисловца у источним Алпима, са својим настојањем да створи јаку домаћу власт. Врло опрезном политиком, пуном концесија цркви, властели и грађанству, знао је Рудолф осигурати некадашње Отокарове земље себи и својој кући. Али то му ипак није успело у Отокаровом обиму. На једанпут се појавио гроф *Мајнхард горичко-широлски*, који је учинио круни при враћању Корушке и Крањске највеће услуге, тражећи награду. Добио је Корушку, са њом војводску титулу и чин државног кнеза и непрекидну територијалну везу између својих горичко-фурланских и тиролских поседа (1286.). Аустрију, Штајерску, Крањску са Марком добили су синови самога краља као државни феуд (1282.). Тешкоће су избиле са Крањском, где су корушке војводе имале велике властите и феудалне поседе. Коначно је нађено решење тако, да је Мајнхард одржао Крањску и Марку као закуп.

Тако је дошло до другог територијалног уједињења највећег дела словеначке земље под једним земаљским господарем, уједињења, које се током XIV и XV века, присаједињењем још неких

територија, употпунило. Од краја XIII века па све до ослобођења 1918. год. владају највећим делом словеначке земље аустриски Хабсбурговци. Наследници Рудолфови у словеначким земљама морали су се у почетку борити са великим тешкоћама. Јаку опозицију пре фаворизираних племића и клера морао је савладати нарочито војвода *Албрехт*, који је увео у земљи строг режим.

У XIV и XV век пада територијално развијање словеначке земље, која је постепено добила оне политичке границе појединих покрајина, које су постојале све до најновијег доба. Сам народ имао је најмање реч код политичких промена своје земље. Подела земаља између појединих линија владајуће хабсбуршке династије и присаједињавање нових територија старим хабсбуршким земљама догађало се без питања широких маса народа, који је у самој земљи становао.

Територијална политика Хабсбурговаца у словеначкој земљи XIV и XV века показује продужење оних тенденција, који је имао већ последњи Бабенберговац и за њим Пршемисл Отокар: постепено приближавање мору и Италији. Пут је водио преко словеначке земље. Ово хабсбуршко продирање према југу вршило се и извршило у више етапа. Најпре су Хабсбурговци 1311. године, припајањем Словењег Градеца и земље око реке Савиње Штајерској, добили у руке важне путеве за Крањску и Хрватску. Другу етапу означава добитак Корушке и Крањске, дате до оног доба у закуп горичко-тиролским грофовима. Те су земље после смрти, без наследника умрлог, корушког војводе Хенрика (1335.) остале без господара. Овај успех Хабсбурговаца плод је њихове веште тактике у ондашњој политичкој борби између њих, Луксенбурговаца и Вителсбаха.

И даља арондација хабсбуршких територија по словеначкој земљи био је успех спретних наследних уговора и мешања Хабсбурговаца у интересну

игру великих и малих сила за власт око горњег Јадрана (Млеци, Оглеј, Угарско-Хрватска, горички грофови). Оглејске патријархе потискују Хабсбурговци све даље са висина крашких прелаза у правцу према мору. Са друге стране притискује патријархат Венеција и одузима му коначно 1420. го. светску власт у Фурланији и Истри. У двострукој офанзиви млетачко-хабсбуршкој нестало је некада тако моћног светског Оглеја. Хабсбурговци су господари већ и на неким местима морске обале. Год. 1374. добили су, по већ раније склопљеном уговору, поседе једне линије горичких грофова у унутрашњој Истри, Либурнији и долењској Крањској. Год. 1382. тражио је Трст, да би се ослободио политичког и економског утицаја Млетака, помоћ од суседних Хабсбурговаца и потчинио им се. Год. 1500. коначно су придобили Хабсбурговци, исто тако на основу већ раније склопљеног уговора, и поседе друге, онда изумрле, линије горичких грофова, то јест њихову земљу у Фурланској, Горици и Коруској. Сада је било само питање кад ће доћи на Сочи, Красу и Истри до сукоба између Хабсбурга и Млетака.

Реакција против власни Хабсбурговаца од стране Цељских грофова и савалежа. Док су Хабсбурговци овако спретном пенетрацијом ширили своју династичку власт преко словеначке земље, дигао се против њих опасан такмац из племићских кругова: *Цељски грофови.*

Преци доцнијих грофова Цељских били су слободни племићи, који се од прве половине XII века зваху или по реци Савињи или по граду Жовнеку код Цеља. Када је изумрла породица Вовбрских грофова, добио је њихов рођак Фридерик I њихова велика имања, а између осталог и град и варош Цеље. Исти је Фридерик добио 1341. г. и грофовско достојанство. Његови синови узели су учешћа у ондашњој средње- и источно-европској политици. Други, Херман I († 1385.), имао је за жену Катарину, кћер-

ку босанског бана и доцнијег краља Твртка I, што је Цељским касније отварало изгледе на босански престо. Моћ грофова Цељских основао је тек син Хермана I гроф Херман II († 1435.). Уске политичке и породичне везе Хермана II са царем Сигмундом, коме је дао за жену своју кћерку Барбару, донеле су му многа имања и достојанства (од 1406. год. гроф цељски и загорски, бан далматински, хрватски и славонски). У ужој домовини добио је Херман 1422. год. велико наслеђе грофова Ортенбуршких са великим имањем у Корушкој и Крањској. Његов син и наследник Фридерик II († 1454.) добио је заједно са својим сином Улриком II достојанство и чин државних кнежева (1436.). Напредак Цељских довео их до љутог непријатељства са Хабсбурговцима. Дошло је до многих ратова, у којима је нарочито много трпела словеначка земља. Хабсбурговци су се бојали, да би се могла на југу развити самостална држава Цељских грофова, која би им одузела њихове земље и спречила пут до мора. За време последњег мушког члана из породице Цељских, грофа Улрика II, који је био ожењен Катарином ћерком деспота Ђурђа Бранковића, постигла је породица своју највећу политичку снагу. Улрик II заплео се у велике свађе око угарског наследства, што је довело до дугих ратова између цељске и корвинске партије у Угарској, а онда и са Хабсбурговцима. Када је после смрти Јанка Хуњадија постао гроф Улрик краљев намесник у Угарској, побудило је ово код корвинске партије велико незадовољство, које је довело до убиства последњег Цељског грофа у београдској тврђави (1456.). Главни наследник огромног цељског имања у словеначким, хрватским и угарским земљама постали су, према једном 1443. год. склопљеном уговору, Хабсбурговци.

Ради политичких, породичних и територијалних веза Цељских грофова са словеначким, хрватским и српским земљама говори се често о тенденцијама ове породице, да су наводно намеравали осно-

вати велику југословенску државу. Али о таквим националним тенденцијама ове немачке породице у оно доба уопште не може бити говора. Цељски, ојачали у племићском партикуларизму против Хабсбурговаца, ширили су, са великим политичким талентом и праћени срећом, своју политичку и територијалну експанзију у правцу југа и истока, јер су политичке прилике онда тако тражиле. Снага и имања грофова Цељских на словенском југу могли су дати основу за једну државу на територији Срба, Хрвата и Словенаца, која би временом могла постати и народна, али о таквој држави у XV веку још нема говора.

Осим племићске цељске, претрпели су Хабсбурговци у XV веку и другу јаку кризу, *стјалешку*, која је често била у вези са првом. Већ од почетка хабсбуршке власти подржавали су је сталежи у различитим приликама. У словеначким земљама дошли су племићи до већег политичког утицаја најпре у Штајерској, нарочито приликом честих промена на војводском престолу (Траунгауци, Бабенберговци, Отокар II Пршемисл, Бела IV, Хабсбурговци). У XIII веку, нарочито за време аустриског интереса и после тога насталог доба хабсбуршких концесија, дошли су племићи до већег политичког значаја и у Корушкој и Крањској. Апсолутистички режим војводе Албрехта смањило је стјалешку власт, али сукоби Хабсбурговаца са Вителсбасима и Луксенбурговцима, затим финансијске потребе, свађе у владајућој кући и честе деобе аустријских земаља између појединих чланова династије, све је то у XIV и XV веку само подигло моћ сталежа. Средином XV века раде сталежи заједно са Цељским грофовима на све већем смањивању хабсбуршке моћи. За решавање разних питања састају се и сабори појединих покрајина, а и генерални сабори више суседних покрајина; тако су се састајали сабори за такозвану Унутрашњу Аустрију, то јест заједнички за Штајерску, Корушку и Крањ-

ску (први пут 1446. год.). Своје велико значење одржали су сталези и кад је после смрти цара Фридриха III († 1493.) његов наследник Максимилијан (1493.—1519.) ујединио у својим рукама све, дотле међу поједине линије династије подељене покрајине, и енергичном руком провео у њима нове реформе. Само што сталешке акције за Максимилијана немају више револуционаран карактер као за Фридриха, него иду упоредо са акцијом земаљског господара. Било је то веома потребно, јер нове опасне кризе почеле су преживљавати хабсбуршке земље и с њима словеначко национално подручје, уједињено у територијалном погледу сада скоро читаво под влашћу Хабсбурговаца. Са турским ратовима, сељачким бунама и верским покретима почиње ново доба историје словеначке земље и Словенаца.

Колонизација и германизација. Дали смо кратку скицу политичке и територијалне историје словеначке земље у средњем веку, а народ, који је у њој живео, скоро да нисмо ни споменули. То је природно, јер носиоци политичког живота словеначке земље у средњем веку били су скоро сами странци, који су полако наметнули освојеној земљи своје политичко, економско и социјално уређење. Старословеначко друштвено устројство преплетало се је све више са немачким, нешто мало и са италским. Највише старог словеначког поретка задржало се међу широким масама сељачког народа. Историја овога је заправо историја Словенаца, откада су потпуно изгубили своју политичку слободу и дошли у друштвени и политички састав страних држава.

Прелаз у немачки друштвени састав вршио се у првим вековима после Карла Великог још доста полако. Све до почетка XV века (последњи пут 1414. год.) вршен је старословеначки церемонијал устоличења корушких војвода на Госпосветском Пољу код Целовца. Још до XII века спомињу се у изворима словеначки кнежеви, племенити и сло-

бодни, и то у местима, која су данас сасвим немачка. Германизација словеначког племства извршила се је путем вишевековне мирне пенетрације. Али није само на слободно племство, већ је и на словеначке неслободне масе утицала у великој мери колонизација и германизација словеначке земље.

Када су Словенци дошли под франачку власт била је њихова земља још слабо насељена. Многа ненасељена места постала су франачка државна својина и франачки владоци могли су слободно њима располагати. Од Карла Великог па до XII века све више добивају немачке и фурланске бискупије, цркве, манастири и световна господа веће или мање комплексе словеначке земље на подручју од Дунава до Јадрана. Само мађарске навале прекинуле су у покрајинама ван уже Карантаније за једно пола века велико немачко притицање. Од IX—XII века прокрчене су, путем великих поклона црквама (Оглејској, Салцбуршкој, Бамбершкој, Фрајзиншкој, Бриксеншкој и Крчкој), или мирској господи велики, дотада још слабо или уопште ненасељени комплекси словеначке земље.

Страна колонизација довела је и до великих промена у социјалном погледу. Страни господари довели су у земљу своје колонисте, који се у социјалном и правном погледу у многим разликују од словеначких староседилаца. Бројна надмоћ придошлица апсорбирала је полако широке слојеве домаћег народа, који је постепено престајао да говори својим језиком. Тамо где су Словенци били у већем броју остале су још до XII—XIII века словеначке оазе у немачком мору. Уопште можемо казати, да се је у Штајерској у XIII веку приближавала словеначко-немачка граница од прилике оној, која постоји још данас, а да су и долине северне и западне Корушке биле у исто доба већ јако германизиране. Подунавље је било у XIII веку већ сасвим немачко. У западној Угарској одржала су се словеначка села дуже, док се није и тамо

словеначка територија коначно смањила на мали појас између Рабе и Муре. Словеначке енклаве у Фурланији, — постале уосталом у касније доба, — денационализоване су својом романском околином у другој половини средњег века. У Истру су се селили Словени кроз цео средњи век у споријем темпу све до пред зидине романских градских општина. Можемо казати, да се граница компактне словеначке територије према компактној немачкој помакнула у XIII веку у главном на ону линију, коју познајемо из прве половине XIX века, а да је западна словеначка граница према компактном романском елементу остала кроз тринаест векова у главном иста.

Нове токове у колонизацију словеначке земље унели су манастири, који се иначе оснивају сразмерно доста касно, у XII и XIII веку. Као и на другим странама представљају манастири и код Словенаца локална економска и културна средишта. Нарочито у своје прво доба добивали су велика имања, било од оснивача самих, било од других лица. Купњом и заменом кушали су све више арондирати свој околни терен.

Сељаци. Највећу масу словеначког народа у средњем веку сачињали су сељаци. Словеначки сељаци живели су после прелаза у немачки друштвени поредак у врло различитим правним и социјалним односима. *Неслободни* или сужњи обрађивали су господару или дворску земљу, или су били намештени као земљорадници на осталој у имања (хубе) подељеној земљи. Сасвим без права нису били ни једни ни други, само што су они, који су били намештени на хубе, у економском погледу били нешто независнији. Сужањство их је тиштало и везивало за земљу и од хубе се нису могли макнути без пристанка господаревог. Од своје сужањске хубе плаћали су данке и одрађивали господару тлаку.

Нешто бољи положај су имали *полуслободни*,

звани на словеначком и „празници“. Седели су на својој земљи, на „слободној“ хуби, с које их није могао макнути господар, а с које се ни сами нису могли макнути. И они су плаћали и служили господару, али не у оном обиму као неслободни. Били су ослобођени од извесних радова, делимице и од тлаке. Могло се догодити да је и неслободни постао путем „ослобођења“ полуслободан.

Сасвим *слободних* словеначких сељака било је после прелаза у немачки државни и друштвени поредак све мање.

Око 1200. год. је словеначка земља у територијалном погледу већ подељена. Крунске, владоцу припадајуће земље, изгледа да нема више. У колико нису земљу обрађивали територијални господари сами са својим дворским особљем у властитој режији, подељена је око 1200. год. скоро већ читава земља у хубе и предана у обрађивање. На место пређашње експлоатације у великом обиму, почиње од XII века већ рационална, која тражи бољу земљу. Нова локална колонизација, која је у XIII—XV веку доводила нове немачке досељенике, морала је за њих тражити места високо у брдима и дубоко у шумама.

Несташица земље од XIII века је и код Словенаца један од узрока наступајуће економске депресије. Сељачке хубе морају се делити. Са порастом сталешке снаге и уређења расту и порези. „Земаљска господа“ траже све више данака. Чести ратови Хабсбурговаца изискују велика новчана средства, која сваљују територијални господари на сељаке. Многи сељаци траже спас бегством у градове, јер им је „градски ваздух — слободни ваздух“.

Као у ранијем, тако није била ни у каснијем средњем веку маса сељака у словеначкој земљи у социјалном и правном погледу јединствена. Слободних сељака остало је мало, више у германизираним него ли у словеначким крајевима. Неке врсте

слободни сељаци постали су старословенски „касази“ (Edlinger); а нису се могли ни као такви одржати, него су почели све више тражити заштиту великих господара.

Остали сељаци били су као и у ранијем средњем веку или полуслободни или неслободни, који вреде господару само као благо. Положај ових других променио се од XIII века нешто на боље. Под утицајем цркве н. пр. признате су женидбе сељака, али нису смели слободно да бирају жену. Постепено добивао је и зависни сељак на основу такозваних слободних наследних закупа неко право на земљу, коју је обрађивао. Неки су могли предати земљу као баштину или продати је, али већина само давати је у баштину, код трећих опет смрћу је престајало свако право на земљу, тако да је није морао предати господар наследницима умрлога. На стару потпуну неслободу сећала је још дуго времена тлака, и сећали су на то данци, које је тражио господар приликом прелаза хубе у другу руку. Постепено побољшавање положаја неслободних, зависних сељака, уз погоршавање положаја полуслободних и ослобођених сељака, довело је крајем средњег века до све већег изједначења словеначког сељаштва уопште, те је створило један јединствени сталеж *поданика* различитих „господстава“.

Племство. Према широким масама сељака стоји племство, које се после доласка Немаца у земљу различито диференцирало. У раном средњем веку стоје на највишем месту *велики племићи слободног порекла*, у које су се ваљда претопили и многи словеначки племићи пренемачког доба. Уз ове имају у политичком погледу једнака права уопште слободни људи, било немачког, било словеначког порекла. Али тих слободних, — особито малопоседника, — било је у словеначкој земљи све мање. Из политичких и економских разлога били су многи принуђени да се ставе под заштиту цркава и ве-

ликих вазала и тиме су губили слободу. Даље се много променило и у социјалном погледу, откада су се различите племићске породице дочепале династичке власти, на пр. Шпанхајми, Траунгауци, Бабенберговци, Андекси и т. д. Нису више били меродавни слобода или неслобода, већ витешка служба под оружјем и одношај према династу. Феудализам је прожео и поделио и код Словенаца средњевековно друштво. Они који имају право да носе оружје сачињавају племићски сталеж у широком смислу ове речи. Разликују се од сељака и грађана, који овог права немају.

Како број слободних уопште, тако је и број слободних староплемића, словеначких и немачких, постајао у раном средњем веку све мањи. Неки су изумрли, други опет из различитих, нарочито економских разлога пропали и заузели нижи степен. Велике слободне породице, које су код нас развиле династичку власт, све су редом страног порекла и досељене (Епенштајни, Шпанхајми, Бабенберговци, Андекси). Већином су до XIII века све изумрле. До друге половине средњег века су се одржали и у својој снази још и порасли Горички и Цељски грофови.

Али како је број слободних и за ратну службу способних постајао све мањи, то је баш потреба да се има што више војника подигла и код Словенаца неслободне. *Неслободни вишези* долазе до све већег значења. У неким деловима словеначке земље било је социјално подизање неслободног витештва много брже него у другим крајевима. Погранични положај царевине према истоку тражио је убрзавање појачања неслободног витештва, које је било одличан бранилац државних граница. У Штајерској се развио сталеж неслободног витештва најраније, а касније у Корушкој, Крањској и Истри. Ово јасно показују велике повластице за штајерске *министерјале*, — како се овај нови витешки сталеж звао, — из 1186. и 1237. год. Ратови са Мађарима и кастеланска

служба на државној граници утицали су нарочито повољно на рани развитак штајерских министеријала. У почетку XIII века све се више приближују неке министеријалске породице сада већ доста ретким племићским породицама и почеше се стапати с њима у један општи племићски сталеж. Одлични министеријали се почињу називати *госѿодин* (*dominus*) и *ѿлемениѿи* (*nobilis*), жене се у круговима још слободних племића и имају од цркве обимна феуда и адвокатуре. Као своје феудалце опет имају витезове нижег ранга (*milites*). Ови су често кастелани на малим градовима, стражари земаљског господара, суди, ловци, шумари и слично. У XIII веку чине витези нижег ранга још посебан, од министеријала одељен сталеж, али крајем средњег века претапају се с њима све више у један јединствени и једнакоправан племићски сталеж.

Министеријали су полако задобијали саветодавни глас у околини земаљског господара. И у том погледу била је еволуција министеријала у посебан сталеж „земаљске господе“ најбржа у Штајерској, а спорија у осталим словеначким покрајинама, где се није могло тако рано развити земаљско господство, односно где ово прелази са једне породице на другу. Политички утицај и моћ крањских министеријала подиже се тек у доба краља Отокара и првих Хабсбурговаца.

Градови и грађансѿво. Средњи сталеж, то јест *грађансѿво*, развија се у словеначкој земљи због каснијег постанка вароши и варошица доста касно. Старијег порекла, са непрекидним континуитетом из антике су приморске градске комуне (Трст, Миље, Копар, Пиран, Пореч, Пуљ, и т. д.) које се са својим романским становништвом, својим аутономним уставом и управом строго деле од словенског залеђа. Словенски елеменат могао је тек врло споро ући у њихову романску ексклузивност. Птуј је могуће једина словенска варош, која је одржала непрекидни континуитет с антиком. Најпре од свих

зове се „civitas“ и постаје важно управно и привредно средиште салцбуршке територије на Драви, као и важно војничко место на граници империја. Од Шпанхајма, односно Траунгаваца, — исто тако као погранична тврђава, — основан је Марибор, који се као тржиште, прелазна тачка преко Драве и управно-економско средиште, подигао за Бабенберговаца (1209. *forum*, 1254. *civitas*). У Корушкој су најстарије вароши и варошице: у шпанхајмски и шентпавелски део подељени Великовец, шпанхајмски Шт. Вид, и на путу за Италију у трговинском погледу врло важан бамбершки Бељак. Целовец има до средине XIII века још сеоски карактер, а подигао се тек у другој половини XIII века.

На Савињи спомиње се рано Лашко као варошица. Цеље је добило веће значење тек кад је дошло под власт грофова Цељских. У Крањској има у XIII веку највеће значење Камник, андешко тржиште на путу из савињске долине у Крањску. Бискупско-фрајзиншка (Шкофја) Лока спомиње се као варошица 1248. год., шпанхајмска Костањевица, која је била важна тачка за трговину са Хрватском и Угарском, 1249. год. У Љубљани на брду постојала је у првој половини XIII века шпанхајмска палача (*palatium*), уз брдо и град почела се развијати насеобина, која се први пут 1265. год. зове варошица. Варошица била је најмање од 1210. год. и Горица.

Градови у словеначкој земљи постали су у главном као управна и економска средишта на територијама различитих световних и црквених господара. Меродавна за развитак градске насеобине била је трговина, која се почела развијати на прометној тачци, обично уз град територијалног господара. Кад добивају тржишта и зидове постају и по карактеру градови. Становништво је подељено у пуноправне грађане, становнике без грађанских права и привремене госте и странце. Међу странце спадају и жидови, који су имали у средњем веку у

неким словеначким градовима доста јака насеља и бавили се нарочито банкарским пословима (на пр. у Марибору, Цељу, Љубљани, Горици). Трговина и занат главни су посао градског становништва.

Од *прометних путева* водио је најважнији, — са међународним карактером, — из Фурланије кроз Каналску Долину за Бељак, Шт. Вид, Бреже и даље за Горњу Штајерску, Аустрију и Чешку. Из Корушке за Крањску водили су путеви преко данашњег Подкоренског седла и преке Љубеља. Из Корушке у штајерску Подравину водио је пут уз Драву. Из Савињске долине водио је један за Камник, а други по старој римској цести преко Тројана за Љубљану. И од Љубљане су водили путеви у правцу римских, један преко Долењске за Костањевицу и даље за Хрватску-Славонију, други преко великих шума на рубу Краса за Горицу и Трст. Преко словеначке се земље кретала у средњем веку велика транзитна трговина из Подунавља за пристаништа на Јадранском Мору (Копар, Трст, Штиван, Оглеј) и за Италију.

Турска, социјална и верска криза. Словеначка земља, која стоји од цара Максимилијана I († 1519.) скоро у своме целокупном територијалном обиму под владавином једне династије, преживљавала је од XV до XVII века три јаке кризе: турску, социјалну и верску. Прва се само дотакла словеначке земље и није јој донела штете у територијалном погледу. Друга се истућила у неколико великих сељачких буна. Трећа, верска, позната је под именима реформације и противреформације. Турски ратови, сељачке буне и верски покрет дају историји словеначке земље од краја XV па све до почетка XVII века њен главни садржај и карактер.

Турске најезде и рајови. Већ почетком XV века доживела је словеначка земља прве турске најезде пљачкашког карактера. Оне су се понављале у особито великом опсегу у другој половини XV века и досежу већ до Фурланске и Корушке.

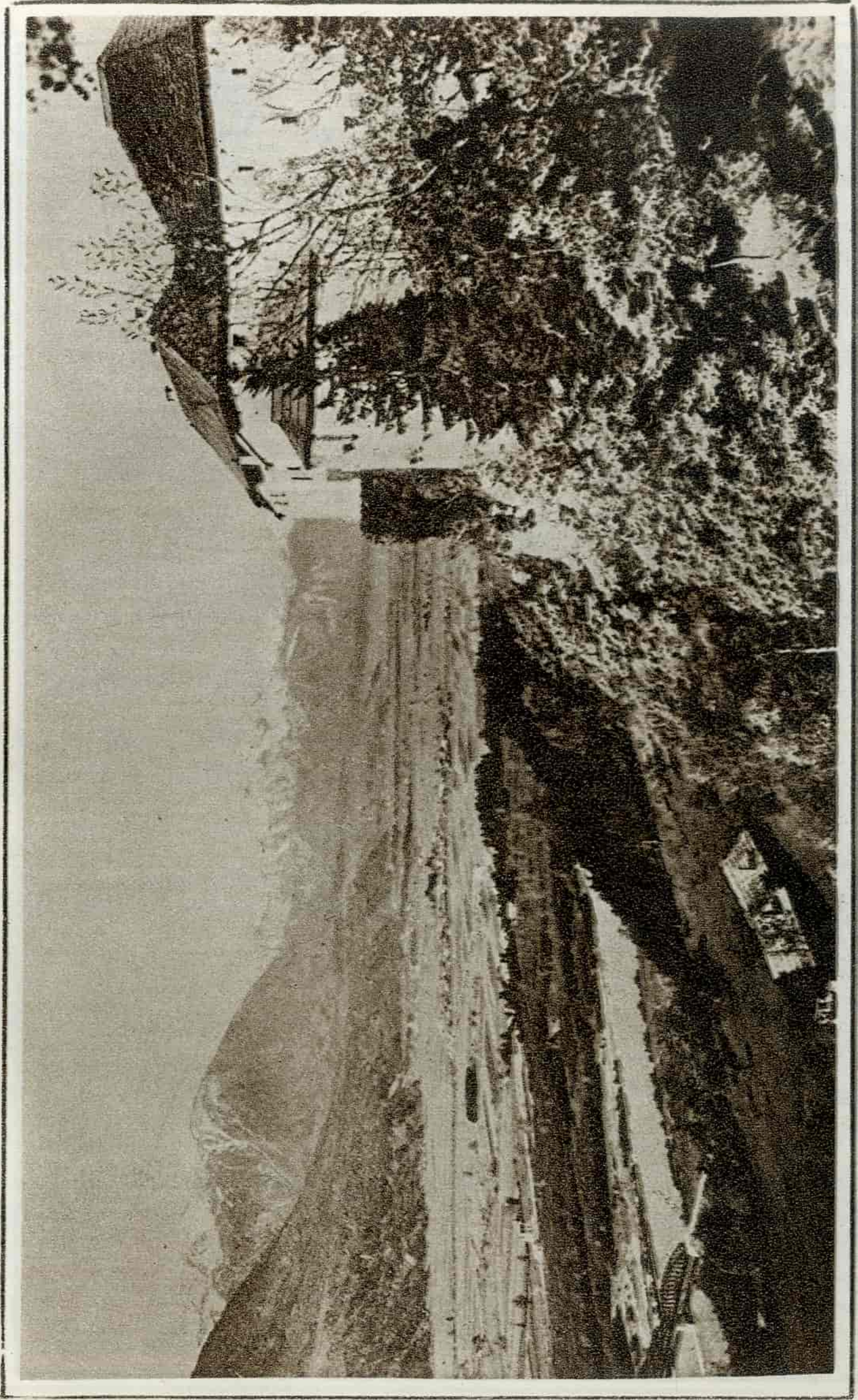

Озбиљнија је постала турска опасност и за словеначку земљу, када је после битке код Мохача (1526.) Угарска престала бити главни бедем против Турака, те је њену улогу главног борца морала преузети Аустрија. Турска државна граница помакла се скоро до граница словеначке земље, која са остацима Хрватске, западно и северно од приближне линије Ђурђевац—Чазма—Сисак—Капела, постаде погранична територија, вазда изложена турским провалама, чије исходиште беше Босна. Против непријатељске опасности основан је од доба цара Фердинанда I, дуж фроната од Јадранског Мора до Ердеља, низ такозваних *војних граница*, нешто слично као што су биле, делимице на истом подручју, некадашње франачке марке. За одбрану хрватске и словеначке земље уређена је Славонска Граница између Драве и Купе и Хрватска Граница између Купе и мора. Иста династија Хабсбурговаца у Хрватској (од 1527.) и словеначким земљама и заједничка турска опасност спајале су у XVI веку често интересе хрватских и словеначких земаља. Племићи из словеначких крајева ратују по Хрватској против Турака и заузимају важна места као заповедници и официри војнограничних генералата, а хрватско племство опет заузима често важне функције у словеначким земљама и долази ту и до територијалних поседа.

На самој војној граници и у њеном залеђу насељавају се од друге половине XV века бројни ускоци, то јест хришћанске избеглице испод турске власти у српско-хрватским земљама. Ускоке су граничарски генерали нарочито радо узимали у војничку службу за одбрану против Турске (граничари). По читавој Словеначкој имамо бројне ускочке колоније, нарочито на Горјанцима, северној Истри, на Птујском Пољу и на Красу.

И за словеначку земљу важан обрт у турским ратовима означава битка код Сиска 1593. год., где су Турци претрпели потпун пораз. Турска офан-

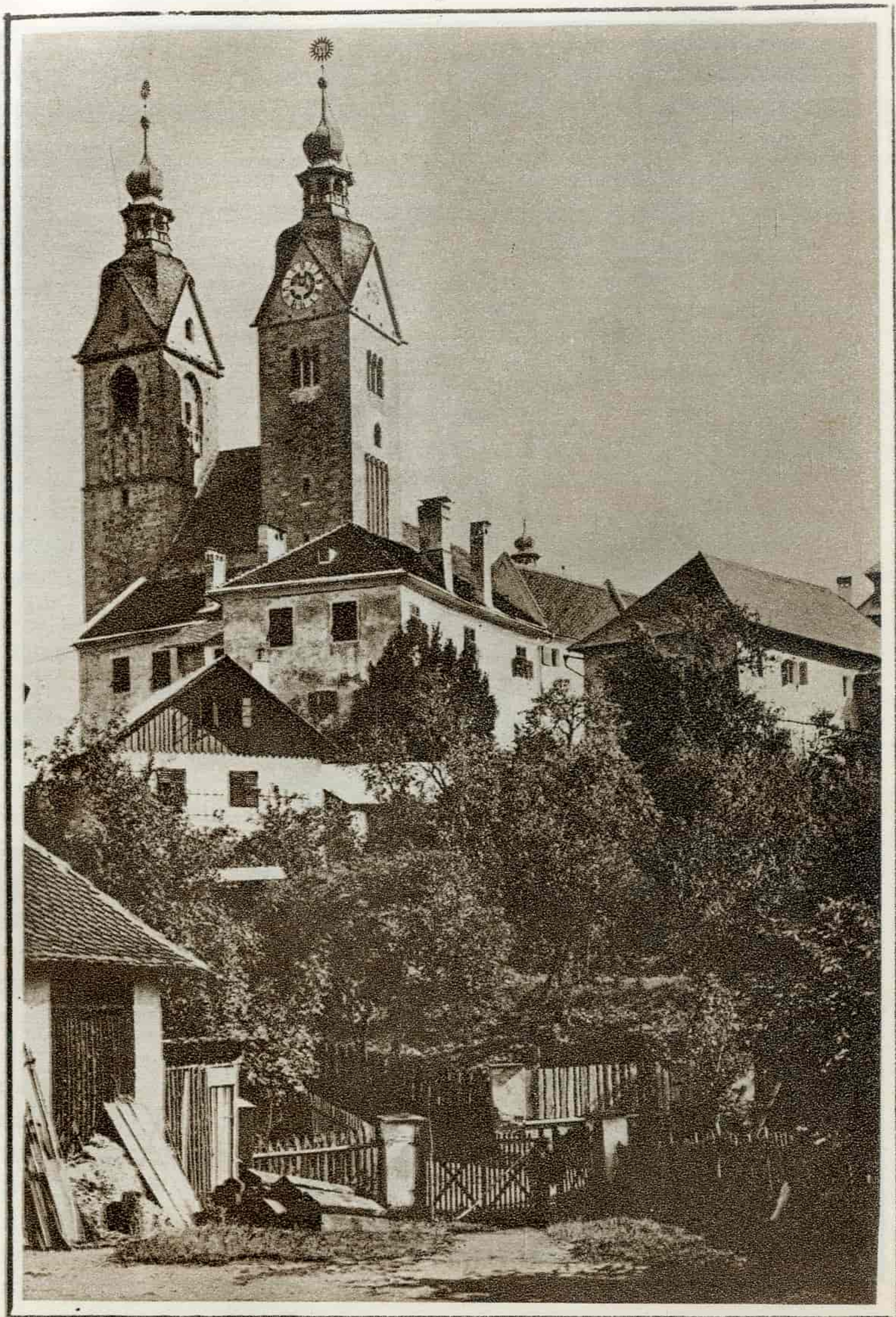
Долина Ронс у Коружкој

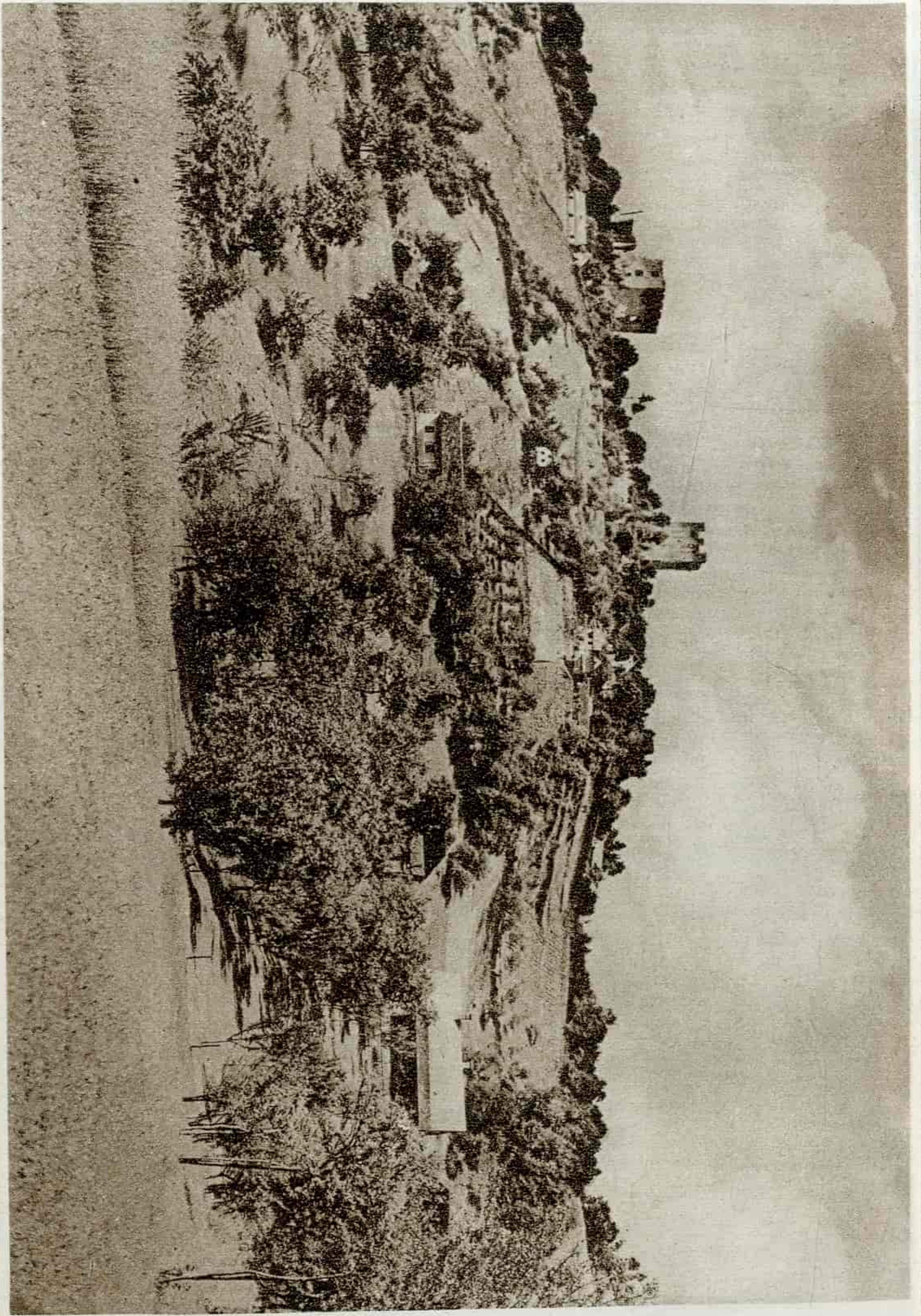
Војводски престо на Госпосветском Пољу

Госпа Света у Корушкој

Горњи Град у Целу

живна снага почела је одонда да опада. Успеси великих ратова против Турака у XVII веку одбили су дефинитивно турску опасност од словеначке земље.

Социјална криза словеначког сељака. Донекле у вези са турском стоји социјална криза словеначког сељака у XV и XVI веку, која се највидније огледа у великим сељачким бунама. Сељачке буне против феудалног притиска нису у XV—XVI веку ограничене само на Словеначку и Хрватску, већ су по својим узроцима и опсегу једна међународна појава. У XV веку изједначени су и словеначки сељаци у један јединствени сталеж „поданика“ различитих патримонијалних господстава. Властела је гледала да добије од својих поданика што више данка у роби, јер је ову у то време, када је већ свуда превлађивала новчана привреда, могла много лакше претворити у новац него ли пре тога у доба натуралне привреде. Опште порезе, које је државна управа прописивала племићима, сваљивали су ови на сељаке. Многи племићи због нове технике у оружју нису се више бавили војничким пословима, већ су се повукли на своја добра, па онде преузимали и одузимали у властиту режију опширне територије, које су пре, за мале закупне своте, држали сељаци. Доминикални посед шири се на штету рустикалног. Све више је спречавана сељаку слобода кретања. Новчане одштете, које тражи властела за лов, за пашу, за случај смрти, за различите уговоре, за сечу дрва и т. д., постају све веће и многоврсније. Ратне неприлике за време цара Фердинанда III, нарочито у борбама за цељску баштину, затим честа турска пљачкања, приликом којих су господа тражила нарочити порез, све је то у другој половини XV века само доприносило повећању незадовољства сељака и нагонило га на самопомоћ. А у исто време властела није скоро ништа чинила да заштити сељаке, који

су се морали против Турака сами бранити у нарочитим тврђама, званим „табори“.

Први словеначки сељачки „пунти“ из друге половине XV века локалног су значења и уперени само против појединих господстава ; тако корушки из 1478. год. Прва већа буна, која се раширила по Крањској, Штајерској и Корушкој, јесте из 1515. год., али није имала успеха. После неколико мањих, букнула је 1573. год. највећа, која није била ограничена само на Словеначку, него је обухватила и суседну Хрватску, откуда је заправо и потекла. Организована је најбоље од свих. Средиште јој је било у Хрватском Загорју и суседној Крањској и Штајерској. Али и 1753. г. поражене су словеначке и хрватске бунтовничке чете под заповедништвом Илије Грегорића. Сељачког вођу Матију Гупца крунисали су на Марковом тргу у Загребу на ражареном железном престолу са усијаном железном круном. И после ових већих буна из 1515. и 1573. год. понављале су се и побуне мањег локалног значења све до XVIII века, али све без успеха. Против ондашњег организованог друштвеног поретка није могао словеначки сељак поставити организовану другу силу, којом би, револуционарним путем, могао променити свој социјални положај. Социјални покрети словеначког сељака остали су без већег позитивног успеха.

Реформација и прошивреформација. Већи и позитивнији успех за Словенце донела је трећа криза. Била је то криза верска, везана уз покрет реформације. Као што нису социјални покрети словеначког сељака у XVI веку ништа нарочито словеначко, него се у исто доба шире слични покрети и у многим суседним покрајинама, са истим узроцима, са истим током и са истим успесима, тако није ни верски покрет у Словеначкој, по својим узроцима и почецима, ништа нарочито словеначко. Реформација у словеначким земљама постаје баш словеначка тек 1550. г., када је изашла прва словеначка

штампана књига и кад је тим створен темељ словеначкој књижевности.

Узроци за ширење реформног покрета у словеначким покрајинама у главном су исти као и у многим суседним, нарочито немачким, покрајинама, откуда је покрет и дошао до Словенаца. Више свештенство, већином страног порекла, бавило се више политичким и војничким пословима него верским и црквеним. У својим рукама има велики број бенефиција, а бави се често ван свога службеног места и земље. Од вишег свештенства оно ниже, постављено на нижа службена места, слабо је награђено, те не показује због тога, као и због незнања, потребне верске ревности, већ се бави често другим, за свештеника непристојним пословима и живи животом који изазива јавну саблазан. Али ове и сличне прилике у цркви, и у круговима њених службеника у словеначкој земљи, нису биле једини узрок за ширење верског покрета. Расположење за „нову веру“ треба тражити и у општим приликама, у којима је онда живео сељак, грађанин и племић.

Дубоко веран словеначки сељак, који против турских најезда и других невоља није нашао помоћи код господе, којој је из дана у дан служио, исто тако није нашао помоћи ни против господе у цара. С тога је, огорчен, тражио коначно утеху и помоћ у цркви и код њених службеника. Али ни ту није налазио истинске помоћи, нити је могао потпуно задовољити своје верске потребе, него је, напротив, сагледао необичне прилике у којима се црква налазила. Тако је могла наука новог верског покрета, који са дизао против нездравих прилика у цркви, а коју су словеначком сељаку проповедали и ширили списима на његовом језику, наћи одзива и међу простим народом, иако не сувише много. Пре, брже и интензивније ширила се нова верска наука међу грађанством и племством.

Најпре су се шириле реформаторске идеје међу

интелигенцијом, вероватно просвећенијом, која је сазнала за нове идеје из литературе, из студија на немачким универзитетима (Лајпциг, Витенберг, Тибинген) и по својим личним везама. У другој четврти XVI века проширио се реформаторски покрет и међу властелом и нашао је тамо јаку потпору; после је имао успеха и код грађанства. Словеначка протестантска црква, школа и књижевност нашли су у њима ревносне помагаче.

У почетку ово ширење нових идеја није имало карактер апостазије, него више реформације у оквиру католичке цркве. Тек постепено су се стварала и у словеначкој земљи два табора, „лутерски“ и „папински“. Из појединих локалних центара, из околине појединих новим идејама прожетих свештеника ширио се покрет у села и градове, у неке делове словеначке земље брже и интензивније, у друге опет спорије, према томе какво је било расположење територијалних господара према новим идејама, и какав је био социјални положај становништва и локалних црквених прилика. Главна средства, којима су „лутерански предиканти“ постигли велике успехе међу Словенцима, била су: проповед на народном језику, штампане књиге и пре свега њихов велики верски идеализам.

Сталешка, доста аутономна, организација била је веома погодна за утврђивање, ширење и нарочито дуго одржавање реформације у круговима племића. Протестантски сталежи су са својим правом дозвољавања и недозвољавања пореза католичким Хабсбурговцима дошли према њима у доста независан положај и могли су тим путем добити свакојакe верске концесије. Тако 1578. год. добише слободу верског исповедања. Са политичким противништвом између сталежа и Хабсбурговаца ишло је упоредо и верско. Од племића је најодличнији помагач словеначке реформације барон Иван Унгнад, земаљски поглавар у Штајерској. Од 1557. год. живи он у прогнанству у граду Ураху у Вир-

тембершкој, где је основао штампарију за словеначке, хрватске и српске књиге, штампане латиницом, ћирилицом и глаголицом.

Најјаче противнике нашла је реформација у католичким Хабсбурговцима. Надвојвода за Унутрашњу Аустрију, Карло, (1580—1590.) почео је под утицајем језуита иступати врло оштро против протестаната, и то најгоре против оних у градовима и селима. Из његова доба датирају први насилни покушаји преобраћања протестаната, прогони из земље и прве реформациске комисије за рекатолизацију словеначке земље. Карлов син, надвојвода Фердинанд Штајерски (од 1590.), изагнао је протестанске проповеднике и учитеље најпре из градова (1598.), а онда из господства властеле и присилио је између 1599—1604. грађане и сељаке, да постану католици или да напусте земљу. 1628. год., после Беле Горе и пада чешких сталеза, дошли су на ред и племићи у словеначкој земљи. У доба Фердинандово († 1637.) победила је потпуно код нас противреформација. Фердинанд је нашао ревносне помагаче за своје настојање у језуитима, који се настањују од 1596. год. и у Љубљани, и у појединим високим црквеним достојанственицима, нарочито у љубљанском бискупу Томажу Хрену (1599—1630.), који је био председник комисије за рекатолизацију Крањске. За кратко доба постала је словеначка земља опет католичка.

Доба а̀исолу̀тизма и њочеци народног њрејорода. Противреформација у словеначкој земљи не значи само победу католичке цркве над протестантском, него и победу апсолутистичке државне власти над сталешком — племићском. Плећство губи своју политичку моћ и утицај. Пре политички фактор, постали су племићи сада владаочев експонент као државни чиновници, који заузимају сва важнија места у цркви, војсци, државној и земаљској управи. Само према сељацима одржала је властела и даље своју стару социјалну надмоћ.

Велике штете нанела је противреформација градовима. И из словеначких градова отселило се је због верског притиска много грађана. Иако Тридесетогодишњи Рат није непосредно тиштао словеначко подручје, ипак се осећају његове последице у економском погледу и код нас. Новчане кризе упропастиле су у првој половини XVII века многе градове. Државна власт почела се потом мешати и у градске аутономије. Прилике су се кренуле на боље у другој половини XVII века. Под утицајем нових национално-економских теорија подигла се помоћу владе и код нас трговина, занати и индустрија. У доба цара Карла VI јавља се нарочито живљи интерес са дизање народног благостања. Нови трговачки путеви из Подунавља на море били су на велику корист економском напретку у словеначкој земљи, нарочито њеним градовима. Трст и Река постају слободне луке. Крајем XVII и у првој половини XVIII века код Словенаца има прилично благостања. Последица је тога, да се у то доба доста развила уметност и наука, и смисао и за једну и другу. У Љубљани је основана 1693. год. академија под именом *Academia operosorum*. Сликарска уметност у Словенаца, сада под јаким талијанским утицајем, доживела је у бароку XVIII века једно од својих најсјајнијих и најплоднијих доба.

Само живот *поданика-сељака* се у XVII и првој половини XVIII века није много променио. После неуспелих борбених покушаја да дође до повољнијег социјалног положаја, није могао сељак очекивати побољшање од властеле; пре му је то могао учинити владалац. И заиста, ми видимо како се централна власт и у словеначкој земљи у појединим случајевима, већ од XVI века, стара да би законодавним путем уредила односе сељака према властели и утврдила тачно сељачка права и дужности. Нарочито откада су у XVII веку сталези изгубили своју политичку власт, отпао је код вла-

дара обзир на сталезе и могло је доћи до енергичнијих реформа у корист сељака. Најважније је реформе донело тек доба такозваног *просвећеног апсолутизма*, које је у Словенаца везано уз имена царице Марије Терезије и цара Јосифа II.

Реформе *Марије Терезије* (1740—1780.) и њеног сина *Јосифа II* (1780—1790.), постале су под утицајем нових идејних оријентација, које се у праву и философији појављују већ у XVII веку, те се у доба такозваног просвећеног апсолутизма, — као реакције против деспотског, — примењују у држави, њеном уставу и управи. У настојању, да се створи од хабсбуршких земаља једна јака и централна држава, латише се, под утицајем савремених идеја просвећености, владе Марије Терезије и Јосифа II опширних и далекосежних реформа на војничком, финансиском, управном, економском, школском, црквеном и социјалном подручју. За Словенце су биле најважније социјалне и школске реформе.

Држава просвећеног доба, руковођена мотивима повећања порезне снаге и броја становништва, и то под утицајем учења природног права о усрећавању народа, сматрала је за своју прву дужност да побољша положај сељака. Зато је порезна реформа Марије Терезије одредила најпре тачно приносе сељачких и властелинских имања, утврдила порезе које има да плаћа сељак и опорезала како црквену тако и племићску земљу (Терезијански катастар), а ову одделила тачно од сељачке. Управе појединих властелинстава ставила је под надзор нових окружних надлештава чија је дужност била да штите сељаке од самовоље господе. Многе сељачке дужности и права тачно су узаконјени, или је бар њиховом узаконјењу прокрчен пут. Држава се стара за рационалну пољопривреду и оснива пољопривредна друштва (у Целовцу 1764., у Горици 1765., у Љубљани 1767.) Број властелинских (патримонијалних) судова постепено је смањен.

Држава је преузела на себе бригу за школе.

Општом школском уредбом из 1774. год. предвиђене су у главним градовима нормалне, у већим главне, а на селу такозване тривијалне или основне школе. Ово ниже школство имало је и у словеначким крајевима немачки карактер. Похађање школе постало је обавезно.

Аустриске провинције добиле су 1748. год. нову управну поделу у округе, који зависе од губернија.

Још веће значење него реформе Марије Терезије имају реформе Јосифа II. У управном погледу сјединио је мања управна места са већим; тако у словеначкој земљи поглаварство за Горицу и Градишку са Трстом, Корупску и Крањску са Штајерском у један губернијум са седиштем у Грацу. Окружна надлештва добила су још веће компетенције него што су их имала за Марије Терезије. Као званичан језик уведен је немачки. Порезни и урбарнијални патент од 1789. год. уређује порезе; по њему отпада свака разлика у опорезивању појединих врста поседа (господског, сељачког, црквеног); као основа узет је бруто приход. Више не подижу порез властелинства, већ општине. Сва давања сељака власти претворена су у новац. Од 1781. до 1785. год. постепено је укинута кметство и уређени су односи између власти и сељака. Држава се стара да заштити сељаке, који постају све више слободни власници имања која обрађују.

У верским стварима дао је Јосиф II протестантима и православнима толерантним патентом од 1781. год. слободу приватног богослужења и грађанску равноправност. Укинуо је и у словеначкој земљи скоро све манастире, који су се бавили само контемплацијом и од њихових имања је основао такозвани верски фонд, из којег су и код Словенаца подигнуте многе нове парохije. У црквено-административном погледу уређене су границе дијецеза и парохije. Школство прелази све више у руке државе. Број основних школа знатно је умножен.

Идеје просвећенога апсолутизма, како се појављују у реформама Марије Терезије и Јосифа II, имале су посредног утицаја и на почетке *културног прејорода* Словенаца у другој половини XVIII века. Иако су биле тенденције споменутих владара директно противне ширењу народних језика, — осим немачког, који су свуда наметале, — ипак су владина настојања око напретка, благостања и социјалног ослобођења сељачког народа, могла скренути међу појединим интелегентима у Словеначкој, — световњацима и клерицима, — већу пажњу и побудити већи интерес и за сам народ, из кога су изишли или међу којим су живели, те су тако онда могла дати иницијативу за његове примитивно-практичне књижевне потребе, нарочито за оне које су биле у складу са реформним тенденцијама владиним (књиге за основну школску наставу, књиге о пољопривреди). За Марије Терезије и Јосифа II покренути општи интерес слободоумнијег правца за књижевност, уметност и науку могао је опет, кад је била већ примитивно-практична литерарна потреба делимице оживљена, лако дати иницијативу и за нове песничке и драматске покушаје на словеначком језику, за нову граматику (Похлим 1768.) и речник (1781.) и за прву историју Словенаца (Антон Линхарта, *Versuch einer Geschichte von Krain* 1788., 1791.). Све ово било је од највеће важности за даљи културни и политички препород Словенаца у XIX веку.

Илирија и Илиризам. Француска револуција и доба после ње утицали су у великој мери на територијално-политичку и културну историју словеначке земље и Словенаца.

У територијално-политичком погледу дошло је до промена најпре после Кампоформског Мира (1797.), кад су потпали под Аустрију млетачки делови Далмације, Истре и Фурланије. Али не за дуго, јер су Пожунским Миром (1805.) припојене Истра и Далмација новој краљевини Италији. По-

сле рата, који је 1809. год. Аустрија изгубила према Наполеону, дошло је миром у Шенбурну (1809.) до нових важних промена у нашим земљама. Тирол и Корушка од Тоблаха до Бељака, Крањска Горица источно од Соче, Трст, Истра, Хрватска на десној обали Саве до Јасеновца и Далмација уједињене су у административну јединицу под именом *Илирске Провинције* (Provinces Illyriennes), које су имале нарочити положај и стајале непосредно под француским царством. Спајањем Илирских Провинција постигао је Наполеон везу преко копна са Далмацијом, затворио је Аустрији и манском Балкану пут на Јадран и створио у њима базу за економску експанзију у унутрашњост. У исти мах затворио је Енглеској важне јадранске луке.

Илирских провинција било је свега шест грађанских (Корушка, Крањска, Истра, цивилна Хрватска, Далмација, Дубровник са Котором) и војничка Хрватска. Цивилне провинције подељене су у дистрикте, ови у кантоне, а кантони у општине. Средиште је Љубљана, где седи генерални гувернер који има под собом све административне војничке и полицијске послове. На челу сваке провинције стоји интендант. За финансије постављен је нарочити генерални интендант, за правосуђе (правнички) комесар. Званични језик је француски, али се службено општило и на немачком, талијанском и „илирском“ (т.ј. српскохрватском) језику. У Љубљани излази од 1810.—1813. год. званични лист „Télégraphe Officiel“ на француском, а привремено у немачком и талијанском издању.

Многе реформе уведене су у судству, војништву, финансијама и школству. Порези су доста високи, нарочито су нови, до онда непознати, изазивали много нерасположења. Подижу се многе нове основне школе, у којима се учи и на народном језику, оснивају се средње школе (29 нижих гимназија, 9 лицеја) са француским, немачким, та-

лијанским и словенским наставним језиком, у Љубљани и Задру централне школе или академије са факултетским карактером. Много се учинило за трговину и занате (нови друмови, стручне школе). Кметство Французи нису укинули, већ су само олакшали сељацима многа бремена.

Француска управа наишла је у словеначким и хрватским земљама на знатне тешкоће. Тешко је било ујединити по једном типу тако различите делове земље. Велика маса народа није још била зрела за нове реформе, а само поједини интелектуалци увидели су колико је велике добити донела нова влада у економском, политичком, просветном и уопште у културном погледу.

Наполеонови порази уништили су његову творевину у словеначкој и хрватској земљи. У јесен 1813. год. окупирали су „Илирске Провинције“ опет Аустријанци и основали после конгреса у Бечу (1815.) нарочито *Илирско краљевство*, које је обухватало Крањску, Западну Корушку, Приморје са Чедадом и цивилну Хрватску са Реком (ову последњу само до 1822. год.). Аустриска Илирија постојала је по имену до 1849. год. Подељена управно у љубљанску и тршћанску губернију није имала ни издалека оне важности као француска, иако су јој неки од њених оснивача хтели дати нарочито значење. Само неке, нарочито управне реформе, одржале су се и преко година револуције, 1848-1849.

Упркос реакцији у политичком и културном погледу, која је пре 1848. год. владала у Аустрији, није било више могуће задржати у другој половини XVIII века једном започети културно-литерарни препород међу Словенцима. Идеје просвећеног апсолутизма, француског национализма и револуције, а од почетка XIX века немачке и онда словенске романтике утицале су све јаче на националне покрете. Пре 1848. год. има тај покрет код Словенаца у главном културно-литерарни карактер, за разлику од суседног хрватског илирског

покрета у коме се, у борби са Мађарима, развила уз културно-литерарну и јака политичка нота. Илиризам је утицао у почетку и на Словенце, нарочито на омладинце у Штајерској и Корушкој, од којих су многи тражили књижевно јединство са Хрватима и Јужним Словенима уопште. Свакако је илирска идеја много допринела општем националном буђењу Словенаца. Против илирског правца јавио се словеначки, који је био нарочито јак у Крањској. Ту је остала још од протестантског и рационалистичког доба снажна културно-литерарна традиција. Словеначка струја тражила је чување словеначког језика у књижевности. Најодличнији представници те словеначке струје јесу песник Фр. Прешерен и познати слависта Копитар, пријатељ Вука Караџића. Победио је крањско-словеначки правац. Из крањске средине изашле су — после Водникових *Љубљанских Новица* (1797.—1800.) — друге словеначке новине *Кмешијске ин рокоделске Новице*, у редакцији Јанеза Блајва са (1843.), које су као једине тадашње словеначке новине постале орган младог словеначког културног и књижевног покрета и имају највеће заслуге за национални препород и књижевно уједињење Словенаца. Преко *Новица* раширена је место старог протестантског писма „бохоричице“ нова чешко-илирска „гајица“.

Почетак словеначког пољитичког живоша 1848. — 1849. Нов политички живот донела је Словенцима тек 1848. год. са својим револуцијама. Нарочито је важна била бечка мартовска револуција. Политичка зрелост није могла бити, а није ни била онда још тако јака, да би помогла стварање једног изразитог и јединственог националног програма. Велико неразумевање догађаја и дисориентација обележава политичко-националне тежње Словенаца у год. 1848.—1849. Најнапреднија је још била омладина, која је учила у Бечу и Грацу. Бечка је тражила преко свога политичког друштва „Словеније“ на основу природног права: 1) *Уједињену Слове-*

нију, то јест уједињење свих словеначких земаља у једну административну јединицу под именом Словенија, која би имала свој законодавни сабор у Љубљани, а за ствари, које су заједничке свима аустриским народима, државни сабор у Бечу; 2) равноправност словеначког језика у школама и канцеларијама и словеначки Универзитет у Љубљани; 3) независност Аустрије од Франкфурта; Словенија нека буде део аустрског а не немачког царства. — За бечки програм Уједињене Словеније заузимао се у домовини политичко „Словенско Друштво“ у Љубљани, а појединци у органу тога друштва *Словенији* и донекле Блајвајс, али право одзива сав тај покрет није нашао. Корушки и штајерски земаљски сабори изјаснили су се, чак са пристанком Словенаца, за недељивост својих покрајина. Несагласност је владала и у погледу језичног питања у школама и канцеларијама и у погледу избора за народну скупштину у Франкфурту. За бечки политички програм Словенаца изјаснио се у главном и словенски конгрес у Прагу, коме су Словенци присуствовали у веома малом броју.

Бечки је такозвани ужи словеначки политички програм из 1848. год. Поред њега имамо и шири, или *илирски*, који је тражио уједињење са Хрватима и Србима у једну политичку заједницу. Али и у погледу ширег програма владала је међу Словенцима, због недостатка националне свести и политичког васпитања, велика разлика у мишљењу. Неки су тражили уједињење из националних, географских, језичних, етничких и економских разлога (тако А. Ајншпилер), други само за случај расула Аустрије, трећи опет најпре уједињену Словенију, па тек онда уједињене са „Илирима“, четврти су опет били уопште против уједињења. Јелачићев сабор у Загребу, на коме је учествовао и Словенац Штефан Кочевар, тражио је исто тако ужу политичку везу између словеначких покрајина и Хрватске, Славоније, Далмације и Војводине.

Године 1848—1849. нису донеле Словенцима ни испуњење програма Уједињене Словеније, ни програма уједињења са Србима и Хрватима. Словеначки језик ушао је само у малој мери у школе и канцеларије. Словеначка предавања из правних и теолошких наука на факултетима држана су у Љубљани и Грацу само од 1849.—1855. Друштва и новине престали су скоро сви већ 1849. год. Једино је словеначки сељак дочекао укидање кметства и свију обавеза, које стоје с тим у вези — дакле своје потпуно социјално ослобођење.

Сиварање пољитичких партија и програма после 1859. год. — После година 1848—1849. апсолутистички је режим (1849—1859.) покушавао и код Словенаца да поништи све политичке и национално-културне тековине и трагове револуционарног доба. Али једном започети политички и обновљени литерарно-културни живот није се дао тако лако скршити. Деценија 1849—1859. испуњена је спремањем словеначке омладине за нови политичко-културни рад, који је после пада апсолутизма доиста и започео.

Апсолутистички режим пао је због и после аустриских пораза на талијанским бојиштима, и ради економске кризе у држави. У монархији су почеле нове уставне борбе. У њима се истичу две велике партије, федералистичка која тражи аутономију и одржавање историско-политичких покрајина са заједничким парламентом за заједничке послове, и немачко-централистичка. Доба 1859—1867. испуњено је у аустриској политици борбом између централиста и федералиста. На страни ових других стоје уз остале словенске народе и Словенци, тражећи федерализацију државе у смислу *октобарске дипломе* из 1860. год. Али октобарска диплома није остварена. Место ње је издан 1861. год. централистички *фебруарски пактени*; али ни у њему предвиђени устав није спроведен.

Гласова за уједињену аутономну Словенију

било је у словеначкој политици после 1859. год. а о југословенском или илирском програму не расправља се скоро више ништа. Словенци, имајући у немачким народима који траже оживљавање историских покрајина са широким аутономијама природне савезнике, траже исто то и за себе и кушају донекле да доведу у склад историске провинције, у којима живе, са етнографским словеначким подручјем. Знак тога компромиса и одступања од програма Уједињење Словеније из 1848. год. представља *програм*, који су створили словеначки политичари 1865. год. у Марибору. По том програму имала би се образовати група Унутрашње Аустрије, која би обухватала Крањску проширену са источном Истром, Трстом, Красом и Горицом, затим Корушку и Штајерску, и која би имала за словеначке народне потребе заједнички сабор, састављен од словеначких посланика свију покрајинских сабора. Овај и сличне компромисне програме оборили су политички догађаји идућих година.

После аустриско-немачко-талијанског рата од 1866. год., који је у борби за немачку хегемонију донео победу Немачкој и Италији препустио млетачку област са око 40.000 Словенаца, дошло је до промена устава у монархији. Децембарски устав од 1867. год. поделио је монархију у две половине. Аустрију и Угарку. Створен је такозвани *дуализам*.

Словеначки политичари држали су се према дуализму веома чудновато. Док су код куће протестовали против владиних намера, гласала је ипак за њ већина словеначких посланика у бечком парламенту. Поступак словеначких посланика у Бечу изазвао је у домовини велико негодовање. Против словеначке официјелне политике, коју је водио Блајвајс (партија „старих“), створила се опозиција „младих“, названих касније и *младословенци*. Као орган „младих“ почео је излазити у Марибору 1868. год. политички лист *Словенски Народ*, који се 1872. год. преселио у Љубљану и постао 1873. год. први сло-

веначки дневник. „Млади“ су тражили уједињење Словенаца у једну административну јединицу на основу октобарске дипломе и уже везе са осталим Словенцима, особито са Хрватима и Србима. Међу „младе“ спада и група младих књижевника и критичара (Левстик, Стритар, Јурчич), који су против Блајвајса и његове конзервативне околине заступали слободнија начела. Појављују се међу Словенцима контуре двеју партија, једне радикално-слободоумније и друге конзервативне. Обадве су партије развијале словеначке политичке захтеве на „таборима“, то јест на великим зборовима под ведрим небом, који су, одржавани између 1868—1871., много допринели политичком васпитању и националном буђењу широких маса. Средишта друштвеног и културног живота постају *чишаонице*, које се у великом броју оснивају, нарочито у већим местима.

Дуализам, који је предао аустриске Словене Немцима, и победе Немаца из 1870-1. год. покренуле су словеначко политичко мишљење опет живље у националном правцу. Политичко и културно русофилство шири се после 1867. год. и међу Словенцима, али није имало и није могло имати никаквих конкретнијих успеха. Бојазан од немачке хегемоније, после великих победа Немаца над Французима, и од мађарске хегемоније, оживела је наново и југословенску политичку, економску и културну оријентацију. 1. дец. 1870. год. дошло је до састанка српских, хрватских и словеначких политичара у Љубљани и до формулације такозваног *Љубљанског југословенског програма*. У томе се програму даје изјава о јединству Јужних Словена према националном осећању и језику, и каже се да ће Словенци, Хрвати и Срби хабсбуршке монархије урадити све за јединство на књижевном, економском и политичком пољу, и да хоће да управе свој рад и на то, да потпомогну задовољити своју једнородну браћу преко границе, која имају исте по-

требе. Љубљански југословенски програм принципијелно је продужење „илирског“ из 1848. год.

У седамдесетим годинама водила се у Словенији борба између „младих“ и „старих“, како у политици тако и у књижевности. Први „либерални“ Словенци имали су у *Словенском Народу* свој орган. У њему су се заузимали за национални програм а против немачког државно-правног, за природно а не историско право, за национализам без шовинизма, за активнију политику у Бечу, за неутралност у верским питањима, за деполитизацију цркве и за морал у политици. Консервативни „стари“ покренули су уз *Новице* 1873. год. нов политички лист *Словенец*.

Догађаји на Балкану седамдесетих година и окупација Босне и Херцеговине покренули су у словеначкој јавности поновно опширно расправљање о југословенском питању. У главном су биле словеначке новине за окупацију и покренуле су том приликом питање уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, које, по њиховом мишљењу, мора спровести Аустрија, ако неће да је претече мала Србија. Једини *Словенски Народ* био је у почетку за то, да припане Босна Србији, а Херцеговина Црној Гори.

Седамдесете године значе за Словенце период јаке германизације од стране бечких влада. Да утврди свој положај и извуче бар неке користи, скупила се већина словеначких парламентарних посланика око аустриске државоправне странке и ушла је чак у федералистички клуб грофа Хоенварта, који је у самој Крањској изабран за бечки парламент. Побољшање националног положаја Словенаца донела је тек влада грофа *Тафеа* (1879.—1893.), уз коју су, уједињени са осталим Јужним Словенима и конзервативним Немцима, верно стајали словеначки посланици у Бечу и зато добили од владе нешто мало националних уступака. У то доба извојевали су Словенци 1879. год. већину крањских посланика за бечки парламент, 1882. год.

добили су већину на изборима за љубљанску градску општину, а 1883. год. у изборима за крањски земаљски сабор. Тађе је дао Крањској првог и јединог Словенца за покрајинског намесника, Винклера, уз кога је стајала нарочита словеначка владина партија са Шукљетом као вођом. Против ње дигла се радикална опозиција са Хрибаром и Тавчаром на челу.

Живљи покрет у словеначки политички и културни живот унела је појава Антона Махнича, професора богословије у Горици и доцнијег бискупа на Крку. У својој ревији *Римски Католик* (1888—1896.) и другим списима иступао је он оштро против такозваног католичког либерализма, против свемоћне државе и апсолутне народности, претпостављајући свуда национализму верску идеју и католичко становиште. Махнич је нашао присталица особито међу млађим свештенством и појединим интелектуалцима и с њима је основао *католичко-народну партију*. Против ње су се организовали либерални Словенци у *народну (најредну) партију*. Велики успех Махничевог рада био је први словеначки католички збор у Љубљани 1892. год., који је Словенце трајно поделио у духовном погледу, а после неких заједничких епизода (свесловеначки састанак 1897., „справа“ — измира — 1898.) и у партиском, најпре у Крањској, онда у бечком парламенту, те најзад и у Горичкој (1899.) и Штајерској (1906.). Само у Трсту и у Корушкој владала је у главном још политичка слога.

Осамдесетих и деведесетих година почео се међу Словенцима ширити и социјални демократизам и хришћански социјализам. Оснивач овог последњег, у оквиру католичко-народне партије, био је Јанез Крек. 1896. год. основана је у Љубљани *Југословенска социјално-демократска странка*, прва у Словенаца која иде по свом програму и имену преко словеначког националног подручја.

Најјача политичка партија у Словенији по-

стала је почетком новог столећа Католичко-народна или од 1905. звана *Словенска људска странка*. Своје велике успехе има да захвали својој доброј организацији, те великој бризи за васпитање и социјално-економски напредак широких маса народа особито путем задругарства. Нарочито избори за бечки парламент по новој изборној реформи са општим правом гласа, 1907. и 1911. год., дали су Словеначкој људској странци велику словеначку парламентарну већину. Године 1908. добила је та странка велику већину и у земаљском сабору војводине Крањске, којој је од 1912. год. као поглавар био председник странке Иван Шуштершич.

1908—1918. Анексија Босне и Херцеговине 1908. год и после ње анексиона криза, противнемачке демонстрације у Словенији 1908. год. и балкански ратови за ослобођење покренули су код Словенаца поново *југословенско мишљење* и оживели *југословенски националистички покрет*. Партије су ревидирале и формулирале у том правцу народно-политичке програме. Југословенска социјално-демократска партија донела је 1909. год. у Љубљани резолуцију, у којој каже, да аустро-угарски Јужни Словени сматрају за коначни циљ својих народно-политичких тежња потпуно национално-политичко уједињење свих Јужних Словена без обзира на разлике имена, вере, писма, дијалекта или језика. Словенска људска странка тражила је после анексије Босне и Херцеговине у бечком парламенту и крањском земаљском сабору уједињење Босне и Херцеговине са осталим југословенским покрајинама у једно државноправно тело, у оквиру Хабсбуршке Монархије. Сама странка је склопила 1912. год. савез са Хрватском странком права, те изјавила да Словенци и Хрвати чине једну народну целину и да хоће сложено да раде у духу и правцу програма странке права за јединство, права и слободан развитак хрватско-словеначког народа. Најзад је, већ под утицајима балканских ратова и победа, изја-

вила 1913. год. и Народно-напредна странка, да види будућност словеначког народа у оквиру монархије, али у уједињењу Југословена у њеним границама.

Уз оваке аустриско-југословенске програме и покрете почео се после анексије, а још више после балканских ратова, ширити други покрет, који је стајао изван службених партија а водила га је омладина; то је националистички покрет, који је тежио за уједињењем свих Јужних Словена, особито Срба, Хрвата и Словенаца, у властитој држави, изван оквира Аустро-Угарске. Пропагирали су га, — у колико је то допуштала цензура, — нарочито дневни листови *Јуџро*, и *Дан* и омладински *Прејород*. Уопште је било публицистичко расправљање о Југословенству и Словенству уочи великог рата код Словенаца веома живо.

Дошао је *Светски Рај* и с њим гоњење Словенаца, који су национално осећали, распуштање друштва, патње на бојиштима, тежак живот избеглица и политичких „злочинаца“ у логорима и т. д. Политички је живот у првој половини рата застао сасвим. Општи је био само отпор против Италије, и то не ради Аустрије, него због љубави према рођеној груди. Неколико политичара и публициста емигрирало је и ступило у Југословенски Одбор (Грегорин, Вошњак, Жупанић), где су се одлично заузимали за ослобођење и уједињење. У Аустрији су настале осетне промене тек после смрти цара Фрање Јосифа и доласка на престо цара Карла (1916.). Даљи догађаји су у уској вези са светском политиком и стањем на ратним пољима.

Крајем маја 1917. год. сазван је опет аустријски парламенат. У њему су словеначки, хрватски и српски посланици, удружени у Југословенском Клубу, дали 30. маја 1917. год. декларацију којом траже, на основу националног принципа и хрватског државног права, уједињење свих земаља монархије, у којима живе Словенци, Хрвати и Срби,

у једно самостално државно тело, које би стајало под жезлом хабсбуршко-лоренске династије, а које би било слободно од сваке националне премоћи туђинаца и основано на демократској бази. У овом минималном програму националних захтева још се говори о хабсбуршкој монархији али та тачка је уметнута из тактичких разлога и доцније се све мање наглашавала. Само Иван Шуштершич и његова ужа околина гледали су још до краја рата спас Словенаца у аустриском оквиру. Ј. Крек (умро већ 8/X 1917.), кога можемо сматрати идејним оцем мајске декларације, па онда остали словеначки политичари и уз њих готово читав народ заузели су се свом енергијом за национално ослобођење и уједињење. Доба од средине 1917. па до краја 1918. год. свакако је најлепше по полету у читавој дотадашњој историји Словенаца.

Догађаји у домовини одјек су политичких и војничких прилика у широком свету. Августа 1918. год. основан је у Љубљани Народни Свет а почетком октобра у Загребу Народно Веће. 29 октобра прекинуте су у Загребу везе са монархијом и проглашена је државна самосталност, а 31. октобра добила је Словенија своју прву Народну Владу. Коначно је дошло 1. децембра 1918. год. до *службеног објављивања уједињења Срба, Хрвата и Словенаца* у јединствену краљевину под династијом Карађорђевића. Овим најважнијим датумом и уједно великим замахом почиње ново поглавље и у историји Словенаца.

Милко Кос

СТАРИЈА КЊИЖЕВНОСТ

На подручју, које су у VI столећу посели преци Словенаца, већ неколико столећа доцније настале су нарочите прилике за књижевно деловање. Да се покрштавање Словенаца, које је почело у првој половини VIII столећа, вршило као чиста верско-културна акција, донело би им оно клице за књижевно деловање у два правца: било би исходиште за прелаз у подручје универзалног латинског језика, а могло би уједно представљати и први услов, да постане и „вулгарни“, овде словеначки језик, књижевни језик, који би почео полако истискивати латински. Но пошто је примање хришћанства значило за Словенце уједно почетак преласка у немачки политички, социјални и културни систем, пропале су за њих све погодности, које су давали политички самосталним народима за развој језика и за стварање посебних књижевних потреба и амбиција: властита, језично хомогена држава и двор, племство, свештенство и калуђерство, који су са сељацима спадали у исту језичну културну сферу. Из године у годину су слабили услови, под којима би словеначки језик могао почети добијати позиције латинског.

За језичну политику у хабсбуршком територијалном комплексу већ од првих столећа нису могли доћи много у обзир Словенци, који су били распарчани на „дежеле“ (земље) према другима у великој мањини, те с тога без политичке моћи.

Озбиљан такмац немачком, у замењивању латинског језика, постао је на југозападу словеначког подручја, иза XV столећа, талијански језик. Код угарских Словенаца књижевној употреби њиховог језика није био тако опасан непријатељ мађарски језик господе, у првих девет столећа заједничког живота, као код осталих Словенаца немачки или талијански; али та је околност користила само употреби латинског језика, а не развоју народног.

Световним властима и надлештвима није било потребно много више словеначких текстова него ли су обрасци за заклетве и преводи објава, а и те су се ствари морале само понекад превађати. Школа међу Словенцима била је у рукама цркве или грађанских општина и намењена само васпитавању интелигенције, племства и делимично грађанства, према томе, могла је бити само латинска, немачка или талијанска. Уважавање писаног словеначког језика постало је стварно потребно само ономе, који је мислио на помоћна средства, да би се словеначки ђак са села, који говори само својим језиком, што пре упознао са немачким, односно да почне учити латински још пре него се савлада немачки језик. Једина установа са изразитом и широком потребом словеначке писмености била је црква. Пут, да словеначки језик дође до потпуне књижевне важности био је сложенији и тежи него и код једног другог словеначког суседа.

Упркос ревности, којом је црква развијала латински језик у литургији и животу, већ у првих осам столећа хришћанства међу Словенцима је био приличан број формула и текстова, чија би употреба на словеначком била у интересу саме цркве. Но представници римске цркве тих векова нису се потрудили да се толико упуте у словеначки, колико би тражила властита правилно схваћена њихова корист. Од њихових приватних словеначких текстовних фиксација у латинским рукописима сачувано их је од шест руку једва 12: најстарија

међу њима је од руке свештеника бискупа у Фрајзингену у Баварској, која потиче из времена око 1000. год. и садржи општу исповест. Сем за црквене потребе ретко је тад когод забележио нешто друго на словеначком. С тога, словеначки писмени споменици од X до прве половине XVI столећа и не представљају никакву словеначку књижевну традицију или школу.

Било је неколико песама, које је црква допуштала, да их словеначки народ употребљава на литургији приликом нарочитих празника, или да их пева пре придике, односно после исте. Али и тих песама није било много; једва нешто преко десет.

Оскудица словеначке црквене писмености у средњем веку има поред комотности и немарности свештенства још и своје нарочите узроке, као н. пр.: недостатак јакога средишта на словеначкој територији за васпитавање световног клера; туђинство црквених кнезова; бројна надмоћност страног, не-словеначког елемента у мушким манастирима и т. д. Само предпоставком да су били веома безбрижни чланови нове љубљанске бискупије (1461.), чије је подручје било скоро сасвим словеначко, да се објаснити, што они нису обратили већу пажњу потребама словеначке црквене писмености. Полако се почело стварати уверење, да је „словеначки језик тако неотесан и варварски, да се не може нити читати нити писати“. При таквом схватању би се остало свакако још приличан низ година, да се нису јавиле у првој половини XVI ст лећа идеје и активност реформатора и међу Словенцима.

Идеологија реформатора Лутера, Цвинглија и Калвина била је за развитак и неговање народних језика за такве групе, каква је била словеначка, знатно повољнија од католичке. Њен књижевни значај се истицао у начелу, да свако треба да чита Свето Писмо и да се врши литургија уопште на разумљивом језику. Жеље за црквеном реформом брзо

су направиле актуалним питање литерарности словеначког језика. Реализатор те идеје, којој је био близу тршћански бискуп Бономо, већ од 1524 напред, постао је *Примож Трубар*, син млинара и дрводеље из села Рашчице под Љубљаном, Бономов питоман, који се од католичког свештеника и љубљанског каноника полако преобразио у поборника реформаторских мисли. Због тога је морао 1547. побећи из земље и отићи за пастора у Немачку, где је 1551. штампањем прве словеначке књиге делом сјајно доказао неоправданост комотне и злобне фразе о некњижевности словеначког језика.

Средишта књижевног рада трију нараштаја словеначких протестантских писаца била су делом у туђини, делом код куће. Трубар је био 1554—6. у вези са Вергеријем, бившим коперским бискупом, а од 1556. због хрватске штампе са Степаном Конзулом, бившим истарским католичким жупником. Али ниједан од те двојице није имао језичних способности за словеначког књижевног сарадника. Трубар је дао штампати 1550—61. прве словеначке књиге у Тибингену, где је јужнословенска протестантска штампа имала посебнога помагача. То је био војвода Криштоф Виртембершки. Особито средиште је било од 1561. у Ураху, где је имао барон Иван Унгнад, бивши штајерски земаљски поглавар, све до смрти (1564.) свој јужнословенски „блиски завод“ и своју „словеначку, хрватску (глаголску) и ћирилску (српску) штампарију“. Међу протестантским писцима у Крањској већ од почетка је само изузетно било таквих, који су живели изван главнога места, као н. пр. Адам Бохорич у Кршком 1551—63., вођа властите школе. Иначе су се протестантски књижевници окупљали у Љубљани, где је свакако већ 1559. постојао некакав протестантски црквени одбор, а 1561. је почела формална организација протестантске црквене општине. Пре 1563. основана је ту протестантска сталешка гимназија. Матији Кломбнеру, до 1560. уплив-

ном сталешком чиновнику, који се од почетка покрета одликовао у организацији рада, били су ту другови лаици-писци: Лука Цвекељ, трговац и Јанж Кисл, властелин и творничар, те Бохорич, који је дошао 1566. за управитеља сталешке гимназије. У Љубљани су служили скоро сви писци проповедници: 1561—5. Примож Трубар, први суперинтендант и организатор протестантске цркве у Крањској; 1561—2., 1565—78. Јуриј Јуричич из Винодола у Хрватској; 1561. до деведесетих година Јанж Тулшчак; 1563—7. Себастијан Крељ из Випаве, Трубаров наследник; 1569. Јанж Швајгер и 1572—89. Јурај Далматин, Трубаров књижевни ученик, који је свршио студије у Тибингену; 1580—98. Фелицијан Трубар, син Приможев; 1592—8. Јанж Знојлшек. Једини Андреј Савиниц је служио 1578—95. у Шкоцијану код Турјака. Посебан значај књижевног средишта имала је Љубљана 1575—80., када су у њој протестанти имали штампарију Јанка Манделца. — Виртембершка је сачувала своју важност за књижевну производњу све до краја покрета, јер је Трубар (који је био после поновног прогона из домовине 1565—6. пастор у Лауфену крај Некара, 1566. до смрти 1586. у Дерендингену) опет штампао своје ствари у Тибингену. Љубљански писци су штампали 1584—5. у Лајпцигу, а последње протестантске ствари су штампане 1595. опет у Тибингену. — Грацу и Целовцу је дао значај некаквог средишта за словеначку протестантску литературу само Хијероним Мегисер, Виртембержанин, који је био од 1589. историограф у Грацу, а 1593—1601. управитељ протестантске школе у Целовцу.

Главни представници књижевне активности словеначких протестаната: Трубар, Крељ, Далматин и Бохорич нису, истина, смели генији, али су ипак сви од реда надпросечне личности. Значајна је за све нарочито дубока свест о заједници са словеначким широким народом и о природним дужностима, које из тога извиру. Трубару, патријарху словеначког протестантства,

начке књиге, дала је перо у руке верска ревност, коју је распаљивао и природни национални моменат. Ношене тим, могле су моћне личности словеначких протестаната замислити ону језичнокултурну апликацију протестантске идеологије на словеначки језик у служби цркве, какву није дала реформација ниједном другом народу у сличном политичком и културном стању.

Словеначки реформатори су прогласили словеначки за обредни језик у свима гранама црквеног живота; дали су нацрт, у смислу својих црквених потреба, првог принципа словеначке жупне школе и принципа уважања и штовања словеначког језика у немачкој и латинској школи. За време од 44 године, 1551-1595., растурише они међу Словенце око 50 разних дела, у којима су развијали све могућности за неговање народног језика, што их је садржавао тај црквени покрет. Протестанти су дали својој „словеначкој цркви“ на њеном језику полако све текстове, који су се ревносном и доследном протестантском агитатору чинили потребни за превод или прераду: библиске текстове, и међу њима Далматинову Библију 1584.; Лутеров мали катихизис; Формулу конкордије; мали катихизис виртембершког теолога Бренца; црквене песме. Таквим текстовама додали су још низ других. Њихово превођење на словеначки сведочи о настојању за вишим културним уважањем словеначког језика, јер би пастори могли иначе употребљавати и немачке или латинске оригинале: опширне катихетичне компилације и тумачења; постиле, молитвенике и т. д. Како је била озбиљна намера протестаната да створе словеначку школу међу сељацима и да воде рачуна о словеначком језику при учењу латинског и немачког у вишој школи, сведочи чињеница, што су они припремили прва књижевна помоћна средства не само за наставу у словеначком читању (Трубар, *Абецедар*, 1551., 1555.; Краљев абецедар у *Дечјој библији*

1566.; Бохоричев у *Елеменџале* око 1580.), већ и за препарирање латинских и немачких текстова, а са узимањем у обзир словеначког језика (Краљев латинско-словеначки мали речник у *Дечјој библији* 1566; Бохоричева латинско-немачко-словеначка номенклатура). Живахно књижевно деловање је и навело представнике протестантске идеологије, те су почели мислити и на упутство за теориско познавање и кодифицирање језика, на граматику (Бохорич 1584.), и речник (Мегисер 1592., 1603.).

Књиге словеначких протестаната су у словеначком тексту и у немачким и латинским предговорима имале много ствари, које су биле подесне, да и поред територијалне распарчаности, пробуде свест о словеначком јединству и заједници и да је прошире у јужнословенске, а делимично чак и у свесловенске оријентације. Идеја јужнословенске заједнице обухватала је у прво време бригу, да се створи протестантска књижевна храна за све Јужне Словене. Словеначка протестантска књижевност XVI столећа била је „крањска“, јер је била писана крањским наречјем и јер су били сви словеначки писци из те покрајине. Али је била уједно у широком значењу „словеначка“, јер је била намењена свима Словенцима и јер су је за домаћу признавали сви аустриски Словенци а тражили су је и млетачки и угарски.

Чудноват размах словеначке протестантске књижевности био је последица смотрености, одушевљења, ревности и пожртв овања, што је све карактерисало писце и њихове мецене. Па ипак четрдесет и четири године литерарне активности словеначких протестаната није могло довести до борбености да се промени традиционална језична пракса у Словеначкој и да се више уважава језик „словеначке цркве“ и ван цркве и установа које њој служе. Ван цркве словеначки се писало и у другој половини XVI столећа само у случајним белешкама, или из обзира на какве посебне правне положаје словенач-

ког сељака. Међу три таква штампана споменика најважнији је један календар, који су протестанти послали међу Словенце у вези са издањем *Новог Закона* (Трубар за 1557., 1582.). Међу 5—6 споменика, који су се сачували у рукопису или на камену, важан је превод виноградног законика, приређен први пут 1582. за једину правну институцију у Словеначкој, која је имала и словеначке судије.

1595. је изашла последња протестантска књига, а протестантизам се ускоро затим силом затро. Остале су само незнатне групе словеначких протестаната у Корушкој, у околини Подклоштра и у Прекомурју. Протестантски покрет изгубио је тада своју актуелну важност за словеначку писменост.

Без обзира на једностраност садржаја те писмености и на нејасности, какво би значење за народносне одношаје у Словеначкој имала коначна победа протестантизма, Словенци морају бити вечно захвални реформацији, што је доказала, да се и словеначким језиком може штампати и писати; што је одредила здраву основу књижевном језику (на основи крањских говора) и правопису; што је израдила разне црквене књижевне списе, и међу њима *Библију*, литерарно дело трајне вредности; што је створила основу за теориско проучавање језика и његовог блага; и нарочито што је присилила римску цркву, да се отресе своје небрижљивости за штампану словеначку реч.

Католичка писменост у време од Триденцинског Сабора до друге половине XVIII столећа. Прву католичку словеначку књигу, тек двадесет година иза прве словеначке књиге, издао је цистерцијанац Пахернекер 1574. и то један катихизис; а тек после тридесет и две даље године, 1607., издао је фра Грегорио да Сомарипа свој *Талијанско-словенски Речник*, који је уједно представљао прву католичку збирку најпотребнијих словеначких формулара за свештеничке послове. Тек двадесет и осам година после потпуне протестантске би-

блије издао је љубљански бискуп Томаж Хрен 1612. први католички словеначки лекционар, спре-мљен од језуите Чандика. Што је више бледело сећање на књижевне успехе словеначких про-тестаната, тим су мање пажње обраћала словенач-ким списима оба одлучујућа чиниоца: љубљански бискуп и нови ред језуита, тако да се 1615—1672. није штампала уопште ниједна словеначка књига. Тек са годином 1678., када је почео вршити свој литерарни програм новомешки каноник Матија Ка-стелиц и када је коначно добила Љубљана опет свога штампара, готово сто година после изгона про-тестаната, оживео је и рад на словеначкој књизи. Поред световних свештеника почели су се бринути за књигу и разни калуђери. Први лаик им се при-дружио тек 1757. са Репежем, црквењаком у Ложу.

Љубљани је давала до друге половине XVIII века за католички реперториј већу важност шам-парија, него писци, којих је ту било сразмерно мало. Представници разних група католичких Не-крањаца почели су тек у XVIII столећу штампати своје ствари: Прекомурци (само 3 рукописа), При-морци 1730, Корушани 1744., они из мариборског окружја 1758., из цељског 1761. Од места из-ван словеначке територије, где се због црквене ад-министрације, студија или због ког другог занимања обично налазио већи број словеначких интелиге-ната, за словеначку католичку писменост само је Градац (Грац) имао већу важност. Традиција „беч-ких слависта“ почела је са филологом Жигом Попо-вичем из Арцлина код Цеља, који је био 1753—66. у Бечу универзитетски учитељ немачког језика и беседништва. (Умро 1774. у оближњем Перхтолдс-дорфу).

Свест о заједници са словенским пуком била је код писаца тог доба по свој прилици много ла-бавија него код протестаната. Отац Хиполит, 1684—1722., капуцин са својом јаком словеначком и сло-венском свешћу, или Пагловец, жупник у Тухињу,

„најбољи словенски филолог свога доба“, били су усамљене појаве, а иначе су превлађивале идеологије, какве налазимо код Воренца (у калуђерском реду 1681—1730.) и лаика Поповича. Воренц се 1681. представљао „по народности Камничан, по домовини Крањац“, те се у немачкој предци приказивао као Немац. Попович је, истина, као научник желео да обрати пажњу на словеначке језике у филолошким проблемима. Он је и наглашавао своје словеначко порекло и лепоту словеначког језика. Али је уједно мислио, да је његов завичај „крајњи јужни предео немачке земље“, а да он сам има посебне дужности као „Немац“.

Према 50 дела четрдесетогодишње протестантске активности католици могу показати за првих двеста година своје литерарне словеначке активности (1574—1764.) једва око 90 штампаних дела и каквих 50 очуваних рукописа. Тек следећих десет година, када је утицала на католичку писменост нова препородитељска идеологија тај се број дигао на приближно 140 дела. Кривица није само до Тридесетогодишњег Рата, већ и до друкчије идеологије, а и до небрижљивости. Ипак су се католици опремили бар са најпотребнијим књижевним помоћним средствима за тих двеста година своје литерарне активности.

Међу филолошким помоћним средствима за католичку писменост граматика се до 1768. није подигла изнад формулације протестаната, али је важно католичко скупљање језичног блага, мада су најзнатније лексикографске збирке остале у рукопису. Скоро сасвим је неплодан католички рад на школској књижевности. Још и у многим другом погледу католички радници не могу издржати поређење са протестантским. Језик и правопис су занемарени код свих, који су губили испред очију протестантски узор. Јединство књижевног језика почело се кварити када су почели књижевни рад и Некрањци. Корушки и штајерски Словенци, више

подсвесно, имали су жељу да се на „крањској“ основи даде важности и њиховом језичном благу, а Словенци мариборског окружја и у Прекомурју имали су жељу, да се створи нов језични тип.

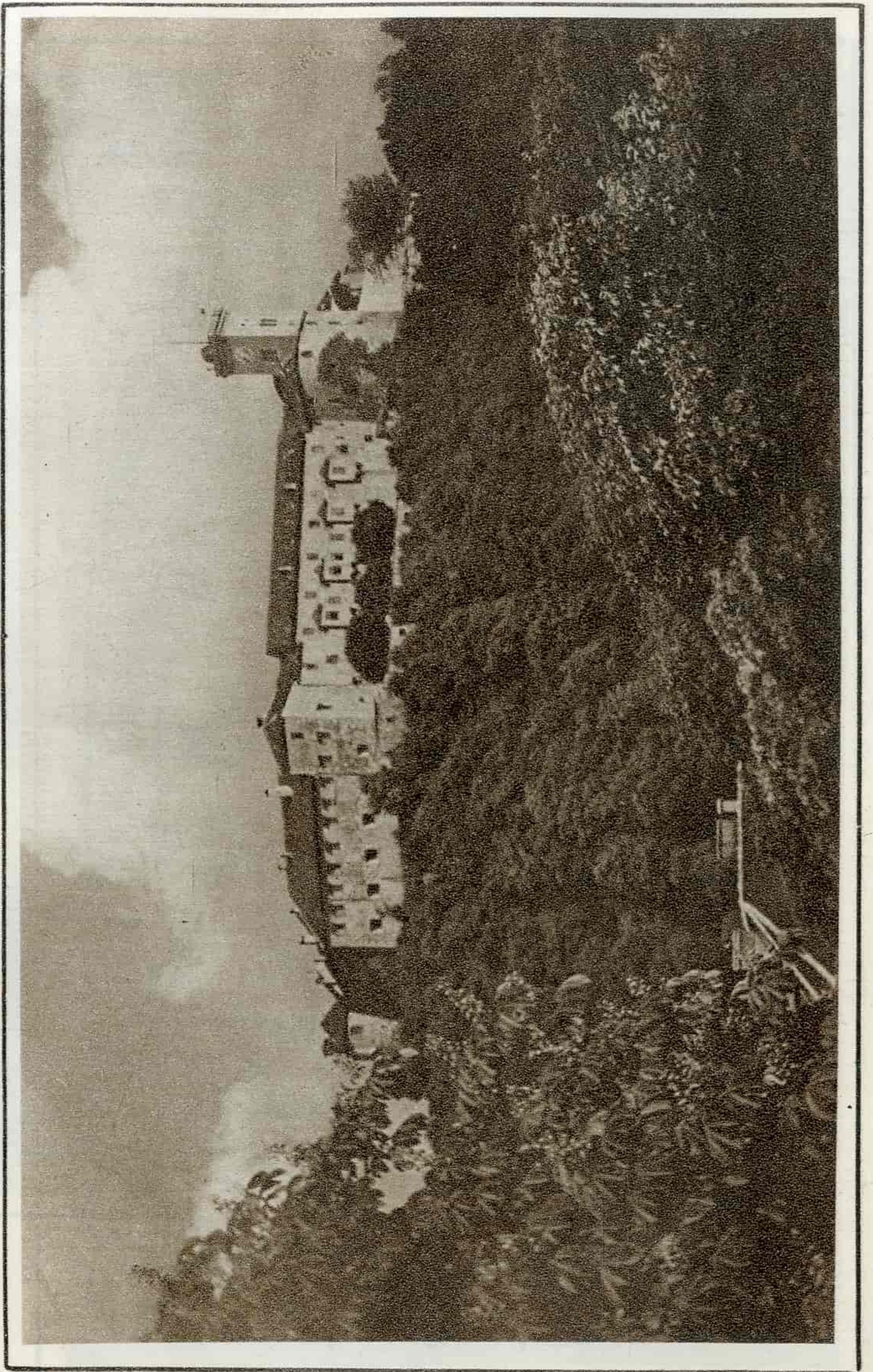
Међутим је повлашћени друштвени и званични положај немачког и талијанског језика добијао од деценије до деценије нова појачања: са посетама путујућих немачких или талијанских позоришних дружина, које нису ни мислиле на то, да би, поред немачког или талијанског, приредиле и словеначки репертоар; са часописима, који су се штампали и за словеначко подручје само на тим језицима; са школском политиком владе, која је од 1735. полако уводила за немачки језик у гимназији иста права, која је пре имао латински.

Ретки словеначки језични споменици од почетка XVII до друге половине XVIII столећа у вези су са практичним животом, и само су одјек случајних обзира, а не народне свести или агресивности. Штампана је за сељачки свет, без везе са црквом, само „Практика“ (сељачки календар) почевши од 1725. год.; а први оглас, који је влада дала штампати и на словеначком, канда је тек из 1764.

Највиша словеначка књижевна форма тога доба су придике и црквене песме, међу којима је и нешто успешних оригинала (од 1507—1777. штампана су 64 дела, која доносе и црквене песме). Једино спретни дијалог о пролазности света у Пагловчевој рукописној песмарици из 1733. и још нешто штампаних стихова у Похлиновој граматичи од 1768., показује, да је понекад ипак већ и који словеначки студент, под упливом црквене словеначке песме, покушавао да гради и световне словеначке стихове.

Мада књижевни рад словеначких противреформатора и њихових наследника у многим заостаје за литерарним полетом словеначких протестаната, ипак и настојањима словеначких писаца у периоду од почетка XVII до XVIII столећа припада

St. Peter's Church

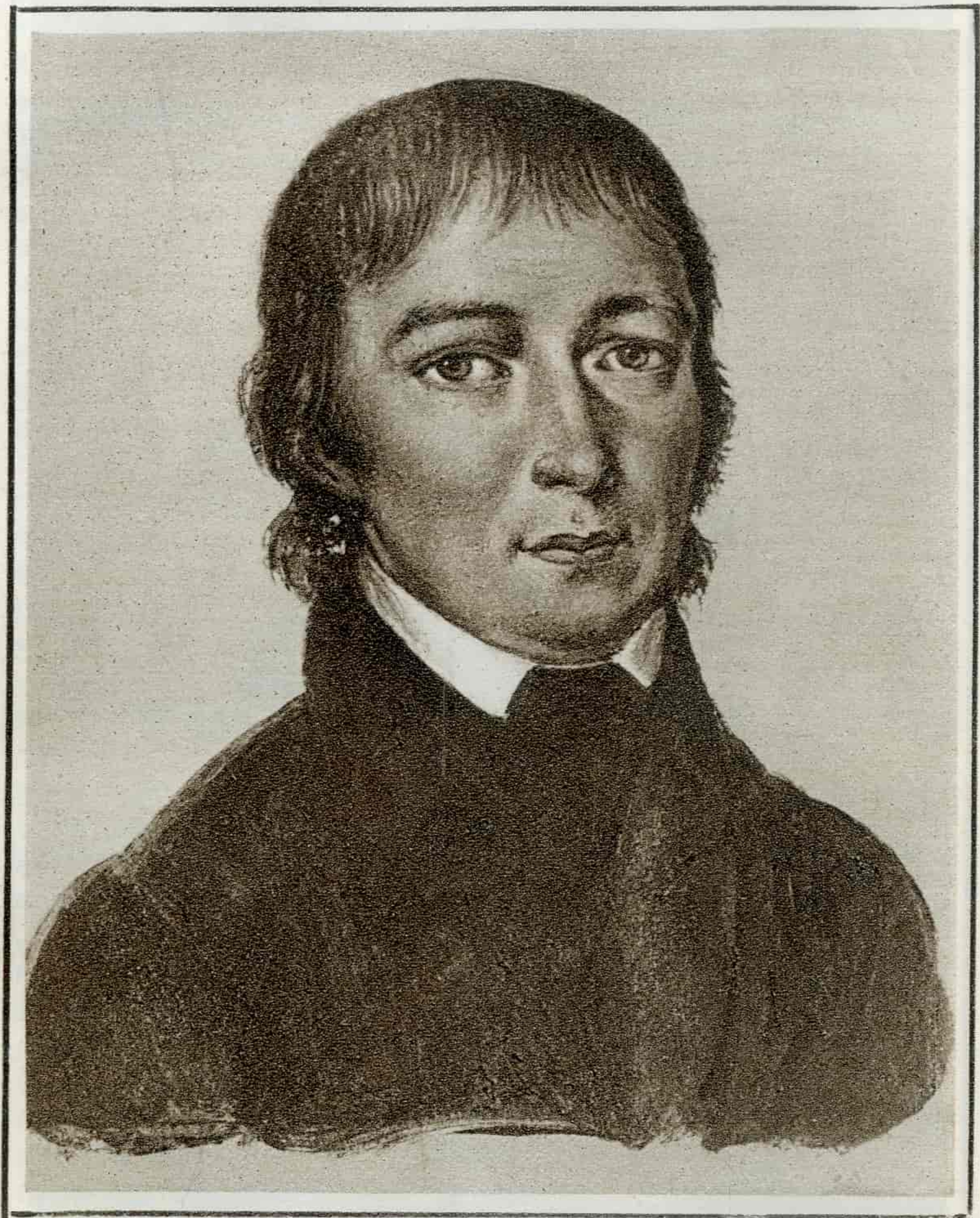
Pfal. 71.

Ne proicias me, Domine, in tempore senectutis: tum defecerit virtus mea, ne derelinquas me.

Примож Трубар

Валентин Водняк

Франц Прешерен

важна улога у развојној линији наше писмености: и у католичким круговима је коначно дошло до признања уверење, да им је помоћ писане и штампане словеначке речи апсолутно потребна; и поред пропасти протестантске организације сачувала се њена словеначка књижевна традиција; разграњавале су се врсте словеначке црквене писмености, поред којих се могла јавити и жеља за словеначким покушајима и у световној литератури. Свака књижица ове словеначке црквене писмености сведочи о подсвесним енергијама малога народа, да извојшти себи мало места на сунцу више књижевне културе.

Прва ешаја прејорода (1768—1829.). То што су Словенци двеста година иза штампања прве словеначке књиге били још увек не само без литературе већ и без световне писмености, те што је њихов језик, нарочито у близини вароши, а и у књигама пропадао, то је све био узрок, да су туђинци опет почели гледати на њ са презирањем, као и пре реформације, а домаћи су учени људи изгубили ону свест о дужности према њему, која је онако топло негована у доба протестантскога књижевнога полета. Туђинцима је био словеначки народ још увек „међу најпрезренијим у такозваном изображеном свету“, а словеначки језик „некористан“, „за граматичка правила неприличан“, неспособан за изражај виших кругова и за примање књижевних вредности, „тат“, који живи на рачун других, и с тога „нека се уклони са земље и заборава“. И тако се словеначки „Крањац“, кога је одликовао државнички, војнички или уметнички дар, почео сматрати као „Немац“. А учени људи словеначког порекла, под притиском таквих схватања, почели су се и сами сматрати „Немцима“ или су се „стидели говорити словеначки“.

Словеначки препород би се могао почети само тада, када би се почела и опозиција против помених схватања туђинаца и домаћих интелегената.

Оцртан му је био, дакле, само овај пут, ако се није мислило и на револуцију: свестан унутрашњи отпор против неприродног осећања стида због словеначке припадности и против укорененог домаћег језичнокултурног схватања; свестан рад на обнови језика и покушаји, да се докаже подобност словеначког и за друге потребе и гране осим црквених; најпосле свесно тражење девиза, које би могле јачати и ширити те тежње.

На челу словеначких књижевних и језичних препородилаца, које су ускоро почели називати „слависте“, јесу о. Марко *Похлин* (1735—1801.), Љубљанац, који је својом граматиком 1768. дао потстрек за нова размишљања о обнови језика, а са њеним национално-агресивним уводом ставио на дневни ред важне препородитељске проблеме. Други је источно-штајерски световни свештеник, Леополд *Волкмер*, (1741—1815.), који је канда ускоро после ординације (1765.) почео писати словеначки.

Похлин се почео бавити идејама препорода у времену пре 1768., када се школовао у манастиру Мариабрун код Беча (1755—63.). 1763—75. био је он проповедник у Љубљани. На њ су утицале, поред Похлиновог индивидуалног словеначког поноса, још и: чешка патриотска, филолошка и историска књижевност и везе с Чесима, даље неки ранији списи, као Бохоричев увод у граматику и Хиполитове ствари. У Похлиновој граматици су 1768., уз наглашавање сродства са другим Словенима, први пут јавно подвучене изразито препородитељске намере као: питање словеначке прозодије и могућности словеначке световне поезије, за чије потребе је створио и словенски Олимп; огорчен протест против затирања словеначког језика; жаљење, што у Крањској поред Словенаца живе и Немци, који шире свој језик на штету словеначког, бесмисленост захтева, да би Словенци за љубав својих немачких властелина и господара научили немачки; позив Крањцима, да се не стиде свога матерњег језика. По-

хлин је имао, без сумње, већ 1768. свој опширан словеначки књижевни програм, који је приметно ишао даље од задовољавања са тадашњим словеначким реперторијем.

Волкмер, који је студирао 1753—9. гимназију у Вараждину, свакако се ту уживео у схватање, да је и код његових Словенаца могућа и потребна световна литература.

Када су 1768. дошли на књижарску пијану примерци Похлинове граматике, те се некако у исто време почели ширити међу Муром и Дравом Волкмерови текстови, живело је међу Словенцима једва каквих девет људи, који би могли судити о тим новостима на основу искустава свог властитог словеначког писања. То су били: у Љубљани језуита Иноценц *Тауфрер*, ако је он щубљански преводилац Пархамеровога катихизиса, и свештеник *Редескини*, у Ложу црквењак *Рејез*; у Корушкој језуита *Гушман*, ако је он сарађивао при целовачком спремању Пархамера; у целском окружју *Рушник*, жупник у Војнику, и *Гориуј*, жупник у Новој Цркви код Цеља, те у мариборском филолог капуцинац *Ајосшел* и птујски жупник *Плохел*, ако је градачки превод Пархамера његов; у Бечу филолог *Појович*. Изгледа, да се је већ и пре код неких међу њима јављала мисао и тежња, која је била слична Похлиновој.

О филолошкој страни Похлинова дела, који је у томе погледу био чист рационалиста и мислио, да има „први граматичар једнога народа права првога језичног проналазача“ и да сме по својој вољи стварати нове речи. казала су 1768—73. четири човека своје мишљење: *Чей*, учитељ језика у Бечу, *Гушман* у збирци придика *Кристианске реснице* (Хришћанске истине), којима је додао „немачке примедбе о словеначком и крањском правопису“ (1770-7. посебно); језуита *Хасл*, „Словенец“ из целскога окружја, у преводу Хевенезијевога *Свештога Поста* и *Појович*, но његова је оцена остала у ру-

копису. Док су последња тројица Похлинове језичне и правописне самовољне мере одбили и стављали за узор старије писце, осећа се код Чепа и Гутсмана моћан одјек нове препородитељске идеологије. Гутсман је присвојио, у првом реду дабогме под утиском Похлинова увода, цео низ словеначких препородитељских елемената: међу осталим истицање словенске већине у Аустрији против немачке мањине и наглашавање противљења ниподаштавачима словеначког језика и т. д.

Међутим су се почели јављати нови моменти, који су били подесни, да учествују у словеначком препороду.

Јанзенизам, који је пропагирао, поред новог црквеног реперторија, нарочито превађање и опште читање библије, раширио се веома брзо, заједно са јанзенистичком француском и немачком литературом, међу словеначко свештенство. Нова државна народна школа, која се међу Словенцима почела оснивати 1774., звала се, истина, као основна школа овде дотада, „немачка школа“, али је ипак имала у себи извесне клице за стварање „словеначке“ или бар „немачко-словеначке“ школе и приличан словеначки школски реперториј, јер је званична „методна књига“ од 1775. стварно одређивала основној школи у ненемачким земљама као циљ, да шири поред општег васпитања и знање немачког језика. Ипак је наређивала и то, да се почетна настава врши на дотичном ненемачком народном језику и да се на тај језик преведу немачке школске књиге, изузевши књиге за „више предмете“. Требало је, сем тога, изнети „правила о посебној граматици“ дотичног ненемачког језика.

Од црквених рефорама могла је имати за Словенце књижевни значај нарочито реформа црквене песмарице (1778—83.), пошто су били сад потребни нови словеначки преводи.

Већ 1773. показао се утицај препородитељске идеологије при расправљању о новом школском пи-

тању. Блаж *Кумердеј* с Бледа, правни корепетитор у ориенталној академији у Бечу, био је споменуте године већ свестан Словенац и панслависта. У „домољубном нацрту, како би се дало крањско становништво најуспешније поучавати у писању и читању“, поставља он за циљ нове школе „да би се сељаци научили и немачки“, али то му већ није главна сврха основне школе на словеначком подручју, као што је то било пре Похлина. већ он сад тражи, да би немачки учили сељаци „поред матерњег језика и неких најсроднијих наречја, на пр. хрватског, далматинског и пољског“.

У Љубљани се 1768—76., заслугом Похлинове граматике, односно до 1775. и заслугом личне Похлинове агитације, одушевио за ново „славистичко“ деловање читав низ калуђера, делимично Похлинове сабраће, који су признавали већином и његове језичне и правописне реформе. То беху: Валентин *Водник*, из Шишке (1758—1819.), који је 1769—75. студирао гимназију, 1775. отишао у францевце, а већ 1775., у име Крањаца, у стиховима жалио одлазак Похлинов. Јанезу Михеличу, који је до 1777. слушао у Љубљани теологију, Похлин је „ужегао ову светлост, једно весеље му направио, да верно слуша, да ли и крањске музе певају“, те је овај почео правити стихове, скупљати пословице, а уједно је интензивно желео, да би Похлин своје књижевно „обећање извршио“. Љубљански *каџуци* су 1776. прихватили мисао, да би издали Хиполитов речник; Мартин *Наглич*, који је после апсолвирања филозофије 1768. постао језуита, осећао је 1776. потребу, да о намераваном издавању речника рече своје мишљење а састављао је можда и песме; Похлинов сабрат Феликс *Дев*, који је бивао већином у щубљанском манастиру, почео је правити световне стихове; Јожеф *Закошник*, из Шишке, који је канда у Љубљани свршио филозофију те око 1776. обукао калуђерску хаљину, почео је скупљати словеначке народне песме.

У то доба су прispела у Љубљану два човека, која су у пуној мери помагала активност Похлиновога „славизма“, иако су захтевали обзире на књижевну традицију, а нарочито на писање и језик словеначких протестаната. То беху: *Кумердеј* (1738—1805.), који је крајем 1773. постао управитељ нове љубљанске нормалке, и *Јуриј Јапелъ*, (1744.—1807.), који је средином 1774. дошао из Трста у Љубљану у бискупову службу. Кумердеј је добио 1775. већ и званичан налог, да преведе на словеначки „школски ред“. Јапелъ се већ у младим годинама код Пагловца почео интересовати за словеначки језик у већој мери, него ли је то било тада уобичајено.

Нов словеначки духовни живот се осећао већ и по другим местима у Крањској. Петар Павел *Главар*, бивши жупник комендски, 1766—84. властелин у Ланшпрежу на Долењском, даровити привредник, почео је први међу Словенцима мислити на потребу, да се помоћу штампане словеначке речи шири популарна привредна поука: 1776. је приредио он сам словеначки превод Јаншеве књиге о пчеларству и уједно је био први, који је дошао до озбиљног закључка, да би морала крањска „земљорадничка дружба“ издавати и словеначке списе.

У доба 1777—84. утврдило се у препородитељској идеологији или су је истом усвојили неколико нових људи, који су одлучно утицали на следеће етапе. У Љубљани је број људи, које је удружила брига за „обнову словеначкога језика“, у првом реду баш Кумердејевим настојањем, до 28. маја 1779. нарастао већ на 15. До 1777. се приближио препородитељима јозефинист гроф Јанез Непомук Едлинг, 1777—83. референт љубљанске школске комисије. Остао је до душе „Немац“, но почео је уважавати словеначка начела.

Бар већ 1779. симпатисао је са препородитељима барон Жига Цојс де Еделштајн, син досеље-

ног и обобаћеног и 1752. у ред племића уврштеног талијанског оца и крањске матере из одомаћене талијанске породице Капуса, у којој је био домаћи језик немачки, а знао се и говорио и словеначки. У години публикације Похлинове граматике он је постао пунолетан, 1774—8. био је самосталан принципал гвожђарске трговине, власник ковачнице и властелин. Говорио је талијански, језик свога оца, несумњиво боље од немачког, уједно добро француски, разумео је енглески, а словеначки је говорио и разумео толико, колико се могао научити од матере. Осећао се као Талијан. Већ средином 1780. имао је „приличан природописни кабинет“, „многобројну и одабрану библиотеку и лепу збирку бакрореза“, те важио као аристократа, кога је „свако хвалио као човекољупца, пријатеља науке и као човека, који и сам има много знања“. Премда је био у првом реду природословац, имао је интереса и за најразличније врсте других грана Његова библиотека сведочи, да је већ тада скупљао, истина, у првом реду природописне књиге, али је посвећивао пажњу и другима. Да се он почео осећати као Словенац, догодило се, по свој прилици, тек у Љубљани око 1779. под утицајем дружења са Курмердејем, Јапљом и Девом, а скупљање словенских књига иза 1779. спада можда међу прве знаке његове нове оријентације. Почео је учити глаголицу и ћирилицу, и упознавати се и са старословенским језиком. Свакако је добио бар 1779—1784. изразиту препородитељску физиономију са јасном формулом, која је обухватала неговање словеначке филологије и историје у вези са словенском; стварање „доказа, како се може (словеначки) језик употребљавати поред свештене и у другим гранама“, које се могу ставити под рубрику „поука и изобраавање укуса и нарави“ или „просвета сеоског народа“.

Исто тако, бар већ 1779. био је међу препородитељима Андреј Лаврин помоћник жупника у

Випави, а од јуна 1779. жупник у Св. Петру код Горице. Међу најзнаменитије долази језичнокултурна нова ориентација Антона Линхарта, који је због својих слободарских начела напустио калуђерски ред, студирао 1778—80. политичке финансијске науке у Бечу, а у лето 1780. вратио се у Љубљану, где је добио најпре службу у Херберштајновој бискупској писарни, а 1783. год. постао протоколиста код окружног надлештва. Линхарт се, при повратку у домовину, још осећао као крањски припадник немачке језичнокултурне сфере, писао је немачке трагедије и немачке пригодне и друге песме. Тек између 5. априла 1781. и 1782. Цојс га је „пробудио“ у активног Словенца. Потом се Линхарт почео стидети својих немачких песама, те их стао скупљати и спаљивати, а напустио је мисао да изда другу, већ готову немачку трагедију. Онда се латио да збира грађу за домаћу историју. Линхартов либерални пријатељ Мартин Куралт који је напустио калуђере 1779., студирао затим у Флоренци, и од септембра 1781. до октобра 1782. у Љубљани живео као бискупски капелан, био је придобијен за „славистику“ по свој прилици после Линхарта.

У доба 1777—84. нарочито се јасно видело, да могу постати словеначке препородитељске и владине реформне и просветне тенденције, упркос изразитом германизаторском владином курсу, савезници у важним питањима. Германизаторски владини чиниоци, с просветитељским тежњама, живели су у заблуди, да признају само „привремено“ уважавање ненемачког језика, „докле се не рашири немачки“.

Ето, то је учинило да се 1777. у Крањској створила основа за сасвим друкчије расправљање језика основне наставе, него у другим покрајинама, у којима су живели Словенци. И Едлингу, истина, није било толико до издавања целе серије нових школских књига на словеначком језику, али

за препород је био успех већ његова жеља, да се побрине за преводе најнужнијих књига, које би у Крањској имале омогућити сељачку основну школу. Рада на словеначким текстовима, који су излазили већином у двојезичним немачко-словеначким издањима, латили су се, поред самог Едлинга, Кумердеј, Жига Капус де Пихелштајн из Камне Горице, владин тајник и актуар доњоаустриске школске комисије у Бечу, кога је Едлинг придобио; Јапелъ и Похлин. Љубљанска школска комисија је 1777—84. заиста добила све словеначке текстове, који су били потребни. Под именом „немачке школе“ могла је почети радити и школа, која је била „немачко-словеначка“, а понегде и само „крањска“. Реформа основних школа је изазвала и у осталим аустриским покрајинама превађање неких школских књига на словеначки, но, изузевши можда неке школе тршћанске губерније и горичко-градиске, где се применио крањски пример, нигде није створен такав школски реперториј, који би био подесан да омогући претварање „немачке школе“ у „словеначко-немачку“ или „словеначку“. Сличну директиву као у Крањској добила је реформа основне школе канда само још у словеначком књижевном раду католичких Прекомураца, где је почео Миклож Кузмич, жупник код св. Бенедикта, штампати око 1780. прве школске и побожне словеначке књиге, но препородитељски захтеви прекомурскога жупника били су по свој прилици несравњиво скромнији него његових крањских савременика.

При расправљању проблема, који се тицао словеначког језика у средњим и високим школама, први корак нису учинили щубљански кругови, већ други, у Штајерској: крајем 1780. почело се у Грацу званично саветовати, да би било добро на тамошњем лицеју увести словеначку наставу. Да се поставило слично питање щубљанскоме лицеју и нарочито щубљанским препородитељима, свакако

се не би решило у негативном смислу као у Грацу. Треба само потсетити, да је Похлин већ 1781. превађао св. Августина „за један покушај, како се могу науке високих школа крањским језиком објаснити“.

Прираст броја људи, који су били приправни да суделују при „глачању нашега матерњег језика“, актуализирао је бар до прве половине 1779. проблем организације „славистичкога“ рада у Љубљани. Као Кумердејево приватно друштво постојала је „Academia operosorum“ бар већ 28. маја 1779. Када се друштво службено обновило, те се 5. априла 1781. одржао његов први збор, није се више радило о ужем препородитељском друштву, као 1779—81., већ о друштву, чији се интерес развио далеко преко „славистике“. Али „славистичка“ дела су сачињавала његову понајважнију акцију. Пошто академици ни за накву науку „и за никакав језик нису били везани“, била је само ствар препородитељског процеса и словеначких академика, кад ће се поставити питање о могућности писања научних расправа на словеначком. За улогу академије у препороду, да није због несугласица у световним питањима већ ускоро заспала, био би свакако од значаја тај моменат, што је већина чланова била ориентирана препородитељски.

Главна брига препородитеља тога времена била је, да се разраде она помоћна средства, која су у првом реду потребна, да престану пребацивања противника: имали су се израдити граматика и речник. Уједно су ишли захтеви све више у ширину. Откада је 1777. постао у Љубљани актуалан проблем словеначких текстова за основне школе, долазили су ужурбано, један за другим, нови реперторији и нови национално-научни проблеми: световна поезија 1778-9.; рад на речнику, правопису и граматици 1779.; позоришни текстови око 1779-80.; народна песма 1780.; свесловенска граматика 1780-1.; први преводи са грчког и латинског за

употребу у вишим школама 1781. (Похлин); рад на новом, делимично јанзенитском црквеном реперторију 1781-84.; прве штампане популарно-стручне књиге и коначно Линхартово дело о историји Словенаца у вези са другим Јужним Словенима, писано на немачком језику али са словеначком оријентацијом.

Изгледа, да је Кумердеј свој „Покушај о крањском правопису“ од дне 28. маја 1779. заиста предложио академицима. Био је претрес списа, који је у осталом остао у рукопису, и постигнут је успех. Пре 29. јуна 1780. Кумердеј, Јапелъ и Похлин „удружили су се, да би заједно припремили дело, које би одредило правила и правопис крањскога језика“. Похлин, који се није дао преобратити, издао је 1781. свој словеначко-немачко-латински речник, који је поред непотребних туђих речи и самовољних кованица ипак значио прво широко филолошко помоћно средство, чијом помоћу су се дале заменити најобичније туђе речи домаћим изразима. Похлинова граматика изашла је 1783., а до средине 1784. имао је већ и Кумердеј своју граматику у новој редакцији скоро готову.

Докле су до 1781. Похлин и једномишљеници, канда без нарочитих сметња, умножавали свој реперториј црквене писмености старог типа, бискуп Херберштајн није за уважавање словеначког јанзенитског покрета до 1781. развио никакве веће активности. Тек 1783-4. добили су крањски јанзенисти у штампаним списима темеље новог реперторија, а међу осталима нов типични молитвеник, и коначно приликом двестагодишњице протестантске Далматинове библије *Нови Завеш* из првога католичког штампаног словеначког превода Св. Писма (1784—1802.), који је сазрео из удруживања јанзенитских и препородитељских тенденција (Јапелъ — Кумердеј, 1784-6.). Јапелъ, који је проучавао старије словеначке писце, те се вратио на XVI век, постао је у пракси сасвим друкчији реформатор словеначког књижевног језика, него што је то могао

бити Похлин. Тако је, ето, створена подлога за здрав даљи развој.

У то доба снажне препородитељске делатности пружио је Дев Крањцима и први штампани словеначки алманах световних песама: *Писанице* (1779--81., последње годиште за 1782. остало је у рукопису), на коме су суделовали поред Дева бар још шест писаца: Похлин, Михелич, Водник, Наглич, Едлинг (немачки) и неки Б. Е. можда „барон Еделштајн“, дакле Цојс. Друштво је хтело, без сумње, да у првом реду даде препородитељски доказ: како немају право они, који мисле да словеначки језик не може бити изражајно средство и за световну поезију. При том су подлегли барокном укусу васпитања и били су уверени о успеху, ако одреде себи као узор поезију признатог бечког алманаха. Књижевно и уметнички тај доказ није успео. Садржина је прилично многострана, али је нереална. Нарочито је морао бити незадовољан у томе погледу књижевно образовани ондашњи рационалиста, који је захтевао од поезије да има нешто и за „просвећивање сељака“; у сва три штампана годишта, наиме, био је једини Водников „Задовољни Крањац“, који је у том погледу садржином и тоном могао доћи у обзир. Али упркос свих својих слабости ипак су *Писанице* у препородном процесу биле читав књижевни догађај, који нису презирали ни развијенији укуси, какве имањаху Линхарт, Едлинг и Цојс и туђинац Бенедикт Фр. Херман.

Из сличних мотива као Похлиновци, око 1779. почели су неговати словеначку световну верзификацију и Лаврин, Јапелъ и Цојс. Једини је Волкмер, чије песме у Крањској нису биле у евиденцији, свакако имао јасну тенденцију, да у првом реду песмама поучава и просвећује сељака.

Нарочиту важност за даљи развој световне песме добила је реформа црквене песме, коју је почео Јапелъ. За питање прозодичнога начела била

је у *Писаницама* и у припремама црквене реформиране песмарице већ дата основа здравом решењу, узимањем у обзир нагласка и бројења слогова. По негде су се ти први препородитељски песници држали још античких строфа, али у главном је побеђивала модерна строфа са римом.

Тежња препородитеља, да докажу подобност словеначког језика за свестрану књижевну употребу, већ је у то доба актуализирала питање словеначких позоришних текстова. Прве су створили Дев, Цојс и Јапел. Цојсови преводи појединих арија су заиста и певани на талијанским представама у Љубљани и имали су велики успех.

Најпосле, почело се јавно писати и о словеначкој народној песми. С почетка се то чинило само да се докаже, како и Словенци имају такво песништво, а не да оно постане потстрек и књижевни узор.

Поједини словеначки препородитељи су већ почели свесно тражити и лични додир са другим Словенима: Кумердеј н. пр. 1780—81., када је послао свој „Спис о језикознанству Словена и Руса“ царској руској академији у Петроград. Кумердеј и Јапел су се одазвали и позиву руске академије да дају прилоге за универсални речник.

Реформе цензуре књига само су у терезијанско доба, 1778—81., погодно утицале на словеначку књигу, док је, међутим, нови закон о штампи од дне 11. јуна 1781., који је скоро дозвољавао слободу штампе и увоз књига, али тражио по два рукописа и подношење свих важних ствари бечкој цензури, због тих својих одредаба, очигледно спречавао „славистичку“ штампу међу Словенцима.

Термин за језик и за народ био је препородитељима обично онај израз, који се употребљавао у том смислу у дотичној културној околини: дакле за корушке, штајерске и прекомурске писце „Словенец“ — „словенски“ (словеначки), односно, ако су говорили или писали немачки, израз „Winde“

— „windisch“, а за остале покрајинско име „Крањец“ — „крањски“. Као што је н. пр. Хасл, „Словенец“ из цељскога окружја, 1770., изузетно свој језик називао „крањски“, тако су већ и неки крањски препородитељи почели размишљати о неприкладности „крањскога“ имена и употребљавати по негде и израз „словенски“, на пр. Јапел, Лаврин, а и Похлин. Још већу тешкоћу је стварала потреба посебног израза за словенску целину, као и тражење одговарајућег термина за поједине словенске народе: органска форма, која би имала значити род, наиме: Словен — Словенец — словенски, била је код њих већ врста, а домаћа терминологија појединих словенских народа још им је била слабо позната. Кумердеј је написао 28. маја 1779. за оперозе ове велике речи, које би силно одјекнуле, да су тада изашле и у штампи: „Господо! Дошао је згодан тренутак, када нема више узрока срамити се, кад се говори крањски... Народ, из кога произлазимо, најпрезренији је у такозваном изображеном свету; само пресјајна дела наше рођене браће Руса могу то презирање донекле задржавати“.

Идућих година (1785. до средине 1789.) извршило се у администрацији словеначког подручја и у личним односима препородитеља много штошта, што за процес препорода није могло остати без утицаја. Тако је Едлинг отишао 1783. за губернијалног саветника и школског референта у нову заједничку губернију у Градац; Похлин је 1784. отишао у Беч, а Водник 1784. на село за капелана. Даље су отишли: Кумердеј, за окружног школског комесара у Цеље (1786.); Јапел на Јежицу (1787.); Хаке у Галицију. Уређење граница разних бискупија, које је добило важност већим делом 1. јуна 1787., помагало је „крањској“ писмености, а у Коруској и Штајерској било је то од користи језично-културној концентрацији по окружјима.

Цојс се све изразитије развијао у славистичког мецену и познаваоца. Он је већ 28. фебруара

1785. означаван као „сва покретна и делотворна сила у раду“ слависта свога кола. А циљ, који су себи поставили Цојс и његови једномишљеници, полако се израђивао у начело, које је било много конкретније од начела *Писаничара*: ишло се за „просвећивањем сељака“ помоћу „примерних дела из земљописа, природописа, поезије и т. д.“ Цојс и једномишљеници су били уверени, да тих „примерних дела из земљописа, природописа, поезије и т. д.“ неће бити могуће створити све дотле, док се не напишу „филолошки критична граматика и речник, који би био у складу са данашњим стањем уметности и науке“. Цојс је, дакле, појачао своје наговарање Кумердеја и Јапља, који су се трудили око граматике и речника, — а пошто је рад на граматици и речнику због недостатка помоћних средстава „напредовао као пуж“, појачао је Цојс и бригу за славистичка помоћна средства. Тада се почело штампати и треће главно славистичко научно дело Цојсовога кола: први део Линхартовога „*Versuch einer Geschichte von Krain*“ (Љубљана, 1788.). Уједно се радило и у другим правцима. Сви пређашњи реперторији, изузевши световну поезију у Крањској, настављали су се и попуњавали, међу осталим: филолошки, са прештампавањем Гутсманове граматике (1786, у Цељу), којој се придружио 1789. из пера истог филолога још немачко-словеначки и словеначко-немачки речник. А Похлин је отворио 1788. са „Забавним загонеткама и чудним вештинама беле школе“ још и нову серију популарно-забавне прозе.

Кад су 1789. почели стизати гласови о Француској Револуцији и кад је 1791. изашла Хердјева манифестација о Словенима, идеологија словеначкога језичног и књижевног препорода била је, у главном, већ израђена, иако још није била популаризирана. Кад су се редови прве генерације препородитеља пред крај XVIII века били проредили, Цојс, кога је костобоља приковала за љуб-

љански домицил, остао је „сва покретна сила“ круга „слависта“, који су сачињавали: Линхарт, од 1793. секретар земаљског главарства, а 1795. већ покојник; Кумердеј, који се 1793. вратио у Љубљану као окружни школски комесар; Јапел, ма да се са Јежице 1795. преселио за жупника и декана у Накло, и Водник, који је из Рибнице 1792. дошао у Копривник, где га је Цојс опет задобио за „славистику“, и помагао му, да је јуна 1796 дошао Св. Јакобу у Љубљану за капелана, а у јесен 1798. постао професор на гимназији; и други.

Међу новим Крањцима, који су 1789—1800. писањем показали, да се не стиде матерњег језика, били су: присташа „монашког“ правца Михаел Хофман; јанзенисти Јанез Траун, Јожеф Шкрињар, Модест Шрај; Јожеф Рихар и Матевж Волф; љубљански лечник Винценц Керн и камнички учитељ Павел Кнобел. И више Некрањаца је почело у времену 1789—1800. први пут сарађивати на словеначким реперторијима: у Корушкој, у кршкој бискупији, народни песници Миха Андреаш, ткалац и Андреј Шустер Дробозњак, сељак; у цељском окружју Михаел Загајшек, жупник у Калобју, Голичник, жупник у Грижима и т. д.; у Солнограду Валентин Станич из Горице, који је још студирао. У мариборском окружју се је Волкмеру и Плохлу придружио Андреј Каучич, од 1785. мариборски жупник, уједно 1786—94. гимназиски управитељ. Изгледа још, да је међу источноштајерским ђацима у Грацу било већ више таквих, који су се занимали за рад „слависта“.

Научна „славистика“ на немачком језику обрађивала се под Цојсовим вођством, нарочито после 1789. године, управо са нервозом, која се да објаснити само важношћу, што се придавала филолошким помоћним средствима у њиховој препородитељској идеологији. Граматика словеначкога језика и утврђивање његова фонда

речи биле су стално велика брига Цојсова и Кумердејева. Кумердејево наследство преузе после у Цојсовом кругу Водник, који је 1800. почео писати речник, напустивши свесловенску позадину свог претходника. Кумердејев речник, који је остао у рукопису, знаменит је у извесном погледу, јер је начелно избегавао Похлинове речи и борио се против њих. Друга свеска Линхартове историје, која обухвата доба „од првог насељења крањских Словена до њиховог подјармљивања од Франака“, изашла је 1791. Са њом су Словенци добили почетак прве своје модерне научне историје. Књижевну прошлост споменуо је Линхарт само мимогред, а Похлин је приредио за штампу рукопис своје латински писане „Bibliotheca Carniolica“. Бечки пројекат „Илирске Енциклопедије“, и то на немачком језику, на коме су сарађивали Едлинг и Похлин, није био примљен у Цојсовом кругу.

Загајшек је 1792. својом граматиком, која је била писана словеначки, дао први покушај, да се бар националне науке обрађују на словеначком језику. Књигу су у Цојсовом кругу познавали, али се нису могли одлучити да подражавају њен научни језик.

После 1789. Цојс је изрично пожуривао ону словеначку производњу, која му је изгледала најприкладнија за дотеривање словеначког језика и просвећивање словеначког човека. Изгледа, да је тада јасно видео и то, какву би велику важност могле добити словеначке позоришне представе за словеначку језичну културу и за подизање угледа тога језика међу грађанским слојевима. Сам је и даље приређивао преводе талијанских арија, које су се после певале у позоришту. Несумњиво је он придобио Линхарта за то, да је овај 1789., усред рада за другу свеску историје, први пренео на словеначки језик и на словеначко тле две омиљене туђе комедије: „Жупанову Мицку“ по немачком делу „Die Feldmühle“ Јосифа Рихтера

(Љубљана, 1790.), и „Весели дан или Матичек се жени“ (Љубљана 1790.) по Бомаршеовој „La folle journée ou le mariage de Figaro“. Прва је 1789. и играна у сталешком позоришту.

Те комедије су имале извесне особине, по којима би могле бити успео почетак за развијање словеначке позоришне уметности, а ипак се у том правцу није могло наставити, јер је препородитељска идеологија још увек била само својина појединаца.

Меркове „Laibacherzeitung“ донеле су 21. новембра 1789. за мото, место немачкога, словеначки стих; то је први словеначки текст у домаћим немачким новинама. Исти Мерк се ускоро затим први латио и реформе „пратике“, када је увео „месечне загонетке“ у стиховима. Нато се, онда, у првој трећини 1794. и Цојс одлучио, да са Водниковом помоћу покуша остварити своју стару мисао о реформи пратике. Три годишта „Велике пратике“ (1795-97.), првога словеначког забавног и популарно-поучног календара, јесу Водниково решење задатака, које је у ту сврху поставио Цојс. После трећег годишта Водник је напустио пратику, те почео у наклади штампара Егера издавати *Љубљанске новике*, први словеначки часопис (1797-1800.). Ту се ишло за програматичним проширењем пратикарског оквира, зашто се је Цојсу чинио повољан тренутак, пошто је Водник био стално у Љубљани.

И обе ове прве словеначке периодичне и забавне публикације биле су саме по себи способне за живот. Водникове *Новике* нису биле баш ништа слабије од њихових немачких љубљанских такмаца. Узрок пак, што су и оне морале усахнути, био је опет само у преспором темпу популаризације препорода.

Проблем словеначке световне поезије расправљао је Цојс 1789—1800., поред везе са позориштем, где га је руководио словеначко-препородитељски

обзир, још и у вези са својим просветитељским програмом. У тој се вези нарочито види, да је други словеначки ментор био, истина, књижевно образованији од првога, од Похлина, али да је, поред свих савремених нових девиза, остао веран ученик старе рационалистичке класичне поетике: када говори о „пучком тону“, он мисли пре свега на захтев, да песник мора имати обзира о „потреби пука“ и неговати поезију као средство просвећивања. Тадашњем стању словеначке „поезије“ био је такав ментор врло погодан. Уз то је прихватио и здраво метричко начело (по нагласку). Од Цојсових превода за позориште 1789—1800. није се ништа сачувало, али свакако пада у то доба његов превод Биргерове „Леноре“, који је остао у рукопису. Линхарт је доказао, да би могао постати врло спретан словеначки стихотворац. Али главни песник по Цојсовоме програму постао је Водник. Његове малобројне песме из 1789—1800. даду се све довести у везу са Цојсовим „пучким тоном“. А што је сам више студирао „виже“, народне песмице, које му је 1794. послао Цојс и које је и сам почео скупљати, тим радије је и сам певао у метру тих поскочица, позајмљених од Немаца. Песме изван Цојсовога круга нису се могле мерити са Водниковим.

Поред тога су од Цојсових „слависта“ суделовали још увек при осталим реперторијима: Јапел, Кумердеј, Линхарт и Водник. Изван Цојса и његовога круга остали су црквени реперторији старога типа, који се умножише још побожном „Историјом св. Генофеве“ (око 1800.). Ова је књига са Водниковим „забавним пригодама“ у „Великој пратици“ и *Новицама* представљала једини тип словеначке приповедачке забавне прозе. Сем тога постоје празноверни апокрифи, који су постајали у Корушкој, те школски и црквени реперториј прекомурских протестаната, који се нарочито тих година вредно богатио.

За расправљање питања о настави словенач-

кога језика у вишој школи Цојсов круг ни сада није дао иницијативе. Био је само одјек Кавчичеве идеологије, што се на мариборској гимназији 1791. почела посвећивати извесна пажња словеначком језику, а од 1794. даље давато је 20 стипендија из верске закладе оним ђацима, који су се одликовали при испиту пред Кавчичем приватним учењем словеначког језика. У Љубљани је тек 1795-7. у богословији Дебевец приватно предавао словеначки, али одлучујуће црквене факторе и Цојса још није уверио о оправданости тог предузећа.

Када је Похлин 5. фебруара 1801. у Мариабруну код Беча ућутао, било је код појединих његових земљака препородитељско мишљење већ јасно формулирано, а уједно и његова филолошка самовоља дискредитована. И Цојсов круг је током следећих година (1801-9.) претрпео осетне губитке. Умрли су међу осталима Кумердеј (1805.) и Јапел (1807.). Водник је предавао све предмете у највишем разреду гимназије само до 1805., а после увођења система стручних учитеља предавао је историју и земљопис 1805-7., 1807-8. веронаку, а од 1808. опет своју најмилију гимназиску струку, историју, у којој је имао честу прилику да говори и о Словенцима.

Између млађих интелегената, који су у ђачким годинама у Љубљани могли читати Водникову „Велику пратику“ или *Љубљанске новице*, или слушати у позоришту певање Цојсових превода само незнатан их је број у души симпатисао са покретом или бар са неким његовим девизама као : Јожеф Шобер ; Гашпар Харман ; Матевж Равникар ; *Јернеј Кошичар* (рођен 21. августа 1780. у Репњама у Горичкој, гимназију свршио 1793—98., философију 1798—1800., Цојсов секретар до последњих дана октобра 1808., када је отишао у Беч да студира право) ; Јуриј Алич. У малом броју су се придруживали активним препородитељима и интелегенти, којима је већ Водник био учитељ : Јакоб Зупан ; Антон Иван Зупанчич ; Јанез *Нејомук При-*

миц (рођен 1785. у Залогу, гимназију свршио 1800-5., филозофију 1805-7., правник у Грацу од 1807.); Франц Билц

И у осталим словеначким покрајинама и средиштима осећало се 1801—9. јачање препородитељских елемената или бар словенистичких интересената. У Горичкој је почео деловати Валентин Станич, који се 1802. као свештеник вратио из Солнограда, а умукнуо је Лаврин (1808.). Станичев програм, који је већ тада почео извршавати, био је: подизање словеначких парохијана у моралном, културном и привредном погледу, а међу главним његовим средствима била је словеначка песма. Међу Корошцима, чији су народни песници Андреаш и Шустер писали без везе са тенденцијама препородитељске идеологије, бавио се у Целовцу Јапелъ 1799—1807. као каноник, али ипак нису те године остале плодне за препородитељске мисли. У целском окружју је Загајшек стално деловао у препородитељском смислу. Под упливом Голичниковим (умро 1807.) развијао се нарочито Јожеф Липолд, који је постао свештеник (1808.). И неки други старији и млађи свештеници почеше канда симпатизирати са препородом. Са изразито препородитељском идеологијом је дошао међу свештенство целског окружја Крањац Јуриј Алич. У мариборском окружју су већ секундирали Каучичу и Волкмеру знаменити препородитељски омладинци: свештеници Михаел Јаклин; Штефан Модрињак; Јанез Нарат; Љубљанац Харман, и т. д. Поред Нарата, Јаклина, Модрињака, те свакако и Хармана, било је још пет других свештеника 1803—4. тако ориентисаних, да су могли сачињавати своју организацију за израду граматике и речника. Међу филозофе или богословце у Грацу дошао је у јесен 1806. као типични представник крањске препородитељске омладине правник Примиц. Почетком XIX века приспела је у Беч једна читава група Крањаца, који су већ били у препородитељској струји или чак већ и

активни: 1806. Јуриј Зупан на теолошки факултет; а последњих месеца 1808. правник. Антон Зупанчич и Копитар, који је такође хтео студирати право. Некако у исто време са Копитаром стигао је и барон Ерберг, који је дошао за женом, васпитачицом на бечком двору, те је и сам постао у пролеће 1809. васпитач младом царевићу.

Централна личност препородитеља остао је читаво то време Цојс, и поред тога, што га је болест све више освајала и што је економски све горе стајао, и поред неуспеха са часописом. После разних безуспешних покушаја пређашњих година, словеначки су препородитељи успоставили сада трајне личне везе са озбиљним представницима научних славистичких покрета код осталих Словена (Јапел—Линде, Водник—Добровски, Копитар—Добровски). У то доба, од свих дотадашњих припрема за граматику и речник изишла је само Копитарова граматика (1809.), прва модерна дескриптивна граматика словеначког језика. Питање о азбуци поставио је поново Добровски, који је желео да олакша тешкоће писања међу појединим Словенима Водник, који је познавао и раније покушаје, још се није усудио да се лати тог проблема, док му је међутим Копитар већ у граматици посветио врло много простора. За позориште је стари барон престао да приређује словеначке арије. Водникова прерада Коцебуовога „Hahnenschlag“, под насловом „Тинчек петелинчек“, коју су играла деца 1803. у љубљанском сталешком позоришту, једини је доказ о интересу за словеначке комаде у то доба.

Обнављање словеначких листова није покушавано. Међутим је добила Љубљана 1808. нов немачки лист, „Laibacher Wochenblatt“. Поред све пажње према „домородним“ темама такав немачки лист у Љубљани био је већ опасан за процес препорода, јер је позивао младу интелигенцију немачкој песничкој формулацији.

Интерес за народну песму развио се у великој

мери. Али, у Цојсовом колу била су веома различита схватања и о старости и о животу и о вредности словеначких народних песама. Цојс и Копитар је, на пример, нису ценили тако високо као Водник и Зупанчич. Али, вреди истаћи, да је ипак тада објављен и први словеначки текст (1806. и 1807. Водникова редакција песама о Пегаму и Ламбергеру, заједно са Зупанчичевим преводом).

Водникова је поезија остала до душе у тесном оквиру Цојсовога учења, али је постајала искренија. Тих година настале су међу Словенцима: прве добре басне; прва ода у славу величанствености природе, препуна унутрашње радости (Вершац) први преводи грчких „анакреонтика“; први лирски стихови, који су долазили из безбрижне душе, мада су били позајмљивани и од грчких „анакреонтика“, „Стари певче, не бој се певати“. Можда на Цојсов потстрек издао је Водник 1806. „Песме за пробу“, прву своју збирку, којом је словеначка поезија достојно представљена.

За словеначку верзификацију је била особито плодна година 1809. са својом ерганизацијом аустријских земаљских домобранаца, којима су посебне песме посветили аустриско-немачки песници. Знак је политичке увиђавности владе, а и напретка словеначког препорода, што су сами владини кругови фебруара 1809. почели тражити словеначке приређиваче домобранских песама. Превађали су и приређивали домобранске песме: Водник, Алич, Липолд, Примиц, и свакако још неки. Штампане су бар четири збирке: Водникова, Липолдова (или Аличева?), Грундтнерова и Цветкова.

Током година 1809—13. необично је снажно напредовала идеологија и популаризација словеначкога препорода. Међу главним разлозима за то јесу спољашњи моменти: долазак Француза, који су 20. маја 1809. посели Љубљану, а у миру од 14.

октобра 1809. добили и сву Крањску, бељачко окружје у Корушкој, те сву Приморску, дакле преко половине словеначког подручја. Затим је био од значаја утицај немачке романтике у Бечу, коју су Фридрих Шлегел и други досељени конвертити око 1810. почели тако рећи „службено уводити“; и коначно публицистика Јернеја Копитара, који је у Бечу 1810. постао цензор за словенске и грчке књиге, а затим још и чиновник дворске књижнице, те се развио у врло активног сарадника бечких научних и књижевних органа.

Французи су у Наполеоновој Илирији, истина, пропагирали француски језик као службени, високошколски и друштвени језик, али су из политичких разлога радо гледали размах словенскога родољубља својих „Илира“, те су хтели, да се у основним школама и гимназијама настава врши на словеначком, а само у лицејима и централним школама на француском односно талијанском. Премда словеначки препород још није био довољно консолидован и популаризован, да би могао у целини искористити ту повољну ситуацију, морала би већ сама теорија постати за њ непроцењива позитивна вредност.

Романтичке девизе су почеле долазити на словеначко подручје у приметној множини тек после 1808., када се романтика зацарила у Бечу, где је Фридрих Шлегел 1810. почео издавати „Osterreichischer Beobachter“, а 1812. „Deutsches Museum“, те изрекао 1812. велике речи о праву сваког народа, да има своју посебну књижевност.

У самој *Илирији* су се словеначки препородитељи 1809—13. нашли пред новим могућностима и пред новим задацима. Цојса су личне околности спречавале, те нову политичку ситуацију није просуђивао кроз препородитељску призму, а исто тако није то чинило и више других препородитеља.

Међу препородитељима их је било више, који су поздравили Французе: Балант (управитељ цен-

тралне школе); Равникар (канцлер централне школе); Водник (1810—11. управитељ гимназије, 1811—13. професор а уједно надзорник основних школа и занатске школе). Он је био члан француске ложе „Пријатеља краља римскога и Наполеона“ (отворене 1. фебруара 1812.). Међу француске симпатизере треба убројати свакако и јанзенисту Јакоба Зупана, који се 1809. нагло вратио у француску домовину. Изразити франкофил је био стари Куралт, који се фебруара 1812., после разних незгода, вратио у Љубљану, но остао без службе.

Када је одбијен план, да би се у словеначким покрајинама у школе увео српскохрватски језик, Водник је сам, са нервозном журбом, приредио за штампу нове словеначке школске књиге. Тим је дао основу за пословењивање основне наставе и за уважавање словеначког језика у средњој школи. Водник је стално имао у евиденцији и остале научне планове из старога Цојсова програма. Граматика је, наравно, била у том школском програму (1811.). Али ниједна од објављених школских граматика није, савњена са Копитаровом, значила неки напредак. Рад на речнику је Водник тако убрзао, да је могао 15. јуна 1813. почети тражити преплатнике и обећавати, да се штампа може почети после два месеца, дакле у другој половини августа 1813. Штампање речника, који није био на истом нивоу са Копитаровом граматиком, није се ипак почело, и то у главном с тога, што су Водник, и нарочито Копитар, преозбиљно узимали Добровскога питање о реформи словеначке писане азбуке.

Што се иначе у словеначкој „Илирији“ објављивало немачки или француски из научне филолошке области, биле су, у главном, прештампане ствари и реферати. Водник је други словеначки филолог, који је на словеначком расправљао о словеначкој граматичи, а први, који је то учинио и за један туђ језик (француски).

Свакако у нади на какве словеначке представе

превео је Водник Коцебуове „Kleinbürger“, „Маломешчане“, али је та ствар остала у рукопису, а није се ни представљала. Исто је тако значајно, да препородитељи ни сада не само да нису покушавали да опет покрену какав словеначки часопис, него се ни за то нису побринули, да би нови службени лист „Télégraphe officiel“ (1810—13.), који је доносио, поред француских, и чланке на немачком, талијанском и „илирском“ језику, имао бар толико словеначких прилога, колико у исто време целовачки немачки лист. Водник је, можда, тих година бележио какву народну песму или прерадио коју старију. Поред тога, испевао је 1811. *Илирију оживљену*, прву словеначку народну химну, која несумњиво надмаша све, што су написали и он и други „Илири“. Словеначка манифестација, којој је Наполеон скинуо немачке споне, доживела је у Водниковој *Илирији оживљеној* свој врхунац, јер је тада словеначки елеменат први пут славио своје ослобођење. У латинском преводу Водник је тада, исто први пут, употребио географски термин „Словенија“, који му је, истина, означавао „Илирију“, али и земљу свих Словена. Тај се термин после лако пренео и на „врсту“ „Словенец“. Под утицајем Примицових писама, а можда и Копитарове употребе, почео је Водник 1813. немачки израз за „Словенца“ „windisch“ осећати као увреду, и место тога употребљавати нови израз „slowenisch“.

И код Словенаца изван Илирије су се у то доба, под утицајем примера из Илирије и Копитарове и Примицове делатности, мењала схватања у језичној политици владе и множили се препородитељи. Аустриска влада је прво, око 1810., одлучила, да се за основне школе на селима у словеначком делу Штајерске, а можда и аустриске Корушке, приреде немачко-словеначки уџбеници, и некако у исто време је на Примицову иницијативу почела и озбиљно расправљати о катедри словеначког језика на лицеју у Грацу, коју је Копитаровим заузима-

њем 19. фебруара 1812. добио сам Примиц. У Цеље је 1809. дошао за професора Зупанчич, а у Грацу је Примиц био сјајан агитатор, који је још у пролеће 1810. био окупио око себе 15 богослова и филозофа. Они су се под његовим вођством састајали трипут недељно, читали Копитарову граматiku и вежбали се у матерњем језику. Примиц је агитовао и по селима, читао је штајерском свештенству Водникову „Илирију“ и т. д. Радило се ревносно на речнику и граматички, развијала се популарна поука, неговала се народна мистика, а нарочито световна поезија (Јарник, Алвиан, Примиц, Модрињак и т. д.). На часопис, до душе, нису више мислили, него су се почели служити новим немачким листовима у Целовцу, (*Carinthia*), и у Грацу (*Der Aufmerksame*). Нарочито је реван био Јарник, који је у целовачком листу објавио читав низ песама. Јарник у листу „*Carinthia*“ а Примиц у „*Aufmerksame*“ објавили су 1812. из посебних националних разлога Хердерове изводе о Словенима.

После заласка илирске звезде (септембра 1813.) суђено је било Воднику и Цојсу само још неколико година (1814.—19.). Обојица су их преживљавали у тешким приликама: Цојс због свог финансиског пропадања, а Водник, што је због чланства у француској ложи изгубио службу под Аустријанцима, те остао само са малом пенсијом.

Од старих Цојсових планова рад на граматички, речнику, часопису и т. д. није се кретао напред; за позориште је радио једини Шустер, који је 1818. у Корушкој приредио једно „приказање“, а можда још и друге какве верске игре. Водник, који је покушавао да поправи своје франкофилство, није више могао успети са стиховима. Станич није имао амбиција; а Весел, који је 1818. објавио први словеначки сонет, опет је умукнуо. Цојс је ипак доживео још и један успех, који је, међутим, био понижење за Водника. Док се у Грацу ради Примичове болести више година није предавало сло-

веначки, у Љубљани је 1817. створена катедра за словеначки језик, облигатна за богослове, а приступачна и за друге, али та катедра није дата Воднику, већ Метелку.

Стара генерација и њен програм, који је познавао књижевну уметност само у служби просвете, беше се исцрпла; последњи представници прве генерације препородитеља изумирали су полагано. Са Водником и Цојсом (1819.) нестало је оне двојице, који су целом том добу дали своје обележје, а они, који су још преостали из прве генерације, нису ништа више значили. (Примиц је 1813. полудео, а умро је 1823).

Правих књижевних вредности оставила је та прва генерација словеначких препородитеља у току од педесет година врло мало (Линхартове комедије и нешто Водникових песама). Али је створила услове, да се књижевност могла даље развијати.

Песништво. Док међу 33 препородитеља, који су писали словеначки у Цојсово доба и који су преживели Водника, није било ниједног, који би имао у програму и словеначки позоришни репертоар или словеначку приповедачку прозу, дотле је међу њима бар њих 10, који су писали словеначке световне стихове.

Наследницима Цојсовим и Водниковим наметало се више потребних задатака. Требало је да се изведу: популаризација препородне идеологије међу интелигенцијом; сузбијање традиција старе језичне културе, које нису биле у складу са напредком препорода; утврђивање књижевног језика и правописа, и окупљање свих покрајина под окриљем једне књижевности; скупљање народних песама; естетско усавршавање језика, да би постао способан за изражавање свих слојева; уметничка дела, која би заслуживала признање савремене критике, те помагала да се привуче интелигенција у словеначку језично-културну сферу.

Првих година после Водникове смрти (1820-29.)

изгледало је, као да филологија хоће да потисне у страну све друге задатке (1820. збор у Бечу уз суделовање Копитарово; 1824. граматика Дајнкова, 1825. Метелкова, свака са новом и друкчије писаном азбуком). Али је световно песништво већ у првој деценији после Водникове смрти ипак узимало маха, мада је већина ствари остала у рукопису. Различни су били мотиви за ту словеначку поезију: покатакд жеља, да се са морализаторским текстом потисне народна песма; понегде жеља, да се за познату мелодију нађе словеначки текст (нарочито у Штајерској); обично пак романтичка народна ревност, по којој је сваки свестан Словенац сматрао некако за дужност, да богати „поезију“ као један од атрибута народности. Велика већина нисаца беху свештенички кандидати и свештеници, те је ствар свештеничким круговима изгледала тим мање опасна, што је само изузетно тек понешто штампано, и то у немачким листовима Народне песме скупљао је Андреј Смоле, трговац и поштар са ванредно јаком препородитељском идеологијом.

Око 1829—30. почеше долазити до важности нови књижевни органи а и нова средишта за словеначки препородитељски покрет и књижевну активност. У Љубљани је 1829. библиотекар Кастелиц, уз помоћ Прешерна, професора и касније библиотекар Чопа и других покренуо *Чбелицу* (Пчелицу, (1830—4.), први словеначки књижевни алманах са новим амбицијама. На том су листу, поред уредника, сарађивали још и Прешерен, Поточник, Јарник и др. У Целовцу је 1829. почео међу богословима живо деловати нови спиритуал Сломшек. Он је васпитавао писце, међу којима су писали стихове Јанез Крумпак, Јожеф Пиркмајер, Фелицијан Глобочник, Валентин Орожен и т. д. У Грацу је 1830. почео деловати Станко Враз, у чијем су друштву, поред вође, певали још и Фрањо Миклошич, Вогрин, Даворин Трстењак и др.

Чбелица је била прва словеначка одлучна ма-

нифестација за слободну уметност и лирику са еротичном садржином. Сломшек је 1833. тихо демонстрирао са збирком „Песме познате по Корушкој и Штајерској“, коју је на његову иницијативу издао целовски професор Ахацел, узимајући у обзир при izborу све генерације корушких и штајерских песника. Вразово коло би се свакако одазвало у другом правцу, али нису могли да нађу себи орган. Словеначко свештенство обају струја, јанзенитске као и монашко-римске, изузевши неколико амбициозних књижевника међу њима, ценило је поезију само са моралног гледишта, те еротичну садржину одбијало, ако не уопште, а оно бар за словеначку књижевност. Штајерски „азбучни рат“ (1817—38.) није имао нарочитих последица за поезију. 1832—33. Мурко је у својој граматичи и речнику одбио нове правописе у корист старе бохоричице, али су млади препородитељи стали увађати нови чешко-илирски правопис (1833. у писмима, а 1838. већ и у штампи). У Крањској је веза са „азбучним ратом“ (1831—34.) комплицирала ствар. Када су се главни „Чбеличари“, међу њима јанзенист Зупан, изјавили против правописа јанзенисте Метелка а за стару бохоричицу, јанзенисти су своје неповерење према *Чбелици* претворили у прави гњев.

Словеначка приповедачка проза, којој се 1830. почео утирати пут преводима из Криштофа Шмида, добила је 1836. првог домаћег представника у Цицлеровој „Срећи у несрећи“, где је тадашњи жупник у Вишњој Гори дао, истина, мало типично словеначког, али је зато показао одличну способност да забавља припрости и радознали шук.

Деценија 1837—47. протекла је у обрачунавању између словеначког програма, који су санкционисали обзири на прошлост и садашњост и илирске концепције, која је хтела да словеначком језику дозволи највише тек црквени и популарно-стручни реперториј. Када су Словенци 1843. са *Новицама* коначно опет добили часопис, борба је

ускоро била решена у корист словеначког програма. Уредник Блајвајс је примио до душе ускоро чешко-илирски правопис, али је одлучно одбио напуштање словеначког језика. Илирски покрет, који је, истина, ослабио словеначку стваралачку енергију, на другој је страни много допринео ширењу народне свести, нарочито међу омладином.

У тој атмосфери, када се због панславизма и илиризма ширила језично-културна нејасност, када је у истини био потребан моћан политички гласник, а у школи се развијало одушевљење за Шилера, губио се помало смисао за високу уметност Прешернову. Када се 1844. у *Новицама* песмом „Словенија цесару Фердинанду“ опет огласио Весел — Косески, који је, после свог првог словеначког сонета, ћутао читавих двадесет и шест година, тај стихотворац са бомбастичном реториком, који је мрзео еротику, а знао подвући политичку и побожну ноту, преко ноћ постаде љубимац огромне већине словеначке публике. Публика се са уживањем предавала његовом ритму, а када га није разумела приписивала је то свом незнању, а не песничковој неспособности.

У Прешерну је поезија словеначка добила представника који је био на европској висини. Полако су се јачали услови и за друге гране књижевности. Народне песме скупљало је већ више људи; а две збирке су биле и штампане (1838. Вразова, 1839—44. Кориткова). На позориште су мислили међу другима Прешерен, Смоле, Малавашич. У *Новицама*, које су давале скроман простор и лепој књижевности, имали су Словенци први орган, који је привукао на сарадњу Словенце свих покрајина, изузевши Прекомурце, те много припомагао стварању јединственог књижевног језика. Сломшекову намеру (још из 1845.), да се створи друштво за издавање словеначких књига, влада је, истина, спречила, али је Сломшек следеће године са својим *Мрвицама* установио први словеначки

религиозни орган, где су, у смислу његовог верског програма, суделовали са својим чланцима и песмама његови ученици.

Књижевни и језични словеначки препород био је осамдесет година после штампања прве јавне препородитељске манифестације, у Похлиновој граматици, већ у таквом темпу, да би могао напредовати и без мартовске револуције од 1848. год. Но књижевни препородитељи, којима је било стало до тога, да привуку интелигенцију словеначкој књижевности морали су рачунати и са два велика недостатка: Немци, а нарочито владини кругови, из страха пред политичким панславизмом, обратили су већ бодру пажњу на словеначки препород; а словеначко друштво, као потребна позадина књижевности, могло се развити само са проширењем политичких права на шире слојеве народа.

Прешерен. Из множине стихотвораца, чија је реч данас, ако је не чува омиљена мелодија, мртва, издижу се само двојица, чија песма још живи; то су Станко Враз и Франце Прешерен. Први је из огорчења, што своје источно-штајерско наречје и „крањски“ литерарни језик није могао спојити у једну струју, и из жеље, да се прикључи опсежнијем књижевном кругу, са књижевном „Словенијом обрачунао; он је, у истини, дошао до важности међу првим илирским књижевницима, али је у развојној линији словеначке поезије остао без места. — *Франце Прешерен* је први словеначки писац, који је певао из унутрашње уметничке потребе, и који је одмах поставио словеначку поезију уз најбоље вредности савремене књижевне Европе.

Прешерен је дете сељачке, но необично снажне горењске крви, (рођен 3. децембра 1800. у селу Врба код Бледа). Међу ужим сродницима имао је само за свог живота шест свештеника. После студија у Љубљани (1813—21.), одлучио се против воље сродника за лаички позив, (у Бечу је 27. марта 1828. промовиран за доктора права).

Низ разних догађаја и праваца утицао је одлучно на његову судбину и поезију. Хтео је да живи од свог стручног посла, јер и помисао да би живео на рачун књижевности беше му сасвим туђа. Донео је са собом из Беча већ више песама, од којих је једна била и објављена 1827. Али приликом тражења положаја наишао је на огромне сметње. Хтео је постати адвокат, те је 1822. почео са праксом у канцеларији љубљанског адвоката д-ра Баумгартена; међутим је 1829. прешао у државну службу и постао бесплатни практикант код прокуратуре у Љубљани. Ту је узалуд молио за једну расписану припомоћ у Целовцу 1829. и 1830., јер су у Целовцу давали првенство својим практикантима. Пошто су се изгледи адвокатских кандидата у Крањској 1830. поправили, иступио је из државне службе, те отишао јануара 1832. у Целовац, да се приправи за адвокатски и судски испит код тамошњег апелационог суда. Но у сведоџби од 1.-VI 1832. добио је најнижу позитивну оцену, и та квалификација, која иначе није била правилан израз његовога знања, постаде за њ судбоносна. После испита опет је радио у канцеларији д-ра Баумгартена, а од 1.-III 1834. у канцеларији пријатеља д-ра Кробата. Молба за расписано адвокатско место у Љубљани била му је током 13 година пет пута одбијена. Два последња пута, 1843. и 1845., он је био одбијен с тога, што га је полиција сматрала опасним. Тек после, када су адвокатуре установљене у Крањској и изван Љубљане, добио је Прешерен исту у Крању, куда се преселио септембра 1846.

Необично несрећан беше Прешерен са својом моћном еротиком: љубав са неком Кљун, „немшкучтом“ (понемченом Словенком) из Граца, према којој се још 5. II 1832. осећао обавезан, ускоро се раскинула, јер је био преслаб кореспондент. Јулија Примиц, кћи једне богате трговачке удовице у Љубљани, која му је после повратка из Целовца

постала велика љубав и надахнула му најлепше песме, верила се октобра 1833. и 28. V 1839. удала се за другога. Ана Јеловшек, лепа али необразована шваља, која је у мају 1837. као четрнаестогодишње девојче почела на се обраћати пажњу тридесетседмогодишњег песника, родила му је, истина, 1839—42. три детета, која је Прешерен признао на самртној постељи, али она никад није могла одушевити његово поетско стварање.

Прешерен је био чиста уметничка природа без смисла за практичност; без предрасуда, суверено презирући сваку конвенционалност; волећи личну слободу изнад свега; наклоњен скепси. Свакако је већ у бечким годинама у срцу престао бити позитиван католик, а уједно је омрзнуо и сваку политичку тиранију и све њене изданке. Поред момената, када је, поводом тешких смртних губитака, могао сматрати сретнима оне, који су веровали у живот и с оне стране гроба, он је остао „слободни дух“ и у опозицији против супранатуралистичког схватања и против важних установа званичне цркве.

Прешерен није певао ни из каквих препородитељских или морализаторских мотива, него из чисте уметничке радости стварања. Његов бол због необичне језично-културне разлике словеначког подручја био је дубок и искрен, али, и поред своје велике вере у свемоћ нове световне поезије, која би требала да привуче домаћу интелигенцију, Прешерен је ипак омаловажавао много што-шта, што је другим препородитељима с правом изгледало важно и актуелно. Он уопште није био организатор или борац за остварење већ актуелних практичних питања словеначко-препородитељске идеологије, па је, на пример, и словеначка писма писао само изузетно својима, или пак Чеху Челаковском на његову изричну молбу, а никад својим словеначким интелегентним кореспондентима. Исто тако, није могао веровати ни у могућност, да би се сло-

веначки језик увео у надлештва. Примамљивост лаког изражавања на немачком језику, у ком га је васпитала школа, изазвала га је чак, да, из уметничке потребе, испева више немачких песама него што је то било у складу са тадашњим стањем словеначког препорода. Ти и такви моменти су били разлог, што се препородитељски представници млађе генерације нису на њему зауставили, када су требали и тражили политичког организатора.

Властита жеља и прилике дали су му могућност да непосредно позна већину главних европских књижевности. У школи је уз матерњи словеначки научио, поред класичних језика, још и немачки, француски и талијански, а доцније је научио енглески и шпањолски, те 1837—9. од конфинираног Пољака Коритка и пољски. Књижевно се васпитавао 1817—20. у не баш тесној вези са естетом Чопом, 1821—8. сам, а од 1828—35. уз интензивно менторство Чопово. Већ у бечко време се задубио у штиво старих грчких и латинских писаца, старијих талијанских и модерних романтичарских немачких писаца и немачке народне поезије; после 1828. се дигао, помоћу Чопове библиотеке, на врхунац европске књижевно-естетске образованости. Увек је тежио да продуби познавање књижевних лепота и да утанча свој укус, а никад није волео механичко аплицирање, мада му је много што-шта остало у памћењу, нарочито из читања Петрарке. И у односу према ментору Чопу остао је увек суверени уметник.

Свака његова песма, која је била писана са књижевном амбицијом, јесте поетски обик личног доживљаја, или личне националне ствари, па било да пише по Валвазору баладу „Поводњи мож“ (Подводни човек“), или елегију „Опроштај са младошћу“, или литерарне сатире „Нова писарија“, „Стршљени“, „Глоса“ и т. д., или љубавна „Газеле“, „Сонете несреће“, „Сонетни венац“, т. ј. потенциран сонет са акростихом „Примицовој Јулији“, „Струнама“ или

„Крштење на Савици“, причу у стиховима, или баладу „Рибар“, „Изгубљену веру“ у женску, „Моћ сећања“, „Морнара“, „У спомен Андреја Смолета“, „У спомен Матије Чопа“, или величанствену народну химну „Здравица“.

Љубав према жени и домовини дају његовој поезији основну, али не и једину ноту. У њега нема наметљиве тенденције, која је значајна за европске књижевности у доба после јулске револуције; исто тако узаман тражите код њега и званичних пригодних песама, са којима су се такмичили други љубљански словеначки и немачки стихотворци, или опортуно прослављање идеја, које не би биле његове само „Крштење на Савици“ чини некакав изузетак, који није остао без последица за уметничко стварање у тој „повести у стиховима“, зачетој ипак сигурно и из унутрашње потребе).

Цели је низ формалних проблема, које је поставио себи Прешерен већ пре своје уже везе са Чопом, а којима се после уз Чопа сав посветио. Хтео је да нађе и унесе: посебан тон; складност међу обликом и садржином; уважање разних европских, нарочито романских облика (строфе северних балада, отава рима, шпанска асонанца, терцине, сонет, газела, глоса, сонетни венац, триолет, нибелуншка строфа); тражење нових форми (Певачу); мирноћа, умереност, милозвучност, ритам, природна сразмерност и т. д. Његов епитет има основа више у антици него у романтици, а митолошког апарата се полако отреса. Крај све разноврсности употребљених уметничких облика, форма му је и садржина ипак остала једна те иста. Језик његових *Поезија* је домаћи и органски. Прешерен је био врло брз стихотворац, али уједно тако прожет величином песничке мисије и тако строг аутокритичар, да је имао до краја свога књижевног рада само 117 словеначких и 15 немачких песама потпуно спремних за штампу. Објављивао је своје ствари од 1827. у немачким љубљанским листовима, после у Кастел-

чевој *Чбелици*, а од 1844. и у Блајвајсовим *Новицама*. Сепаратно их је изашло тек неколико (1833. „Газеле“, 1834. „Сонетни венац“, 1836. „Крштење“ и т. д.). Децембра 1846. издао је оне словеначке *Поезије*, које је сматрао као достојне да се штампају у целокупном издању („Здравицу“ је брисао цензор Миклошич). Међутим није доспео да изврши своје планове са новелом, романом, трагедијом и т. д.

Прешерен је већ одмах, после првих објављених песама постао велика нада словеначке поезије и главна личност словеначког књижевног живота. Јакоба Зупана језични панславизам и Вразов илиризам морао је одбацити ради свог схватања о језику као организму и ради улоге, коју је усавршавање домаћег словеначког језика још имало да изврши код народне интелигенције. А Вразу, који је у једном писму од 15. децембра 1840. побијао оправданост опстанка словеначке књижевности и говорио, да код малобројних Словенаца „писци одходака за списе неће моћи хонетно живети“, Прешерен је 1845. одговорио јетким епиграмом о књижевном „ускоку“.

Начелни противници Прешернове поезије међу крањским свештенством ни сами а ни са Копитаровом помоћу нису могли видно пољуљати његову вредност. Ориентација публике у оцени Прешернове уметности почела се мењати тек после 1840., када се песник, под притиском тешких прилика, почео сам занемаривати и кад млађа препородитељска генерација стаде све изразигије осећати потребу за сејачем практичних препородитељских принципа и за једним политичким организатором. Та преориентација је постала јасна 1843., када Блајвајс, приликом оснивања *Новица*, није позвао Прешерна као сарадника на листу. Уредник *Новица* то је тек идуће године поправио. Али, исте 1844. године добили су сви, који су били Прешерну начелно противни или из препородитељских и других разлога с њим незадовољни, свог песника у Јо-

вану Веселу-Косеском, који је успео да у целом нараштају убије смисао за Прешернову уметност. Искрени Прешернови поштоваоци били су приликом песникове смрти (2. фебруара 1849.) и то остали још за дуги низ година тек само поједини финији и књижевно развијенији духови. Тек је Стритар 1866. дефинитивно достојно оценио Прешернову кнежевску изолацију на словеначком Парнасу.

Фран Кидрич

НОВИЈА КЊИЖЕВНОСТ

Доба народног буђења. Метернихов апсолутизам, који је у првој половини XIX века као старински „даскал“ са шибом у руци држао у стези непослушну децу, аустриске народе, нарочито словенске, на послетку се ипак срушио, превратом у марту месецу 1848. То је био један од најважнијих догађаја у свој словеначкој историји до великога државног преврата после Светскога Рата. Захваљујући економским снагама, које је развило ослобођење сељачког сталежа, и политичкој активности која је тражила Уједињену Словеначку, и једнакоправност словеначког језика у школама и надлештвима, почеле су се јачати духовне моћи нашега народа, које није више спутавало бечко и покрајинско полицајско туторство.

Слобода штампе отворила је широк пут културним вредностима. Са слободом штампе омогућен је жив рад међу широким слојевима народа; нарочито су се почели развијати словеначки часописи. Као припрема за то било је оснивање *Новица* 1843., које је после дуге борбе (од г. 1824.) Беч ипак дозволио, али само као стручни орган Пољопривредног Друштва у Љубљани, за потребе сељачког и занатлиског сталежа. Уредник им је био *Јанез Блајвајс*. Он се родио 1808., у Крању. Свршио је гимназију и лицеј у Љубљани, медицину и ветерину у Бечу, и дошао је 1841. као професор на хируршку и ветеринарску школу у Љубљани и постао 1842. секретар Пољопривредног Друштва, а

с тим и уредник *Новица*. После 1848. постао је политички вођа Словенаца и стекао је много заслуга у борбама за словеначка права.

Под опрезним Блајвајсовим вођством *Новице* су ускоро без борбе увеле нову илирску азбуку, изравнале дијалекатске разлике у словеначком књижевном језику разних покрајина, те давале скроман простор и словеначкој књижевности и другим просветним настојањима. Године 1848. оне су постале и словеначки политички орган. Али, после 1848. придружили су им се нови политички листови са одлучнијим народним програмом; најважнији је *Словенија* (1848—1850.), омладински лист *Ведеж* (Зналац, 1848—1850.), црквени *Згодња Даница* (Рâна Даница, од 1848.). Било је више покушаја покретања белетристично-поучних часописа као *Словенска Чбела* (1850.) и *Словенска Бчела* (Словеначка Пчела, 1850—53.), *Гласник словенскога словсѣва* (1854.) и други. Основано је, на Сломшеков потстрек, и књижевно „Друштво св. Мохорја“ у Целовцу (1851.).

Слобода удруживања је, поред тога, омогућила живахно народно кретање у свима културним средиштима словеначког света; разна народна друштва у Љубљани, Трсту, Горици, Целовцу и по другим местима, па чак и у Грацу и у Бечу, окупљала су старо и младо на политичка и културна саветовања, на друштвене, певачке и позоришне представе. У свему том народном и просветном раду је одлично сарађивала и млађа интелигенција, нарочито ђаци философских школа (лицеја) и универзитетлије, код којих опажамо одлучније национално осећање него код старијег нараштаја, а делимично и почетке либералне културне оријентације.

Почели су се већ показивати и успеси новог политичког и просветног рада: словеначки језик је узимао маха у школама и надлештвима, чак се, бар за неко време, делимично остварио и захтев да се оснује словеначко свеучилиште увођењем универзитетских предавања у Љубљани, и после у Грацу.

Истина, ускоро је завладао опет апсолутизам и централизам, место Метерниховог Бахов, и почео је гушити наш просветни и јавни живот. Лист за листом је нестајао, а други су се тешко борили за живот, међу њима као најважнији *Новице* и *Згодња Даница*. И „Друштво св. Мохорја“ је из године у годину све више венуло. Но ипак је још живео млади нараштај, који је година 1848. пробудила и привукла на народни рад; морао се истина, привремено уклонити пред непријатељском државном влашћу, али се приправљао и дозревао за успешнији и обимнији рад, који га је чекао после десет година.

И књижевност је доживела са г. 1848. велик преокрет. Чини нам се као брза планинска река, која избија из тесне горске долине на широку равницу и ту се дели на много плитких, лених рукава; треба времена и нових притока, да би себи ископала шире и дубље корито. Колико је било задатака, које је видеала омладина пред собом! Поред лирског и лирско-приповедачког песништва, које смо дотада једино имали, требало је створити епику и драматику, и поред поезије у везаном слогу и приповедачку и научну прозу, а поред тога још и критику и преводну књижевност. То је све захтевала већ и жеља, да се покаже иста вредност словеначког са другим културним језицима. Деценије су требале док су се ти планови остварили, а неки се од њих још ни до данас нису сасвим извршили. Разумљиво је, дакле, да упркос великим тежњама и озбиљном настојању успеси у почетку нису били велики.

У словеначком песништву је настала баш у почетку новог доба осетна празнина смрћу великога песника романтике Прешерна. Место њега се био прочуо главни песник *Новица*, *Јован Весел-Косески* (рођен 1793. у Косезама код села Моравче, умро као пенз. финансиски саветник 1884. у Трсту), који је својим реторски и ритмички снажним, али мисаоно

неоригиналним и језички анархистичким песмама очаравао јавност, која га је, са Блајвајсом, уздизала као објективног (идејног) песника изнад субјективног (осећајног) Прешерна. Он је моћно утицао и на младе песнике, и требало је времена док су се о-свестили и полако пошли из његова патоса и језичне самовоље за једноставношћу народне песме и за једрином Прешерновом.

Скромније су ушли из круга *Новица* међу младо друштво *Франчишек Свейличич* (рођен 1814. у Идрији, умро као пенз. жупник 1881. у Љубљани), који је формирао у Прешерновој дикцији живот-но-философска и народно-историска размишљања; и *Мирослав Вилхар* (рођен 1818. у Планини, умро као вастелин 1871. на Калцу), који је певао и компоновао у народном стилу љупке друштвене попевке („Песме“, 1852., 1860.) и писао мелодрамске и драмске покушаје.

Први је плод нове књижевности била политичка лирика, која је славила нову слободу, народност и словенско братство; увели су је, по узору старога Косеског и Илира, правници, доцнији адвокати и политичари *Ловро Томан* (рођен 1827. у Каменој Горици, умро 1870. у Родауну крај Беча; „Гласи домородни“, 1849.) и *Радослав Разлаг* (рођен 1826. у Радославцима крај Љутомера, умро 1880. у Брежицама; забаван зборник „Зора“, 1852-3., „Песмарица“, 1863.). Међу осталим лиричарима морају се споменути: сарадник омладинског *Ведежа Фран Јериша* (1829—55.), прва словеначка песникиња *Фани Хаусманова* (1818. или 1819—53.), и нарочито *Фран Цегнар* (рођен 1826, код Светог Духа близу Шкофје Локе, умро као пенз. поштански чиновник 1891. у Трсту), који се у школи словенске народне поезије подигао до сразмерно високе формалне уметности („Песме“, 1860.) и нарочито се прославио преводима Шилерових трагедија („Марија СтUART“, 1861.; „Вилем Тел“, 1862., „Валенштајн“, 1866.). Понајвише приповедном песништву се посветио доцнији нау-

чењак *Маџија Ваљавец* (рођен 1831. у Средњој Бели, над Крањем, умро као пенз. професор и академик 1897. у Загребу; „Песме“, 1855.). Он се доцније огледао и са епом („Зора и сунца“, 1867.).

Са великим жаром, но у почетку са врло малим успесима бавили су се млади приповедачком прозом; још најбоље су успели *Лука Свеџец* (рођен 1826. у Подгори код Камника, нотар, умро 1921. у Литији) и доцнији оригинални приповедач *Јанез Трдина* (рођен 1830. у Менгшу, 1853—67. професор у Вараждину и Реци, умро 1905. у Новом Месту); Они су хтели створити словеначку новелу, понајвише на романтичном темељу народне историје и традиционалне књижевности, а огледали су се и на епу; Трдина се осим тога доста сретно обележио и у књижевној критици, као један од првих међу Словенцима. Више анегдотног карактера су приповедачки покушаји *Јосиџине Урбанчич-Томанове Турноградске* (1833—54.). У свима тим покушајима осећамо на сваком кораку, како је композиција неспретна, техника приповедања и дијалога невешта, новојезични израз не одговара ствари и појму, како је још граматички и синтактички често погрешан. Још је потребан био човек, који би нам створио словеначку прозу.

Човек, који је то извео, био се појавио одмах после преврата и следећих година је сазрео и постао средишња личност словеначке књижевности идућих деценија. Био је то *Фран Левстџик*.

Фран Левстџик је рођен 28. септембра 1831. у Сподњим Ретјама код Лашча, свршио је без матуре гимназију у Љубљани (1845—53.) и студирао 1854—55. неколико месеци богословију у Оломуцу и славистику у Бечу; затим се издржавао као домаћи учитељ, читаонички секретар, уредник, састављач словеначког речника и др. по разним крајевима, највише у Љубљани; на послетку се бавио у Бечу, где је постао 1870. чиновник у уредништву словеначког издања Државног Законика; 1872. је скрип-

тор лицејске књижнице у Љубљани, где је умро 16. новембра 1887. Његове „Скупљене списе“, у пет свезака, издао је Левец 1891—95.

Тек што је свршио гимназију, прославио се као лиричар збирком „Песме“ (1854.) Његова ведра, млађаног хумора пуна песма представља према Прешерновој елегичности и Косесковој патетичности нов тип у нашој књижевности. У доцнијим годинама је, после филолошких студија, изгубио много од своје младићске непосредности у корист строга, исклесаног језичког и метричног облика. Он је, заједно са Стритаром, створио и своју школу, која се после изметнула у епигонском формализму. Највећа је Левстикова заслуга, што нам је створио нову словеначку прозу. Његов „Мартин Крпан“ (1858.) класична је приповетка прве словеначке новелистике, основане на народним мотивима; одломак „Десети брат“ (1862.) је једна од првих словеначких карактерних приповедака; у „Путовању из Литије до Чатежа“ (1858.) је сјајно нацртао низ наших сељачких типова и развио цео план за будући словеначки књижевни рад У делу „Погрешке словеначког писања“, (1858.) показао је и теориски како треба писати словеначку прозу. Сви ти списи били су младом нараштају прави школски узор за добар, чисто словеначки народни стил. Одлучно је утицао на савременике и као критичар, филолог-пуриста, оштар књижевни и политички сатиричар, и као радник на просветном и политичком пољу Као књижевник и политичар био је душевни вођа младословеначког покрета и зато је много пута дошао у оштар сукоб са конзервативним старо словеначким вођом Блајвајсом.

Левстик је помагао да се оснује и први словеначки књижевни орган *Словенски Гласник* (1858—68.). Основао га је корушки књижевни организатор *Анџон Јанежич* (рођен 1828. у Лешама у Рожу, од 1853. професор словеначког језика на целовачкој

реалци и гимназији и заслужни писац наставних и помоћних књига за словеначки језик, умро 1869. у Целовцу). Он је већ уређивао листове *Словенска Бчела* и *Гласник словенскога словсѣва*, али су се тек листу *Словенски гласник* довољно одазвали књижевници и јавност; поред овога је основао и књижницу, „Цвеће из домаћих и туђих лугова“, а помагао је и да се реформише Дружба св. Мохорја (1860.), која се почела лепо развијати (године 1859, имала је 263 члана, год. 1860. 1116, год. 1870. 16175. 1918. 90512, а год. 1926 и иза поделе словеначке земље, још увек има 46189). У тим се књижевним предузећима тек развила нова словеначка књижевност, нарочито приповедачка, као што је желела омладина још године 1848. Друговало је при томе с Левстиком једно друштванце бивших љубљанских осмошколаца које се окупљало год. 1854—55. око рукописног листа *Вежбе*.

Најзнатнији међу њима је песник *Симон Јенко*. Родио се 1835. на Подречи код Мавчича, свршио гимназију у Новом Месту и Љубљани (1855.), студирао богословију у Целовцу, филозофију и доцније (1857—61.) права у Бечу. Био је домаћи учитељ у Бечу, од 1864. нотарски и адвокатски приправник у Крању и Камнику; умро је 1869. у Крању. „Скупљене списе“ издао му је Глонар 1921. Својом меланхоличном поезијом расположења, која је тек после Левстикових почетака уведена у наше песништво, и неусиљеном мелодиком стиха, стеченом од народне песме и Хајнеа, Јенко је био један од најутицајнијих словеначких лиричара уопште, („Песме“, 1864.); написао је и нешто приповедака, а међу њима и прву карактерну новелу у нашој књижевности, „Јепрски учитељ“, 1858.

Од његових другова био је *Фран Ерјавец* (рођен 1834. у Љубљани, професор у Загребу и Горици; умро 1887. у Горици) најбољи од старијих словеначких популарно-научних прозаика као природописац и путописац, а и знаменит приповедач.

У новелистици су се огледали: и доцнији преводилац *Валенџин Манделџ* и доцнији политичар *Валенџин Зарник*, који је био и хумориста. Између млађих савременика писали су новеле *Иван Весел-Веснин* (рођен 1840. у Менгшу, умро 1900. као жупник и декан у Трновом код Илирске Бистрице), који се доцније прославио као песник преводилац („Псалми“, 1892.; „Руска антологија“, 1901.), и *Јанез Менцингер* (рођен 1838. на Броду код Бохињске Бистрице, умро као адвокат 1912. у Кршком), који је, међутим, знаменитији по својим доцнијим културно-философским и сатиричним приповеткама.

Код већине тих списа превлађују мотиви етнографске и историске романтике, али опажамо како се корак по корак усавршавала техника композиције, дијалога и приповедања, како је оживљавао стил умесном употребом метафоре и метонимије и како је расла спретност у језичном изражавању и то, по Левстиковом узору, увек у вези са припростим народним говором. Но потстрек, који су дали Јенко и Левстик за карактерну причу у тој типичној новелистици *Словенскога Гласника* (осим код Ерјавца) још није донео нарочите плодове. То се догодило тек код Јосипа Јурчича, са којим је новелистика овог круга достигла свој врхунац, а словеначка приповедачка књижевност доба свог првог цветања.

Јосип Јурчич се родио 4. марта 1844. у Муљави на Долењском, свршио љубљанску гимназију 1865., студирао у Бечу класичну и славенску филологију и постао 1868. новинар; био је сауредник и после кратког прекида главни уредник *Словенскога Народа*, прво у Марибору, а од 1872. у Љубљани, где је умро 3. маја 1881. „Скупљене списе“ у новом издању издаје Иван Пријатељ од 1919.; „Списе“ (10 свезака) спремио је Иван Графенауер, 1917—23. Полазећи од фолклорне романтике Левстиковога Крпана и историске романтике Валтера Скота, покушао је Јурчич остварити Левстиков књижевни

план, објављен у „Путовању из Литије до Чатежа“; али је при томе доспео, преко романтичког реализма својих историских приповедака, у којима су се здружили са конвенционално-романтичном грађом младоевропски демократизам и родољубива идеја, која је наглашавала врлине домаћег грађанства и сељаштва у борби са племићском и туђинском насилношћу и поквареношћу, — до почетака поетског реализма у сеоским приповеткама. Он је постао прави мајстор у цртању пука и његових људи, нарочито сеоских оригинала. Поред многобројних приповедака, историских и савремених, (најбоља је „Суседов син“, 1868.), написао је низ првих словеначких романа („Десети брат“, 1866.), и две исто тако прве словеначке трагедије („Тугомер“, 1876.). Јурчич је још и данас народу најмилији приповедач. Добио је ускоро и подражаваоце (*Јозе Подмилшак*, 1845—74. и други).

Приповеци су тежили и песници *Гласникова* круга. Они су желели створити словеначки еп, но, као и њихови претходници, без успеха; тако *Анџон Умек* (1838—71.), *Грегор Крек* (доцнији славица, 1840—1905.), *Јанез Билц* (1839—1906.); још најбоље је успео М. Ваљавца романтични еп („Зора и Сунца“).

Критику су основали у *Гласнику*, поред Левстика нарочито Јурчич и *Јосиф Сирџар*, који је својом критиком о Косеском изазвао борбу младословеначке књижевности са старословенцима и њиховим културним самодршцем Блајвајсом, због чега је *Гласник* морао престати.

Поред целовачког књижевног средишта у *Гласниково* доба Љубљана није баш имала много важности, мада су тамо излазиле још увек Блајвајсове *Новице* и мада се основала тамо и *Словенска Матица* (1863.), која је доцније постала једна од најважнијих књижевних установа словеначких, и то баш због заосталости старословеначког Блајвајсовог друштва.

Од научних струка и остале прозе највише се у то доба радила филологија. *Фран Миклошич* (рођен 1813. у Радомершчаку код Љутомера, умро као универзитетски професор и академик у Бечу, 1891.) није био само мајстор славистике, него је утицао и на то, да се словеначки књижевни језик у току тих деценија знатно уједначио. Помагао му је при том Илирац и Свесловен *Маџија Мајар* (рођен 1809. у Горичама код Зиље у Корушкој, умро као пенз. жупник 1892. у Прагу). Иначе се, осим побожне књижевности, обрађивала највише историја, путопис, етнографија и економија; а марљиво се скупљало и објављивало народно благо.

Доба романџичког идеализма и ђесничког реализма. Године 1866. удружили су се *Јурчич*, *Стриџар* и *Левџик*, те су издали у збирци *Класје* као прву (и једину) свеску ново издање *Прешернових „Песама“* са славним *Стритаровим* биографским и естетско-критичким уводом. Године 1867. добило је књижевно друштво *Стритарово* и *Јурчичево* у Бечу одлучан утицај на уредништво *Словенскога Гласника*, а почетком године 1868. су се опет удружили *Јурчич*, *Стритар* и *Левџик* за издавање белетристичног алманаха *Младица*, и то управ онда, када је ускоро, због знамените *Стритарове* критике о *Косеском*, морао престати *Јанежичев Гласник*. За њим је дошао после годину дана, и његов душевни отац. Године 1870. почео је *Стритар* издавати у Бечу нов књижевни лист *Звоно*, и мада је већ крајем године престао и тек се 1876. опет обновио, с њим се у ствари почело ново доба словеначке књижевности. Иако је, међутим, почео излазити у Марибору белетристично-научни лист *Зора*, преселило се ипак књижевно вођство Словенаца за десет година у Беч. Тек 1881. године, када је, место *Стритаровога Звона*, основан *Љубљански Звон*, враћено је то вођство, после дугог прекида, поново у Љубљану, и то отада за увек.

Према Бечу Марибор није, са *Трстењаковом* и

Пајковом *Зором* (1872—78.), могао доћи до значаја, исто као ни Целовац са Крековим, Трстењаким и Скетовим *Кресом* (1881—86.). Били су културно и језично сувише перифериски, па је природно средиште народа привукло брзо периферију к себи. У погледу популарне књижевности имала је главну реч још увек целовачка „Дружба св. Мохорја“, која је стално напредовала и издавала све до год. 1878. још од Јанежича основани забавни и поучни лист за словеначки пук, звани *Беседник*.

Значајне су црте новог доба, што су се са напредујућим спровођењем школске обавезе и са развијањем писмености словеначке књиге почеле све више ширити и међу прости свет, коме је читање постајало пријатна утеха. Словеначки живаљ, са неодољивом истрајношћу, све је дубље продирао међу дотада још немачки васпитано и у већини и немачки ориентисано грађанство и интелигенцију словеначког порекла. Због тога се почело Словенство и све одређеније диференцирати у погледу социјалних прилика и политичких и световних погледа. Било је то доба, кад је напредни грађански либерализам, који је већ дуго владао међу другим европским народима, почео долазити до значаја и међу Словенцима и стао улазити у политичку и културну борбу са тада већином још конзервативним и верски и црквено ориентисаним слојевима, па се на послетку почела и социјална борба са словеначком социјалном демократијом на једној, и хришћанским социјализмом на другој страни.

Тај развој се јављао и у књижевности, како развијањем разних, Словенцима још нових књижевних и научних грана, тако и у све већој садржајној и идејној диференцијацији књижевних дела. У главном су долазиле до израза две књижевне струје, у почетку једна поред друге, а доцније у тихој, али све одлучнијој борби; *новоромантички*

идеализам, који је волео садржајно интересантне, изванредне доживљаје и заплете и осећајно и умно надпросечне личности, а у погледу облика све се више обртао формализму; вођа му је био Стритар; и *романтички реализам* Јурчичев, који се држао више реалности, премда ни он није сасвим одбацивао све романтичке реквизите. Он је полако водио у поетски реализам, и крајем тога доба се почео, донекле, приближавати већ натурализму. Новелистици, коју је неговала већ пређашња генерација, додала је нова пре свега роман, па осећајну новелу и прве покушаје драме. И књижевна критика је веома напредовала

Водећа личност био је у почетку тога доба неоспорно *Јосиф Стритар*. Родио се 6. марта 1836. у Подсмреки код Лашча, свршио гимназију у Љубљани (1855.) и старокласичне студије у Бечу, затим је био домаћи учитељ, од 1873—1901. и гимназиски професор у Бечу. 1923. му је домовина поклонила дом у Рогашкој Слатини. Тамо је умро 25. новембра 1923. Прве песме је Стритар објавио до душе већ као гимназиста у *Згодњој Даници* (1851. и 1853.), али после тога је до тридесете године ћутао, све до појаве у *Класју*, *Гласнику* и *Младици*. Главно Стритарово дело је *Звоно*, које је донело све важније списе његове; неко време је сарађивао и у *Љубљанском Звону*. Посебно су му изашле „Песме“ 1869., „Бечки сонети“, 1872., „Сабрани списи“, 1887—1899.), низ омладинских књига „Под Липом“ 1895., и друге различне песничке мање ствари.

Стритар је својим широким видокругом и сигурним естетским расуђивањем високо надмашио све савременике (познавао је све главне западноевропске језике и књижевности) и привремено је повукао за собом чак и по природи њему сасвим супротног Јурчича. Његов *Звоно* је био водећи књижевни лист свога доба и уопште први строго књижевни часопис словеначки. Али као песник и

приповедач Стритар није био баш оригиналан (као драматичар је сасвим незнатан), него је само уводио у европским књижевностима већ одомаћене правце и код нас; тако у лирици и естетици песимизам, у приповеци осећајну новелу и међу романима вертеријаде („Зорин“, 1870.), векфилијаде („Господ миродолски“, 1876.), мињонијаде („Росана“, 1877.); али је изненађивао својим европеизмом, блиставим обликом и духовитом речју. Те врлине су одликовале нарочито његове складне књижевне, естетске и културне „Разговоре“, којима је поучавао млади књижевнички нараштај, и његове сатиричне песме, којима је обрачунавао са књижевним и културно-политичким противницима („Бечки сонети“, „Прешернова писма из Елизија“), па и са некултурношћу европске балканске политике („Бечке елегије“). Са високим мишљењем о идеалним задацима списатељског позива створио је и код писаца и код јавности дубоко поштовање према песничком и књижевничком стварању и тим омогућио књижевни напредак.

Покрај Стритара се подигао и највећи лиричар бечкога *Звона* и његова доба, *Симон Грегорчич*, из ранијег родољубивог дилетантизма до правог уметничког облика. Родио се 15. септембра 1844. у Врсном под Крном у садашњој талијанској Словеначкој, свршио гимназију и богословију у Горици, служио од 1868. као капелан у Кобариду и Рихенберку, од 1882—99. као викар у Градишчу на Випавском. Тамо је остао и као пензионар до г. 1903., када се преселио у Горицу, где је умро 24. новембра 1906. Објавио је три свеске „Поезије“ (I. 1882., 1885., II. 1888., III. 1902.; IV. посмртна 1908.) и препевао „Јоба“ (1904.).

Грегорчич је био онај, који је дао Стритаревом апстрактно-теориском песимизму личну ноту своје властите душевне патње и унутрашњих борби, али га уједно и победио схватањем етичке дужности оданог самоодрицања пред непојамним божјим

поретком на свету и љубављу за ближњега и домовину. И Стритарев углађени строги облик постао је тек код Грегорчича естетски потребан; добио је код њега значај природне мелодиозне мекоће као адекватно средство за израз песничке душе, која је са мирним обуздавањем и скоро болесно-меком осећајношћу тежила највишим божјим идеалима. Тако је постао Грегорчич најпопуларнији словеначки песник.

Међу романтичким приповедачима заузима најодличније место *Иван Тавчар*. Родио се 1851. у Пољанама над Шкофјом Локом, свршио гимназију у Новом Месту и Љубљани (1871.) и правне студије у Бечу; од 1884. је био адвокат и активни политичар у Љубљани; умро је 1923. г. Сарађивао је у *Зори*, *Звону*, *Љубљанском Звону* и *Словану*. Посебно је издао збирку „Тавчареве приповетке“, 1896—1902. Тавчар је почео 1872. са конвенционалним романтичним осећајним новелама, прешао затим, под утицајем Јурчичевог приповедања, сељачким и историским приповеткама, у којима је одевао романтично интересантну радњу у рухо поетски обасјане домаће покрајине (најдрагоценије су старачке му приповетке „Цвеће у јесен“, 1917. и „Висошка кроника“, 1919), или ју је здружио са ироничном тенденцијом републиканског младословеначког политичара („Иван Сунце“, 1885—6.), и доспео најзад до савременог друштвеног („Мртва срца“, 1884.), тенденциозног („4000“, 1891.) и историског романа („Иза конгреса“, 1906—1908.).

Најизразитија заступница романтичне идеалистичке приповетке је *Павлина Пајкова*, рођена Дољакова (рођена 1854. у талијанској Павији, умрла 1901. у Љубљани). Учила се на Стритаревој лирички осећајној новелистици (пре свега на „Зорину“), али је сузила његов светски широки видокруг у оквир породичног приповедања, коме припадају и њене доцније новеле, романи и приповетке. По мекушном идеализирању живота и особа, осо-

бито женских, које је у првом реду занимају, сродна је немачкој женској забавној приповеци. (Марлит, *Gartenlaube* роман).

Више епигонског карактера су приповетке и романи Антона Кодра (1851—1918.), главнога приповедача целовачког *Креса*, и његовог уредника, заслужног школског писца *Јакоба Скеша* (1852—1912.). Представници старијих традиција су још као приповедачи *Јосиф Огринец* (1844—1879), који је написао и веселу игру („У Љубљану је дајмо“, 1868.), и *Фран Целешин* (1843—1895.), који је постао доцније књижевно-културни есејист.

У друштву са Стритаром развио се и знаменити прозаиста *Фран Левец* (рођен 1848. на Јежици код Љубљане, у Бечу је био члан Стритарева књижевнога друштва, професор у Горици и Љубљани, на послетку покрајински школски надзорник, умро пензионираним 1916. у Љубљани). Прославио се нарочито прикладним књижевно-историским животописима у *Звону* и у другим часописима и као књижевни организатор; био је први уредник *Љубљанскога Звона*; направио је као одборник и дугогодишњи председник *Словенске Машице* од њенога *Лешојиса* први словеначки научни орган, па оживео и њено занимање за лепу књижевност (*Забавна Књижница*; *Кнезова Књижница*). Као уредник *Љубљанскога Звона* био је један од првих унапређивача поетског реализма, иако зато још није постао искључив, а код *Словенске Машице* је доцније приправио пут и почетницима модерне приповетке, Ивану Цанкару и Ксаверу Мешку.

Реалистички, Стритару противан правац водио је у Љубљани Фран Левстик, уз њега са Левцем и Керсником и Јурчич, који је основао у Љубљани прво *Словенску књижницу* (1876—1889.), а затим прихватио 1881. *Љубљански Звон* и издао ту главне списе свога зрелог доба. *Љубљански Звон* је после, са одабраним кругом сарадника, водио реализам до победе, мада га није могао неговати

искључиво због конкуренције, која му се појавила прво са целовачким *Кресом* (1881—86.) који је нагињао више романтичном идеализму, а затим са Хрибаревим *Слованом* (1884—87.), који је наглашавао национално-радикална политичка начела.

После Јурчичеве смрти био је признат као најбољи приповедач *Јанко Керсник*, главни представник словеначког поетског реализма, коме је сам одредио смер: да слика истину под златним, провидним велом идеализма. Родио се 4. септембра 1852. на Брду код Луковице, свршио гимназију у Љубљани (1870.), и правне студије у Бечу и Грацу (1874), затим био конципист код финансијске прокуратуре и нотарски приправник у Љубљани, од 1880. нотар на Брду, а ускоро и покрајински посланик. Умро је на путу из лечилишта кући, у Љубљани 28. јула 1897. „Сабрани списи“, у шест свезака, објављени су му 1901—1914.

Керсник се развио у приповедача преко епигонског стихотворства у Јенковом стилу (у ђачким годинама) и политички-литерарног новинарства (за време док је био конципист). Тада је написао и први роман („У Жерињама“, 1876.) са романтичном радњом, али у реалнијем сељачко-властелинском оквиру, по Јурчичевом примеру. У зрелим годинама постали су, са дубљим познавањем припростог света и покрајинских интелегената, његови мотиви реалнији и карактеризација очигледнија; тако је са романима „Цикламен“, „Агитатор“, „Рошлин и Врјанко“, „Нова Господа“ и другима постао сликар паланачког друштва, које приказује до детаљности, и то најрадије при кафанским, излетничким и читаоничким забавама. Тако је захватио са тургењевски реалистичким сељачким цртицама („Сељачке слике“, 1882—1891.) и приповеткама („Тестамент“, 1887., „Очев грех“, 1894.) дубоко у типичност сеоског живота; сељака је гледао много реалније од Јурчича, тражећи његову трагику у њему самом, а не више у злим спољашњим утицајима, и приказујући

већ и његове социјалне сукобе. Написао је и низ хуморески и популарних приповедака. Јачина Керсникова није толико у јединственој изради, нити у доследној мотивацији радње, колико у верној карактеризацији појединих типова и целих животних слојева, у живом сликању великих призора и у окретној приповедачкој техници. Са Керсником је достигла словеначка новелистика XIX столећа свој уметнички врхунац; његов стил је одлучно утицао на сву млађу уметничку генерацију.

По развитуку и по садржајним мотивима Керснику је донекле сродан његов ближи земљак *Фран Дешела*. Родио се 1850. у Моравчама на Горењском, свршио гимназију у Љубљани (1871.) и философске студије у Бечу, био од 1876. суплент у Бечу, и управитељ у Новом Месту. Пензионисан је живео од 1906. у Љубљани, где је умро 1926. Сарађивао је највише у *Љубљанском Звону*, *Дому и Свешу*, Словенској Матици и Мохоровом друштву. У првим приповеткама („Мали живот“, „Велики гроф“, „Пегам и Ламбергар“) ишао је Јурчичевим трагом, само што је већу пажњу посвећивао цртању средине, а ускоро се придружио приповедачу критичар живота. То даје његовим списама извештан сатирично-хумористични карактер. При том се није ограничавао на један посебан слој и на једну посебну погрешку друштва; али ипак му је, као и Керснику, понајмилија сељачка и паланачка средина и најрадије слика етичке, социјалне и економске проблеме („Тројка“, „Родољубље у покрајини“, „Рад и новац“, „Саученици“, „Саобраћај странаца“, „Светлост и сенка“). Написао је и низ сатиричних хуморески и неколико веселих игара („Учењак“).

Још изразитије су сатирични списи већ споменутога *Ј. Менцингера* („Изабрани списи“, досада четири свеске, од 1911. даље), који се после дугог ћутања опет посветио приповеци у *Љубљанском Звону*. Написао је неколико књижевних сатира и

хуморески, утопистички филозофски роман „Абадон“ („бајка за старце“, 1893.), врло темељиту критику модерног песимизма и материјализма, удружену са сатиром на јавне прилике у Европи уопште, а посебно у Словеначкој, за које нема другог решења него у стварном хришћанству рада и љубави. Уметничко дело му је нарочите врсте „Мој пут на Триглав“ (1897.), које је у исти мах прича, путопис и културноисториски есеј.

У исто време с њим се опет појавио и стари *Ј. Трдина* („Сабрани списи“, 10 свезака, 1903—1912.), који је у својим „Верским Бајкама“ (1881.) и у „Бајкама и причама о Горјанцима“ спојио у врло оригиналну целину популарну романтику бајке и приповетке са реалистичним сликањем долењских покрајина и људи, са југословенским национализмом и са демократском и слободоумном тенденцијом, са жаоком против властеле, тих столетних специјалних угњетача словеначког пука, па и против претеране побожности и лицемерства. Привлачне су и Трдинине успомене („Бахови хусари и Илири“, 1903., аутобиографија *Љубљански Звон* 1905.) и путописи.

Од осталих приповедача је најважнији *Фран Масел-Подлимбарски* (рођен 1852. у Сподњој Локи код Крашње, официр, умро 1917. као интернирац у Палкави у Доњој Аустрији). Описивао је нарочито људе и прилике у окупираној Босни, које је познао за време војничке службе, и то са изразитом противтуђинском тенденцијом (најважнији је „Господин Фрањо“, 1914.); а сликао је и домаћи и војнички живот. Сличне мотиве је употребљавао и *Рајко Перушек* (1854—1917.), који је познат и као словеначки филолог и преводилац (међу осталим превео је и Његошев *Горски Вијенац*). *Иго Каш* (1853—1910.) је писао разне успомене и путописе о Херцеговини јужној Далмацији, серију „Далматинских приповедака“, 1891—92., сродних Хајзеовим талијанским новелама. Не по својим при-

поведачким цртицама већ по красним сликама из природе и живота у природи заслужио је часно место у нашој књижевности *Хинко Доленец* (1838—1908.).

Више епигонског и безличног карактера су приповедачки списи заслужнога писца популарне „Опште историје“, *Јосија Сџареша* (1843—1907.), политичара *Јосија Вошњака* (1834—1911), који се огледао и у роману и у драми, плоднога еклектика *Франа Збашника* (рођен 1855.) и других. Они су ишли у свему главном за Јурчичевим и Керсниковим обрасцима, које су само незнатно модифицирали. Ученик Јурчичев је у суштини и жупник *Пеџар Бохињец* (1864—1919.), који је, после добрих почетака са сеоским цртицама и приповеткама, упропастио свој природни дар доброг реалног посматрања и привлачног приповедања са премалом уметничком амбицијом и истрајношћу; слично и учитељ *Фран Јаклич* (рођен 1868.), који је написао у млађим годинама неколико драгоцених етнографско-белетристичних студија и приповедака. Ова двојица су у друштву са другим сарађивали на новом књижевном листу *Дому и Свету*, који је 1888. основао у Љубљани философски писац, богословски професор *Франчишек Ламје* (1859—1900.), прво као лист за „поуку и забаву“ намењену пре свега ђачкој омладини, а затим је начинио од њега угледни књижевни орган, који стоји изрично на позитивном верском темељу. У погледу самих књижевних праваца првих година се није битно делио од свога такмаца *Љубљанскога Звона*. Доста писаца је и сарађивало на обадва листа, а раздор је начинио тек натурализам, премда се осећала већ од пре супротност основним погледима на свет. Ове погледе је наглашавао нарочито философско-критички лист тадашњег горичког богословског професора, а доцнијег крчког бискупа *Анџона Махнича* (1850—1920.) *Римски католик* (1889—1896.), који је у књижевности ишао пре свега за верском оријентацијом и етич-

ком вредношћу, али је у оцени књижевних дела често грешио, јер није довољно делио материјални мотив од идејне садржине песничког дела.

Као код приповедача, показао се преокрет к реализму и код песника; прво тиме, што се, насупротив дотадашњој лирици, истакло приповедачко песништво, које је нашло одзива и признања код читалаца, а ускоро — не одмах — и тим, што се епика окренула од традиционалних романтичких баладних мотива актуелним савременим.

Јосиј Палјаруци-Крилан (рођен 1859. у Кобариду, адвокатски приправник у Горици, умро 1885. у Кобариду), млади земљак и пријатељ Грегоричев, који се први посветио скоро искључиво епици, сав се још опијао романтичним баладама. После првих лирских покушаја у *Звону*, певао је баладе и романсе у народном стилу, из идиличног селског живота, а нарочито га је силно обузела романтика и трагика тек минулог рата на Балкану („На бојишту“, „Стара мати“). То му је онда свратило пажњу и на старе југословенске бојеве против Турака („Рада“) и Византинаца („Смрт цара Самуила“).

Скоро заједно са њим се јавио и највећи словеначки приповедач - песник, *Анџон Ашкерц*. Родио се 5. јануара 1856. у Глобоком код Римских Топлица, свршио гимназију у Цељу (1877.) и богословију у Марибору, служио од 1881. као капелан по Штајерској до 1898., када је свукао мантију и постао месни архивар у Љубљани, где је умро 10. јуна 1912. Сарађивао је највише у *Љубљанском Звону*, коме је био 1899—1902. и уредник. Издао је 15 песничких књига (1890—1912.). Ашкерчеве крепке баладе које се одликују пластичном дикцијом и лапидарном композицијом, те неколике шире засноване романсе из првог доба (до 1890.) везују га по мотивима из народне традиције и историје још са романтичном баладом; а песникова борбена, реалистичка природа вукла га је већ тада цртању со-

цијалних сукоба и проблема историских и садашњих („Стара правда“, „Анка“). Још више су долазиле до израза савремене мисли у животно-философским параболама („Најлепши дан“, „Дворска будала“). То се јавља у облику, који напушта Стритареву углађеност и Грегорчичеву мелодиозност, а има намерно чак и тврдоћа, само ако су карактеристичне. У доцнијим песничким делима превлађује, поред социјалних мотива, све оштрија слободоумна тенденција са мотивима из словеначке реформације; значајне су нарочито параболе из индиских бајки и из оријенталног живота, у којима се јавља, поред слободоумне, и политичка и социјална тенденција. Али, како је отад Ашкерц писао све брже, зашао је временом у говорљивост и манир, те и у нетенденциозним баладама није више налазио пређашње пластике и лапидарности. И Ашкерчева лирика је великим делом борбена; свеже и темпераментне су извесне пригодне песме, у којима се често изражава топло словенско родољубље.

Други приповедачки песници су више или мање зависни од Ашкерца; а најплоднији је *Аншон Хрибар* (рођен 1864.).

Међу млађим савременим лиричарима био је најдаровитији рано умрли *Фран Гесирин* (рођен 1865. у Љубљани, суплент, умро 1893. у Љубљани) који се, истина, још није био сасвим еманциповоао од Стритара и Грегорчича, али је осећајно непосредан и истинит. Међу епигонима се одликовао строгом, код Левстика школованом, формом њихов вођа *Јосиф Циммерман* (1847—1893.), а исто тако, и његов ученик, песник и заслужни преводилац *Аншон Фуншек* (рођен 1862.). По облику сродан, а по дубокомислености и сатиричкој вештини несравњено виши од попречних епигонских песника је као лиричар *Аншон Медвед* (рођен 1869. у Камнику, свршио гимназију и богословију у Љубљани, од 1892—1908. капелан по Крањској, умро као жуп-

ник на Турјаку 1910.). Он је радио и као драматичар, пишући јампске трагедије, романтичне и историске, и прозне драме и комедије

Научна проза је у периоду бечког и *Љубљанскога Звона* силно напредовала не само у погледу опсежности и диференцијације рада, него и у погледу умешности изражавања. Теологији, филологији (Шкрабец, Облак, Штрекељ), књижевној историји (Левец, Целестин, Мурко), путопису, земљопису и историји (Рутар, Фр. Кос, Врховец, Апих) придружила се још философија (Лампе, Махнич), право (Тавчар, Мајарон), педагогија и т. д. Цео низ тих струка је основао већ и своје органе, а неке чак и повише.

Доба натурализма и симболизма. Крајем XIX столећа културне прилике су се у Словеначкој у многому промениле. Народна борба постала је уједно и економска, зато је стално била активна, све док је није довео Светски Рат до одлучне кризе. Уједно су се, због све веће снаге капитализма, јављала и нужна економска и социјална питања; множио се број радничког пролетаријата, расло је задуживање сељачког иметка и с тим исељавање, а остала је противност између града и села, коју је заоштравала жестока борба између верских и слободоумних схватања. По својим погледима на живот делио се и раднички покрет у два правца: социјалистички и хришћанско-социјални. С тим је напредовала и демократизација јавног живота (1896. увођење опште курије у државном сабору, 1907. опште изборно право) и стално је расло опште образовање народа у школи и васпитним друштвима: године 1910. били су Словенци по писмености на четвртом месту у Аустрији (14.65% неписмених), а са лицима од 10—20 година већ на трећем (3.3% неписмених). Све је то убрзавало развитак политичких и стручних, књижевних и научних часописа, који су се заједно са јавним животом диференцирали.

Новим економским и друштвеним приликама старија књижевност, по Стритаревим обрасцима, није давала, а можда није ни могла дати довољног израза. Слабуњава песимистичка или формалистичка лирика и приповедачка уметност с много идеалисања, коју су неговали Стритареви, Грегорчичеви, Јурчичеви и други епигони, нису више задовољавале омладину, која почиње тражити друге узоре. Међутим су бечки ђаци почетком деведесетих година познали немачке и француске натуралисте и нарочито руске реалисте, те се латили посла, да би те правце одомаћили и код нас. А схватили су натурализам скоро само материјално, те су почели узимати градиво најрадије са дна живота, а схватили су га врло мало композициски, а још мање стилски.

Најпре су се натуралистичким покушајима отворили подлиски „напредних“ дневника и ђачки лист *Весна* (1892—94.), а године 1895. им се, под уредништвом проф. Виктора Бешка (1860—1919.), отворио и *Љубљански Звон*. Главни агитатор за тај словеначки псевдонатурализам био је *Фран Говекар* (рођен 1871., магистратски саветник у Љубљани), који је међутим сам био натуралиста више по дрској еротици, коју је уводио у књижевност, него по приповедачкој техници и по стилу, које је примио у главном од Керсника. Прославио се романом „У крви“ (1896.). То је натуралистичко-атавистички опремљено обнављање мотива Керсникове „Нове господе“. Говекар је познат и са својих полемика, којима је бранио „нову струју“ против њених противника „идеалиста“. Доцније се бавио највише друштвеном приповетком, драматизацијом, забавним и тенденциозним списатељством и новинарством.

За Говекаровим примером су се повели једно време и постали натуралисти: Керсников епигон *Јосиф Косињањеvec* (рођен 1864.), епигонски лиричар и доцнији омладински писац *Енгелберт Гангл* (рођен 1873); затим социјалистички драматичар и но-

винар *Ешбин Кристиан* (рођен 1867.) и поборница женске еманципације *Зофка Кведрова* (Јеловшекова, Деметровићка, 1878—1926.), која је доцнијих година писала највише српскохрватски. Више по свом посматрачком дару, него по садржини или стилу, сродан је са натуралистама хумориста *Радо Мурник* (рођен 1870.).

Али, књижевна будућност у Словеначкој није припала натурализму, већ новој „модерној“, — импресионизму и симболизму, који се брзо пробио из натуралистичко-декадентских почетака и подражавања француских и немачких узора до крепке оригиналности.

Претходник новог правца био је у неколико *Ксавер Мешко* (рођен 1874. у Св. Томажу у Словеначким Горицама, 1898—1919. свештеник у Коруској, од 1921. у Селима код Словењграда). Свој етички идеализам изражавао је најпре у натуралистички замишљеном материјалу (прељуба) и стилу старијег породичног романа („Куда пловимо“, 1897., као књига 1927.), али је ускоро нашао складнији облик у субјективизму модерне лирске, нарочито исповедне и мемоарске новеле. („Слике и приче“, 1898—99., „За тихих вечери“, 1904., „Мир божји“, 1906. и друге), и симболичног романа („На Пољани“, 1907.), у којима се стапа топло социјално саучешће са меком елегиком. Написао је више драма, легенди и омладинских књига.

Прави оснивач и уједно највећи уметник словеначке новоромантичке, симболистичке, новелистике био је *Иван Цанкар*. Родио се 10. маја 1876. на Врхники, свршио реалку у Љубљани (1896.), отишао у Беч да студира технику, али се одмах посветио искључиво књижевном позиву, станујући до 1909. са малим прекидима у Бечу, затим на Рожнику код Љубљане и у Љубљани, где је умро 11. децембра 1918. Сарађивао је у свима важнијим словеначким листовима. Издао је већи број књига, већином новелистичке садржине, а и песама и

драма. „Сабрани списи“ његови излазе од 1925. године.

У почетку је био, бар по методи рада и по уверењу, натуралиста и декадент, али се ускоро свесно одрекао натурализма, јер му је сметао у изражавању баш онога, што му је било главно: свог властитог унутрашњег доживљавања при гледању туђе судбине. Тако је постао етички нихилиста и декадентни песник „Еротике“ (1899.), с временом највећи борац против неморала и лицемерства друштва, и мајстор модерног субјективног симболизма и новије психолошко-лирске цртице („Вињете“, „За зоре“, „За крижем“), и новеле, симболистичке драме, социјално- и културно-етичке сатире. Карактеристичне су црте Цанкаревог стила, да писац распреда, при реалном гледању и сликању људи (често претераних у сатиричне карикатуре), и при незнатној спољашњој акцији, богату унутрашњу радњу, пуну лирског осећања, у сасвим лично обојеној, ритмички одмереној фрази, пуној јетког сарказма и ненадних парадокса. Од множине његових списа — Цанкар је био најплоднији међу модерним писцима — најбољи су „Слуга Јернеј и његова правица“ (1907.), „За крижем“ (1909.), „Три приповетке“ (1911.), „Мој живот“ (1914.), „Слике из снова“ (1917.); — „Робови“ (1910.); „Лепа Вида“ (1912.); — „Бела хризантема“ (1910.).

Сличан развој је доживела и новија словеначка лирика, са својим главним представником, највећим живим словеначким песником, *Ошоном Жујанцичем*.

Он се родио 23. јануара 1878. на Виници у Белој Крајини; свршио је гимназију у Новом Месту и Љубљани (1896.) и филозофске студије у Бечу, 1903. је био један семестар у Љубљани, затим више година домаћи учитељ у туђини, био је једно време и у Паризу (1905.). Године 1912. постао је љубљански архивар, а 1920. драматург Народног Позоришта у Љубљани.

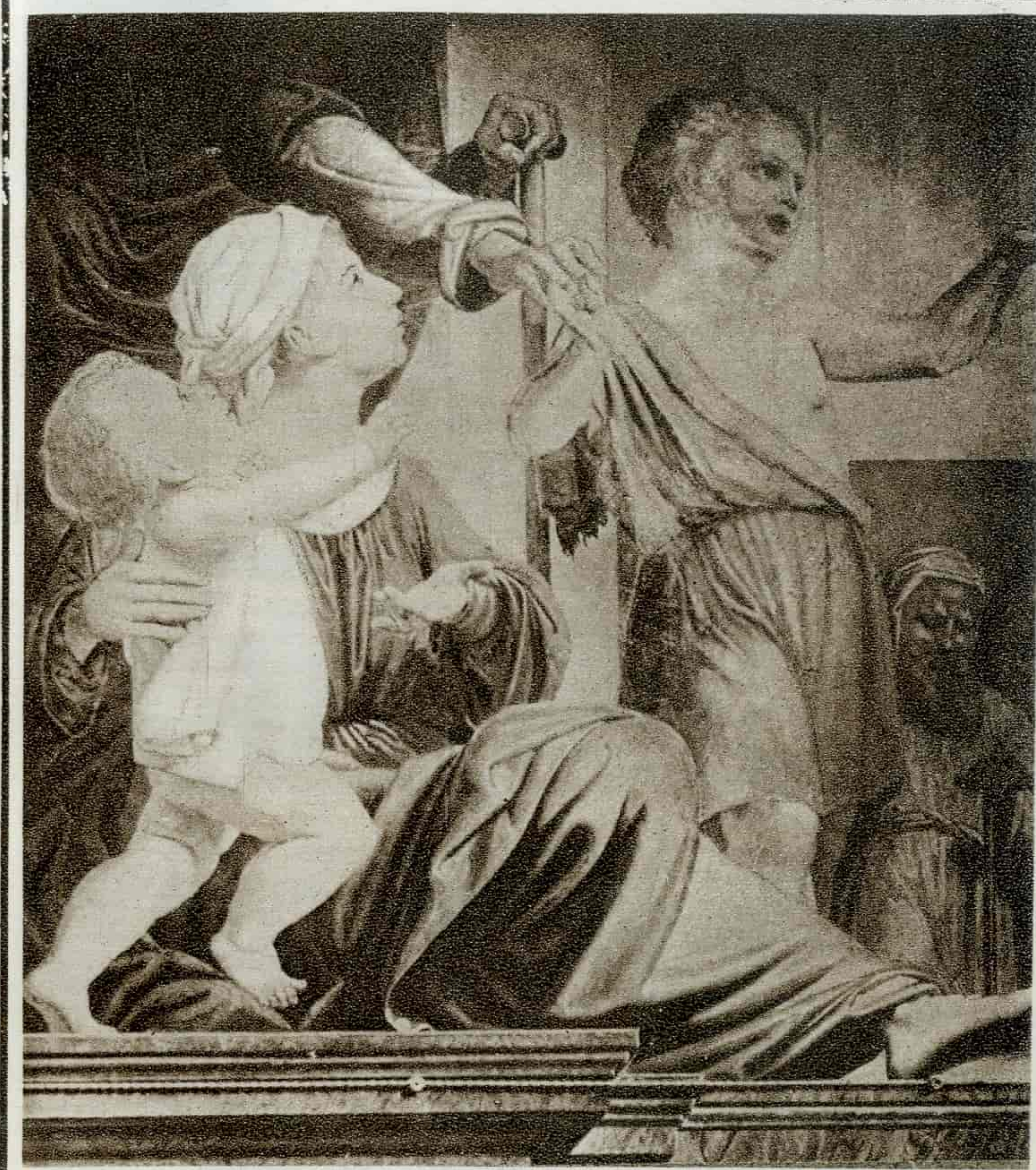

Жупанчич је изникао из белокрајинске, српске и украјинске народне песме (песме за децу у „Вртићу“, „Шаренице“ 1900.). Зашао је потом у Бечу, под утиском Цанкареве личности и француских и немачких модерниста, бар делимично међу декаденте, само што се, у традицији народне песме, сачувао од њихове безобличности и моралног нихилизма, те најзад међу импресионисте („Чаша опојности“, 1899.). Но пут га је водио, преко тражења етичке и естетичке оријентације („Преко равнице“, 1904.), до јасности изражајне уметности („Монолога“, 1908.) и до пророчких поклича („У зоре Видове“, 1920.). Песма му није више израз само тренутног осећаја, већ целокупне песникове душевности. На врхунцу своје снаге, поред превађања највећих дела из светске књижевности (Шекспира, Дикенса, Ростана и других), поново се латио и песама за децу („Сто загонетки“, „Цицибан“, 1915.) и драме („Вероника Десенишка“, 1924.).

Још брже од Жупанчича дошли су до јасности његови другови и рано умрли пријатељи Кете и Мурн. *Драгошин Кеше* (рођен 1876. на Прему на Нотрањском, умро после свршених гимназиских студија 1899. у Љубљани) са својом младом веселом природом уопште је избегао декадентству и доцније се, уз Метерлинкову симболику, удубио у стварност животних и филозофских проблема („Поезије“, 1900.). *Јосић Мурн-Александров* (родио се 1879. у Љубљани, умро као правник 1901. у Љубљани) стварао је своју меланхоличну личну и природну лирику и своју нову сељачку песму у блиској вези са словеначком природом и словеначким човеком („Песме и романсе“, 1903.).

Обиље нове лепоте су открили ти песници и приповедачи, новиа слика, новoga гледања, нове ритмике и мелодије језика — и није чудо, што сва млађа песничка и приповедачка генерација не може затајити, да је нараштај Цанкарев, Жупанчичев и Мурнов.

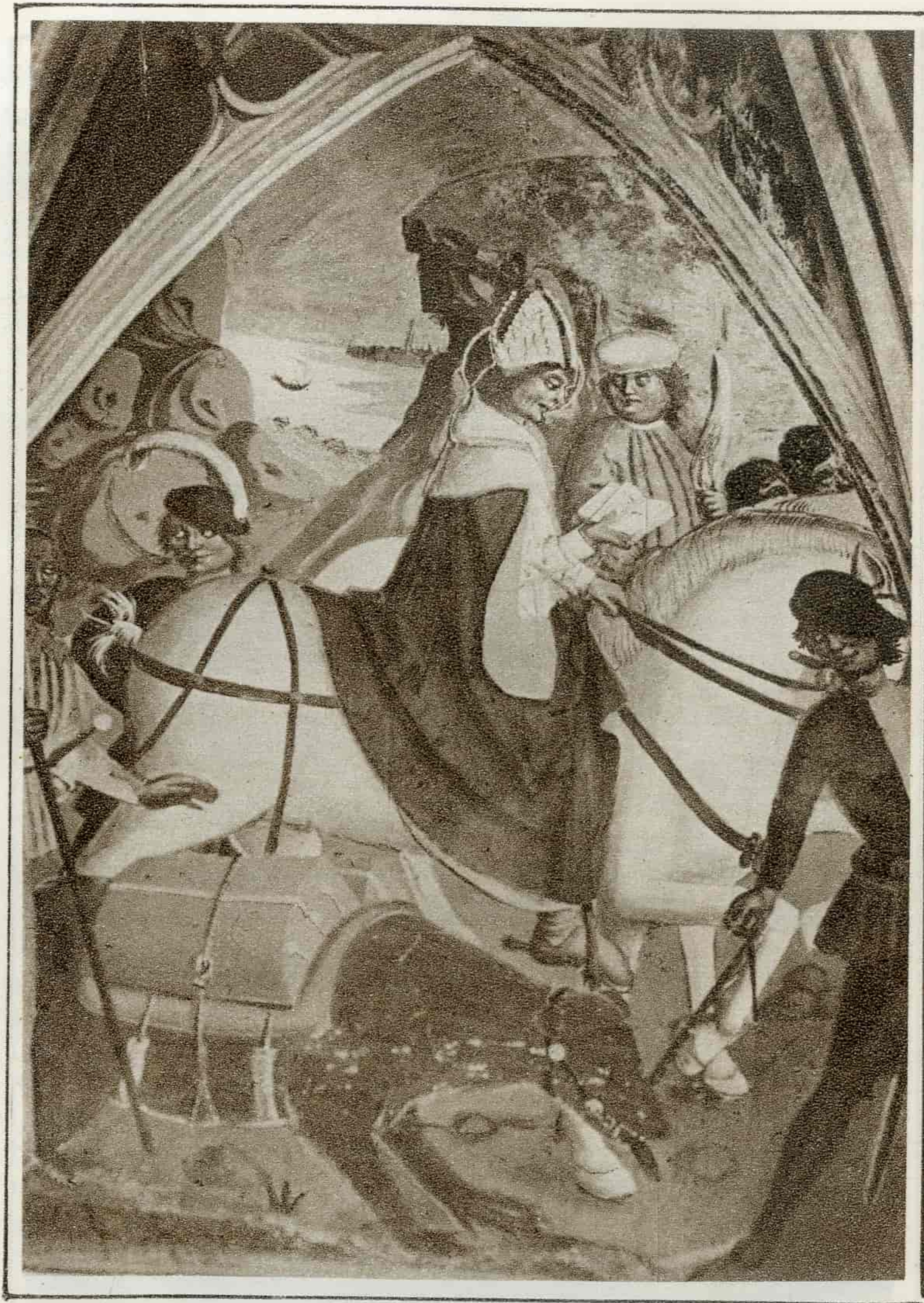
Јанез Волф, Детаљ фреске у Випави (1876)

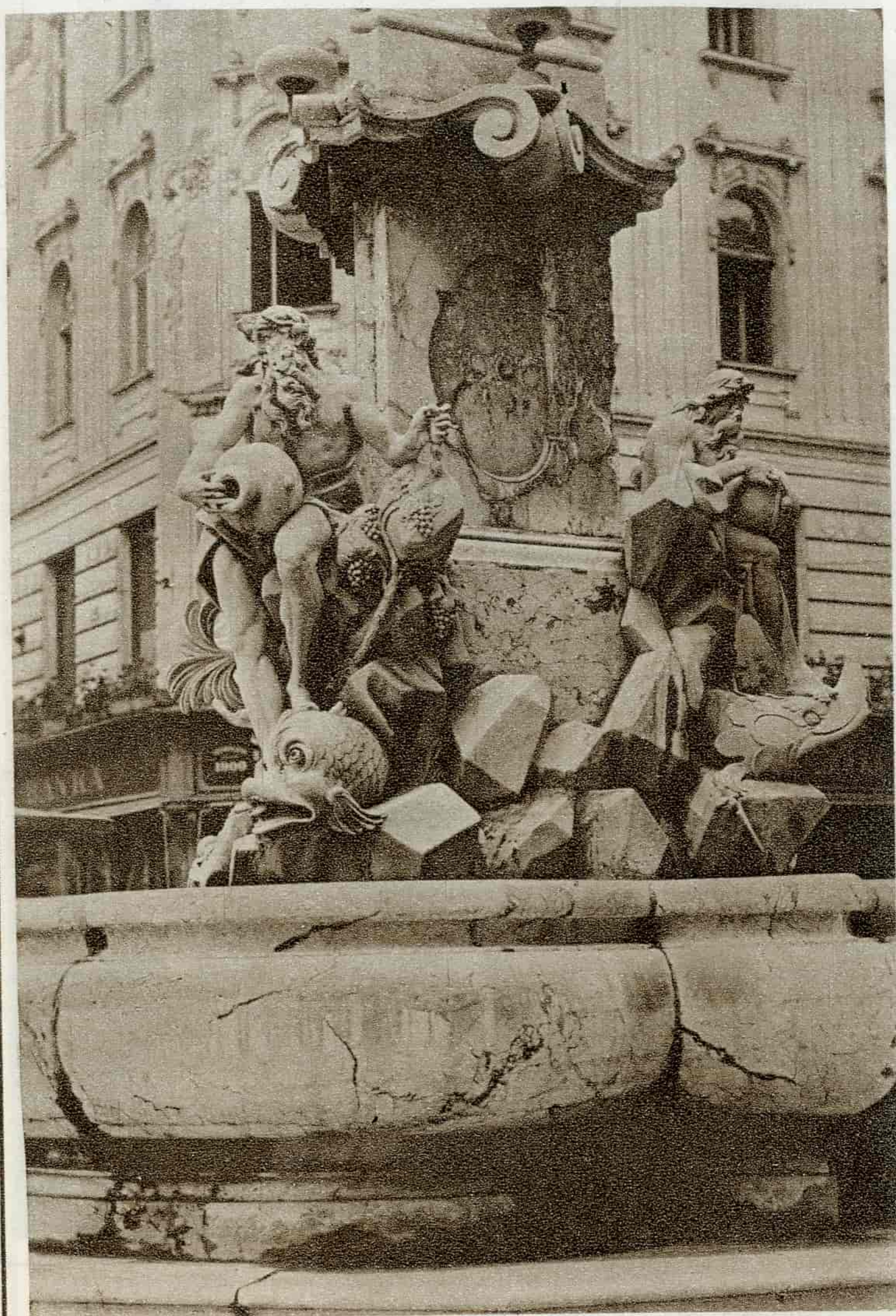
Јанез Љубљански, фреска на Високом (1443)

Крижна Гора код Шкофје Локе, фреска у презбитеријуму цркве
(око 1500)

Фр. Роба, Детаљ бунара у Љубљани

Упоредо са „новом струјом“ натурализма и симболизма тече још други ток, долазећи из старијег словеначког и светског реализма. Писци и песници, који су били сарадници *Дома и Света*, начелно су одбијали детерминистички песимизам натурализма и етички нихилизам декаденце или су се инстинктивно устручавали од њих. Но ипак су примили од „модерне“ њене позитивне вредности, љубав према објективности, према реалности особа и мотива, интерес за социјална питања на једној, а лирску субјективност, продубљену психолошку анализу и пластику сила на другој страни.

Водеће место међу њима заузима *Фран Сал. Финжгар*, најпопуларнији новији словеначки приповедач. Родио се 9. фебруара 1871. у Дословичама код Брезнице на Горењском, свршио гимназију и богословију у Љубљани и од 1895. је био у духовно-пастирској служби на Крањском, а сада је жупник у Трновом у Љубљани. Сарађивао је највише у *Дому и Свету* и Мохоровом друштву. „Сабрани списи“ његови излазе од 1912. Већ своје прве друштвене и сељачке приповетке заснивао је Финжгар слободно уметнички у погледу на њихову етичку и естетичку садржину, а у стилу му се елементи старије реалистичке и млађе лирске приповедачке технике (ову је студирао у низу лирских цртица) нису још сасвим изравнали („Детелина“, „У вис“, „Стара и нова кућа“, „Доста кајања“, позоришна игра за народ „Дивљи ловац“ и друге). Преокрет у уметничком изражавању почео је у великом историском роману „Под слободним сунцем“ (1906—7.), а извршио у композицијама наредних година, приповедачким („Сама“, „Аничка“, „Пророковања“, „Боји“ и друго) и драмским („Наша крв“, „Вериге“). Отресао се туђих, старијих и млађих, стилизама и довео до израза своју једноставност, која је потсећала на горењску груду и која је израсла органски из уметничког дела, као и његова природна пластика. Руководило га је при томе начело,

да књижевно уметничко дело није само знак унутрашње културе, него и средство за њено усавршавање.

Поглед у садашњост. Природни културни и књижевни напредак је знатно зауставио рат, умањено је опште благостање, а повећао моћ капитализма и тим потиснуо већину образованог средњег сталеза, најбољег књижевног купца, међу пролетаријат, који живи из руке у уста. Дошла је после криза књижевног издавања. Рат је пољуљао етичке темеље друштва, а као последица тога дошло је грамжење за књижевним сензацијама, које су радо задовољавали са преведеним и домаћим смећем. Нарочито су то доносили подлисци разних политичких дневника. Мир нам је, истина, донео досада непознато, непроцењиво добро, нашу слободну народну државу, али је уједно отргнуо од ње скоро трећину нашега народа, препуштајући га туђем насиљу, те је тим онемогућио културну и књижевну сарадњу целог народа.

У тим тешким приликама почео се рад на обнови, националној и културној; народна држава је почела са социјалним и економским законодавством и доградила је нашу просветну зграду оснивањем љубљанског универзитета. Но стварна обнова народног, етичког и духовног живота мора доћи изнутра, из душа, јер само тако може опет продирати у душе.

Већ за време рата копао је Иван Цанкар „у дно“ своје душе, а Жупанчич тражио, да би „дошао до своје слике“. После рата је постала духовност девиза „младих“: душа поезије да буде етична, мисаона унутрашња садржина. И та садржина се тражи у старим речима, старим сликама и старој ритмици израза за оно, што се хоће дати новим; при том је реч постала тиха, слика често апстрактна, ритам као задржан, напев као замукао: ново тражење складног израза је знак тога правца.

Приправљао је тај правац још за време рата

код Крауса („Буктиња“) школовани *Сџанко Мајцен*, (рођен 1888.), са цртицама и песмама у *Дому и Свеџу*, којима је доцније додао још роман и драму („Касија“, „За нови род“). Друговали су му лиричари приповедач *Франце Бевк* (рођен 1890.), приповедач *Нарџе Великоња* (рођен 1892.) и лиричар *Јоџа Ловренчич* (рођен 1890.). Међу млађима, који су се почели развијати тек после рата, морају се поменути у првом реду лиричар *Анџон Водник* и прилично свестрани *Миран Јарц* (рођен 1900.), а поред њих још *Тине Дебелјак*, *Тоне Селишкар*, *Јоџе Погачник*, *Франце Водник* и други. Прилично бучна појава фантастично-визионарног интелектуалца *Анџона Подбевшка* (рођен 1898.) изгледа да није успела („Човек са бомбама“, 1925.).

Од сарадника *Љубљанскога Звона* стоје слични циљеви пред очима мисаоном лиричару *Франу Албрехџу* (рођен 1889.), који је и одличан преводилац; те *Сџану Косовелу* (рођен 1895.). Међу разним другим песницима признати су нарочито песник *Похорја Јанко Гласер* (рођен 1893.) и песник приморских покрајина и еротичар *Иго Груден* (рођен 1893.). Озбиљне тежње показују и *Иван Албрехџ*, *Јанко Самец*, *Мирко Преџнар* и прерано умрли *Сречко Косовел* (1904—1926.) и други. Од старијих песника из времена „нове струје“ јавили су се опет психијатар *Иван Робида* (рођен 1871.) и универзитетски професор *Фран Елер* (рођен 1873.).

Међу многобројним приповедачима (*Иван Албрехџ*, *А. Церквеник*, *Иван Дорник*, *Марија Кмеџова*, *Иван Зорец* и други) морају се нарочито поменути *Јуш Козак* (рођен 1892.) и његов широко засновани модерни културно-историски роман „Шентпетер“ (1924—5.) и *Маџија Малешич* са социјалном приповетком из Словеначке Крајине „Крух“ (1926.). Међу драматичарима је *Јанез Јален*.

Иван Графенауер

ПОЗОРИШТЕ

Са постанком позоришта је у најтешњој органској вези стварање драмске уметности. Први почеци словеначке драме нису познати. Сигурно је, да су се на словеначкој територији вршиле некад *лишургичне представе*, као и у других западних народа. То се да закључивати нарочито по две побожне песме из тога доба, које нам казује Примож Трубар и од којих једна („Исус је од смрти ускрсно“) стилски потсећа на ускршње обредне игре, а друга („Огласи се, огласи се, свети Шент-петер“) на светковање св. Петра. О представљању средњовековних црквених драма, мистерија, и драме Ренесансе међу Словенцима немамо података. Исто тако немамо података, ни да ли су словеначки протестанти, приликом драматских представа у својој сталешкој школи у Љубљани, узимали у обзир и словеначки језик. По целом њиховом културном деловању, то би било врло вероватно. А доказано је, да језуите, који су дошли у Љубљану 1597., приликом своје школске драме, нису неговали словеначки језик. Играло се само на латинском и немачком. Једини изузетак су можда школске представе у Рушама код Марибора, где представљају питомци препарандије крајем XVII столећа своју *actio comica*, и то, како неки мисле, и на словеначком језику. Те представе су укинуте 1722. А прва словеначка јавна представа се вршила 6. II 1657. у Љубљани. Играо се је „Парадиж“ (Рај). Представљали су га, како каже извор, сиромашни ђаци, питомци љубљанскога језуитског колегијума, који

су путовали са тим комадом и по провинцији молећи милостињу. Садржина и подробности „Парадижа“ нису познати, но толико је сигурно, да та представа не спада у оквир језуитских школских драма. Драма о Христовим патњама (у Крању 1730., 1771.) биле су немачке.*)

Од те „пасионске“ драме треба разликовати *пасионску процесују*, која се вршила под управом капуцинера у Љубљани, Шкофјој Локи и Новом Месту. Почети те процесује допиру у XVII век. Какву је улогу имао при тим процесујама текст, није тачно установљено; мисли се, да је рецитоване плод доцнијег времена. Сачуван нам је словеначки текст пасионске процесује, која се вршила у Шкофјој Локи од 1715. даље. Текст тај има преко 1000 стихова. Број учесника при тим процесујама огроман је; то су испрва били високи достојанственици и аристократе, а доцније играју најмљени људи. О позоришној уметности при тим представама није могуће говорити.

У исто време са побожним представама почело се стварати у Љубљани и световно позориште. То позориште је било немачко и талијанско. Крајем XVII столећа појавили су се у Љубљани немачки комедијанти, који су играли у дворани месног магистрата. Већ раније су почели долазити у Љубљану чланови талијанске опере. Прва талијанска опера певана је у Љубљани 1660. Играло се, осим у магистрату, још и у балконској дворани земаљског дворца и у дворани кнежевског дворца грофа Ауерсперга. Све те позорнице су имале значај приватног позоришта за позвано грађанство. Сталнога позоришта још није било. Такво позориште

*) Сачуван је међутим словеначки текст једне пасионске драме, која је играна крајем XVIII и почетком XIX столећа по Корушкој. Приређивач те драме, која је, дабогме, незнатне песничке вредности, био је корушки сељачки песник Андреј Шустер-Драбосњак. Ту игру су још и г. 1911. представљали сељаци у Корушкој.

су саградили тек 1765. крањски (земаљски) сталези, који су већ и пре били помагачи немачких комедијаната, талијанске опере и језуита. И у том позоришту се играло на немачком и певало талијански. На словеначко позориште још нико није мислио, јер још није било потребе за њ; осим тога, није било ни позоришних текстова на словеначком језику. Зато сав позоришни живот у Љубљани током XVII и XVIII столећа није имао непосредног утицаја на стварање словеначког позоришта. Важно је било само то, што су те представе, ако су биле јавне, будиле у неколико народу смисао и занимање за позориште. Са подизањем посебне позоришне зграде и приређивањем редовних јавних представа са свесно уметничким тенденцијама тај смисао се још појачао и изазвао код Словенаца прву потребу властите позорнице. Главни предумет за постанак словеначког позоришта био је препород словеначке књижевности.

Овај препород бележи словеначка књижевна историја са појавом *Марка Похлина* у другој половини XVIII века и са изласком првог словеначког алманаха са световним песмама (1779.). Осим тога је живео у то доба у Љубљани круг интелектуалаца, који су практичним радом давали важност препородитељским начелима и убрзавали рад словеначког књижевног препорода. Душа и мецена тога круга био је *Жига Цојс*. Цојс је превађао уметке и куплете из талијанских опера, које су певали талијански певачи у позоришту уз велики аплауз грађанства. Године 1780. написао је Дамасцен-Дев први словеначки либрето „Белин,“ који је компоновао Јакоб Зупан, учитељ у Камнику. Прва словеначка представа у земаљском позоришту одиграла се 28. XII 1789. Представљала се „Жупанова Мицка,“ коју је по Рихтеровом делу „Feldmühle“ приредио *Анџон Линхарџ*, први словеначки драматичар. Играли су дилетанти из најодличнијих љубљанских породица. Појединости представе нису

познате. Већ идуће године је објавио Линхарт комедију „Весели дан или Матичек се жени“ (за словеначке прилике прекројени Бомаршеов „Фигаро“). Прерана смрт Линхартова значила је за словеначко позориште осетну штету; с њим је почела мисао о словеначком позоришту опет полако замирати. Осим неких пригодница, које су се декламовале у позоришту овда-онда у свечаним приликама, спомена је вредна дечја игрица „Тинчек Петелинчек,“ која се представљала 1803. Игру је, по Коцебуу (*Der Hahnenschlag*), превео на словеначки песник *В. Водник*. После Цојсове смрти, чијим утицајем су се јавили први покушаји словеначког позоришта, у доба Метернихова такозваног предмартовског апсолутизма, словеначки језик је за дуге деценије замро у немачком позоришту. Али је остала ипак потреба за властитом позорницом код Словенаца. Зато је доказ што су немачки глумци представљали, хотећи за добити симпатије словеначког грађанства, 1822. словеначку представу „Преварени старац.“ Упркос томе, што је тај комад слаб превод са немачког, морала се представа поновити. Политичке прилике које су онемогућавале сваки слободнији културни покрет, ипак нису могле спречити развој словеначке књижевности. Напротив, баш у то доба је доживела словеначка књижевност са појавом *Фр. Прешерна* свој класични препород. Обећања песникове, да ће дати Словенцима оригиналну трагедију, нису се, истина, испунила, али се почео интензиван рад за стварање словеначког позоришта са приправљањем националног позоришног репертоара. Тај репертоар се састојао, дабогме, већином од превода. На Прешернову иницијативу почео је *Андреј Смоле* издавати текстове позоришних игара. А у револуционарној години 1848. мисао о словеначком позоришту намах је оживела. Почела су се оснивати разна национална друштва. 25. IV 1848. основано је Словенско Друштво са доктором *Ј. Блајвајсом* и *Фр. Малавашичем* на челу.

Ово је друштво приредило у позоришту 12. „беседа“ и представа, већином лакрдија и комедија, и једну драму. Мада су те представе биле дилетантске, ипак су имале леп успех. У општем одушевљењу пробуђеног национализма, на иницијативу публицисте Леополда Кордеша, основано је 1850. посебно Гледалишко Друштво, са једином сврхом, да се у Љубљани оснује словеначко позориште са сталним глумцима. Због разних тешкоћа то друштво није успело; њега је већ 1851. угушила аустриска апсолутистичка влада. Нов живот се почео када се у Љубљани 1861. основала, по традицијама пређашњег Словенскога Друштва, *Народна Читалица*, за којом је полако дошло оснивање још других 57 читалица у провинцији. Љубљанска читалица је почела одмах приређивати и позоришне представе. Тако је од 1861. до 1867. приредила 36 представа. На тим представама су играли дилетанти, У исто време су се опет организовала разна издања позоришних игара. Тако је 1864. почео издавати збирку игара д-р Ј. Блајвајс, 1865. Мирослав Вилхар и други. На тај се начин приправљао терен сталном словеначком позоришту.

Темељ словеначком позоришту био је постављен оснивањем *Драмског Друштва*. Мисао о оснивању овога друштва изашла је из Читалице. Иницијативу је дао писац *Фр. Левшик*. Правила друштва су била потврђена 18. IV 1867. Намера друштва је била, пре свега, да оснује стално словеначко позориште у Љубљани. Зато је друштво одмах ступило пред земаљски одбор са молбом, да му дозволи у позоришту приређивати словеначке представе. С тим је била отворена борба за једнакоправност словеначког језика са немачким и у позоришту. Та борба је трајала 45 година и свршила се победом словеначком. Немачки земаљски одбор није био пријатељ словеначких представа. Погађања су се вукла дуго, тако да је друштво могло тек 10. X 1869. приредити своју прву пред-

ставу у позоришту. Немачки земаљски одбор је дозволио Словенцима једну представу на месец! Исти одбор, који је богато помагао немачке представе, давао је Драмском Друштву незнатну потпору, која све време није прелазила своту од 2400 форината годишње. Па ипак се то друштво, које су водили агилни чланови *Пејшар Грасели* и *Јосиф Ноли*, лепо развијало. Већ у сезони 1870—71. извојевало је себи дозволу, да сме играти три пута на месец, а 1871—72. четири пута. 1872—73. има друштво већ ангажованих 9 сталних глумаца. 1873., општа финансијска криза у Аустрији донела је друштву осетну штету, која се делимично сабирала добровољним прилозима народа. Али Немце је болео лепи развој словеначког позоришта. Зато си му задали смртни ударац тим, што је земаљски одбор 1878. смањио потпору на 1000 ф. Тако 1878.—79. нисмо имали словеначких представа. И следећих година биле су словеначке представе ретке. Тако 1880—81.: четири, 1882—83.: шест, 1885—6.: тринаест. То вегетирање словеначког позоришта трајало је све док није направио свему томе крај пожар, који је 17. II 1887. уништио позоришну зграду. Словеначка Талија се опет уселила у љубљанску Читалоницу, где је већ пре почешће добијала уточишта. Онде се несметано развијала. Представе је водио глумац и режисер *Ј. Боршћник*. Крањски земаљски одбор већ је 1883. прешао у словеначке руке, али боља времена за словеначку глуму почела су се осећати тек са отварањем новог позоришта.

28. IX 1892. отворили су Словенци ново земаљско позориште са трагедијом *Јос. Јурчича* „Вероника Десенишка“. Са великим надама поздрављао је народ то отварање, а неки су мислили чак и на то, како би ново позориште направили потпуно словеначким. Мада се те наде нису испуниле одмах у потпуном опсегу, ипак је у новом позоришту словеначки језик постао равноправан са немачким. Словеначке представе је помагала покрајина и

љубљанска општина. Зато се почео рад са подвојеном снагом. Ангажовани су стари чланови-глумци и нешто странаца, нарочито Чеха. Представљала се већ драма, опера и оперета. Играло се по два пута на недељу, а од сезоне 1894—95. три до четири пута, а од г. 1909.—10. пет пута недељно. Тек од те сезоне постао је словеначки језик стварни господар позоришта. Немци су полако напуштали земаљско позориште и г. 1912—13. саградили себи, помоћу љубљанске Крањске Штедионице, властиту позоришну зграду.

Репертоар словеначких представа у то доба већ је потпуно светски. Представљала су се сва већа и тежа драмска и оперска дела из домаће, словенске и туђе књижевности. И оригинална драмска производња постала је обилнија. Од 1892—1912. било је преко 1800 словеначких представа. Словеначко позориште је настојало, да би се од незнатне провинцијалне позорнице развило у озбиљно позориште са правим уметничким вредностима. Међутим, тај се нагли развој показао као неприродан. Позоришно још некултивисано грађанство није појимало у довољној мери важност националног позоришта и посета представа је падала. Исто тако је субвенција покрајине и града (држава није словеначко позориште *никада* подупирала) што даље све мање задовољавала. И када су се страсне домаће политичке препирке развиле до судбоносних перипетија, главни ударац је при том погодио — словеначко позориште. Г. 1912—13. пропала је словеначка опера, а у јесен 1915. словеначко се позориште уопште затворило и у њ семестило — кино. То очајно стање трајало је скоро целог рата.

На послетку г. 1917-18. основали су неки љубљански финансијери такозвани *Позоришни конзорцијум*, који је опет оживео старо Драмско Друштво, те са богатим прилозима, скупљеним у народу, свечано је отворио словеначко позориште 1. септембра 1918. После преврата преузели су Словенци дне

4. фебруара 1919. и немачко позориште у своју власт. Тако служи сада пређашње покрајинско позориште словеначкој опери, а бивше немачко позориште словеначкој драми. Оба позоришта је крајем г. 1919. преузела под своју управу држава, као и остала народна позоришта у нашој краљевини. Словеначким позориштем су од г. 1892. управљали интенданти, међу којима су најважнији: Фр. Милчински, Матеј Хубад, Фрид. Јуванчич, Фр. Говекар, Фр. Кобал са Отоном Жупанчичем. Иза преврата су управљали са оба позоришта Фр. Графенауер, Фрид. Јуванчич и Матеј Хубад. Данас је управник инж. Фр. Крегар, директор опере је Милан Полић, драмски директор Павел Голиа, а драматург је песник Жупанчич.

*

Пре рата су била у Словеначкој од изванредне националне и културне важности разна покрајинска и дилетантска позоришта, која су полако преплавила целу Словеначку. Матица тих позоришта биле су разне читаонице и љубљанско Драмско Друштво.

Најстарије словеначко покрајинско позориште било је рудничко позориште у *Идрији*, које је основано још 1770-80., а које је после 1848. марљиво неговало словеначке представе. Играли су домаћи дилетанти, а често и разна путујућа друштва. После г. 1905. то је позориште напуштено. Међу најстарија позоришта у Словеначкој треба убројати и позориште у *Пишују*, које је, међутим, пре рата било потпуно немачко. После рата приређују се у њему сталне словеначке представе са дилетантима и гостовањима љубљанског и мариборског позоришта. И месно позориште у *Целју* било је пре рата немачко, а тек после преврата је постало словеначко. Ипак бележимо у Целју словеначке представе већ од г. 1849. Данас се врше у њему словеначке дилетантске представе и гостовања Љубљане и Марибора.

Од непроцењиве националне важности било је пре рата покрајинско позориште у *Трсту* и дилетантско позориште у *Горици*. Словеначки Трст је из скромних почетака дилетантских представа по гостионицама створио редовно и стално словеначко позориште, које је имало красну будућност пред собом. Позориште, које је издржавало више сталних глумаца, било је намештено у словеначком Народном Дому (Хотел Балкан), које су г. 1920. фашисти опљачкали и разрушили. Тако су данас тршћански Словенци без свог позоришта. И дилетантско се позориште у *Горици* пре рата лепо развијало. Играло се у Читаоници, доцније у позоришној дворани Трговачкога Дома. Осим дилетантских представа сваке године су се вршила редовна гостовања љубљанског позоришта. Трговачки Дом је био за време рата порушен.

Најважнију културну и националну задаћу врши данас на северној граници Словеначке *покрајинско позориште* у *Марибору*. Прве словеначке представе у Марибору падају у осамдесете године. Приређивала их је Словеначка Читаоница. Од г. 1899. приређивале су се словеначке представе у Народном Дому. Г. 1909. основано је Драмско Друштво, а г. 1912. чак и посебна драмска школа. Мариборско Драмско Друштво гостовало је са својим представама у Цељу, Птују, Слов. Бистрици и чак у Целовцу. Играли су дилетанти са гостовањима професионалних глумаца. За време рата се словеначке представе у Марибору нису давале, а г. 1918. је Драмско Друштво опет оживело и у априлу идуће године приредило прву словеначку представу у Народном Дому. У јулу г. 1919. мариборско немачко позориште прешло је у словеначки посед. Мариборско позориште помаже данас држава и градска општина. Даје се по 4—5 представа на недељу. Изводе се драмске и оперетне, а у последње време и оперске представе. Садашњи управник позоришта је д-р. М. Бренчич. У умет-

ничком погледу мариборско позориште налази се данас још у стадију постајања, али ће се са интензивнијом сарадњом Љубљане развити у одличан покрајински културни завод.

*

Тешке прилике, у којима се стварало љубљанско словеначко позориште, криве су много, што се ово позориште није могло развијати онако, као што би се желело, те и што се није могло попети на ону уметничку висину, која би била потребна за репрезентативну позорницу целог културног словеначког елемента. С тим у вези је даље разумљиво, што је словеначка драматика још и данас најслабија грана словеначке књижевности. Словеначко позориште је било до предратних времена, мерено европским мерилем, скромно и врло смерно провинциско позориште. Грађанство је гледало у њему само место за забављање; зато је још најрадије посећивало оперету. И већина интенданата је имала о позоришту и уметности врло магловите појмове. Тек је *Иван Цанкар* са својом чувеном полемиком „Крпанова кобила“ разбистрио појмове о позоришту и његовом позиву у уметности и народу. Али, у ствари, главни разлог предратној словеначкој позоришној беди треба тражити на другој страни: у непрестаним кризама и финансијским тешкоћама, са којима се морало борити Драмско Друштво као оснивач словеначког позоришта, и у многим шиканама, којима га је угрожавао прво немачки, а после још чак и словеначки земаљски одбор; овај је, било да није хтео, било да није умео гледати у љубљанском позоришту једини и највиши наш уметнички завод и неопходно потребни саставни део у целокупном културном организму, гледао у њему, очима галериске публике, једино „театор“ намењен забави Љубљане и љубљанског грађанства. Такво схватање, па ма ефективни уметнички успеси позоришта били и још

како незнатни, било је у својој суштини неправедно и судбоносно погрешно. Највећу важност за свако позориште има трупa. Драмско Друштво је, истина, ускоро, чим се основало, ангажавало нешто сталног особља, али већином се ипак морало ослањати на дилетанте. Да са таквом трупом није могуће приказивати високе уметничке представе, то је јасно. Осим тога, још су се и они малобројни талентовани људи, који су се васпитали и израдили на словеначкој позорници, полако разишли по туђини, јер им домовина није могла дати достојне егзистенције. Драмско Друштво било је зато присиљено, да скоро непрестано мења и ангажује нове чланове, и то странце. С тим је позоришту одузет једини предуслов мирног и непрекидног развоја, онемогућена му традиција, на основу које уметничке енергије сваког позоришта могу једино тежити до што вишег савршенства. Са странцима, који су, истина, у позоришну кућу донели ново и освежавајуће схватање глумачке уметности и нове способности стварања, и који су подигли уметнички ниво словеначког позоришта, било је тешко радити због незнања језика. Они су у језичном погледу створили у позоришту прави хаос. Против језичне мешавине на позорници почео се као први врло успешно борити *Ошон Жујанчич*, који је још обратио велику пажњу изговарању словеначког језика на позорници.

Упркос бедном животарењу Драмскога Друштва, испод његовог окриља је изашло неколико најбољих словеначких глумаца, који су у туђини, а неки и у нашим југословенским земљама, успешно деловали. Спомена је вредна покојна *В. Нигринова*, која је била ангажована у београдском позоришту; а рад *И. Боршћника* у Загребу врло добро је познат. Од старијих, који још данас играју, вреди пажње: *А. Данило* и његова супруга *Г. Данилова*; доскора је играла *Зоф. Боршћникова*, бивша трагеткиња софиског позоришта. Најкарактеристичнији

словеначки глумац, који је остао словеначком позоришту веран до краја својих дана, био је покојни *А. Веровшек*: најпопуларнији тип словеначке драме, трагед, карактерни глумац, комичар...

Репертоар предратног словеначког позоришта, нарочито до појаве Ивана Цанкара, био је везан већим делом за туђу књижевност, а од ове, на жалост, не увек баш за најбољу. Оригинална продукција била је сразмерно мала. Интенданци су експериментисали; сваки је само хтео спровести своје начело и своје теорије и силом створити нешто, што се није родило само. Један је хтео преко ноћи дочарати „класично“ позориште, други је одбацио то и латио се „пучке“ игре, а трећи је опет, под сваку цену, покушавао конкурисати са немачком оперетом. То су све биле заблуде, лов на публику, и то је све криво у великој мери за бедно финансиско стање позоришта. Па још и данас, када постоји утврђена финансијска база, словеначко позориште, због оскудне традиције и нехармоничног развоја у уметничком погледу, нема сасвим тврдог тла под собом.

Иако су прошле сезоне створиле неке важније уметничке вредности, ипак се словеначка позорница још увек налази у стадију развоја. Није то још позорница неоспорних уметничких вредности; али постоји тежња да то постане. У бројно свакако недовољној трупи има данас неколико глумаца, који су своје способности израдили до знатне висине. У драми су важни нарочито као режисери *М. Скрбиншек*, *О. Шест* и *М. Пугељ*. Глумац одличних способности је *И. Левар*, изврстан карактерни интерпрет *З. Рогоз*, а трагеткиња је *Марија Вера*. По својој интелигентној, емоционалној и допадљивој игри наткриљује све друге *Мила Шаричева*. Велике су заслуге које је после рата стекао за нашу драму руски брат, покојни *Борис Пушјаја*.

ЛИКОВНА УМЕТНОСТ

Уметнички споменици на словеначком подручју датирају из времена када Словенци још нису били насељени у крајевима између Алпа и Јадранскога Мора. Овај наш преглед неће се обазирати на то доба, јер словеначка уметност настаје тек у време, које долази непосредно иза словеначког преласка у хришћанство.

Као и сва хришћанска уметност Европе, и старија словеначка уметност је у најтежијој вези са религијом; граде се цркве, украшавају их скулптурама и сликама, илуструју се побожни рукописи, и израђују многобројни уметничко-занатски предмети за потребе хришћанскога култа. Уметничких споменика има нешто сачуваних, али је њихов низ до XIII столећа доста редак. Ово, међутим, не мора бити доказ за тадашњу уметничку стерилност; модерна наука скоро сваке године налази нове старе споменике и њима употпуњује развојни низ словеначке уметности.

Пошто најстарије црквене зграде нису сачуване, неумесно је свако нагађање о њиховом стилу и узору. Романско доба је прво, из кога су остале сачуване црквене зграде. Стил су развили и пренели у првом реду манастири. Већина сачуваних споменика била је, истина, доцније више пута прерађивана или дозиђивана и повећавана, али ипак дозвољавају и ти објекти, као н. пр. манастирска базилика у Сични из средине XIII столећа, са своје три лађе и куполом изнад укрштања, позитиван

закључак, да су црквене зграде тога доба припадале развијеном романском стилу. У већим насељима налазимо романске цркве мањих димензија, тако у старом Тргу код Ложа, у Вузеници, у Великој Недељи, на Малом Граду у Камнику и још на неким местима. Пластични украс су доцније прераде скоро потпуно уклониле; досада није било могуће наћи ни трагове романског зидног сликарства. Једини сликарски споменик тога времена је сачуван у групи илуминираних рукописа из стишкога манастира, која је настала у XII веку и казује локализован утицај салцбуршке илуминаторске школе.

Масивна, засвођена романска базилика се у другој половини XIII века почела мењати у правцу, који обично називамо прелазним стилем. Из тога доба је сачувано више споменика; међу њима је најважнија манастирска базилика са три лађе у Костањевици, која има капеле на источној страни, а била је у XVIII веку барокизирана. Њен пластични украс чине капители стубова и портали, а доцније је била украшена и сликама. У прелазно доба је било саграђено више мањих цркава; али тај стил је брзо прешао у готику, која у Словеначкој потпуно обухвата цело XIV и XV столеће, а делимично и почетак XVI века.

Велике готске црквене зграде, које су се налазиле по већим насеобинама и местима, уништила је у многим случајевима доцнија мода новог стила. Сачуване су неке цркве, као сведоци развијеног грађевинарског знања, које добро познаје конструктивне законе и могућности материјала. У пређашњим временима били су неимари обично странци, а сада граде домаћи људи не само по Словеначкој, већ и по суседним земљама. Повеље и натписи су нам сачували имена неколицине старих архитекта, међу којима нека буду наведени: Андреј из Локе, Августин Тифернус, Бартоломеј Јунавер и Јуриј Страјт из Шкофје Локе.

Веће црквене зграде из готског доба, које су се до данас сачувале, потичу из познога средњег века и припадају дворанском типу. Цркве су са три, две и са једном лађом; велика катедрална зграда у Словеначкој није позната. Грађански стаљаж, који се увек самосталније развија, саградио је себи у већим местима камените жупне цркве, које својом солидном уметничком опремом сведоче о самосвести својих патрона. Такве цркве се налазе у Крању, Шкофјој Лоци, Радовљици, Марибору у Новом Месту, где има црква крипту под презвите-ријем, у Шт. Руперту, те на хаџилучким местима, међу којима заузима одлично место црква на Птујској Гори.

Развијена готска архитектура почесто употребљава пластику као архитектонски украс, па и као самосталан део на олтарима. Док су из пре-лазног доба познати само поједини кипови, Мадона у Солчави и она у капелици у љубљанском Кракову, сачињавају кипови из готског доба читаве групе, које потичу из домаћих кипарских радионица и достижу високи квалитет, а ни временски не заостају за развојем пластике у суседним земљама. Кипари су украшавали многе архитектонске делове са орнаменталним, фигуралним и животињским рељефима. Сачувано је много кипова, нарочито Мадона, међу којима је она на Птујској Гори најзанимљивија. Истраживачи још увек налазе досада непознате кипове из готског доба, који су често употребљени у олтарима који су доцније настали. И уметнички занат је био добро развијен, како сведоче поједини сачувани објекти (монстранце хорске клупе и т. д.).

Готско грађевинарство, како се развијало по градовима, утицало је и на врло многе црквице по провинцији, које је градио пук. Сељачка готска црквица је састављена из презвитерија, који окружују зидови у облику три странице осмерокута, и из једне лађе, која је много шира а веже је

један лук са презвитеријем. Свод презвитерија носе шиљаста, профилирана, каменита ребра, ослоњена на конзоле или ређе на стубове, а лађа има равну дрвену таваницу и обично прозоре само на јужном зиду. Конструкција је код малих димензија тако једноставна, да обично не треба спољашњих подупирача. Нарочити чар добија интимни простор од своје шарене сликарије, која је покривзла зидове и таванична поља презвитерија, лук, зидове лађе и редовно дрвену таваницу, која је била орнаментално патронирана. Почесто налазимо слике и по спољашњости цркве, где је скоро редовно насликан св. Крштоф у колосалним размерама.

Садржина тих слика, које су, са изузетком лађине таванице, рађене ал' фреско, строго је побожна. Обично је у средишту презвитеријеве таванице слика Христа, кога окружују у појединим пољима анђели и симболи евангелиста. Зидови презвитерија су раздељени у пасове, у којима су сцене из Христовог живота, легенда црквеног патрона, светитељски портрети и слично. Лук носи скоро без изузетака слику Благовести и легенду о Каину и Авељу. На северном зиду лађе, који је скоро увек без прозора, обично сликају велику композицију света три краља, који иду да се поклоне Исусу. Јужни зид је само изузетно са сликама; иначе сликало се и у прозорима. Остало је само мало примерака некада тако развијеног сликања на стаклу.

Зидно сликарство по досада познатим споменицима, почиње негде крајем XIII века, још пре него што се готски стил у Словеначкој јасно развио. Најстарије фреске имају зидови лађе у цркви на Врзденцу, нађене тек пре две године испод креча, на ком је био слој новијих фрески. Првобитна црква показује знаке романског стила из почетка XIII столећа и била је живописана мало после довршења. Слике су раздељене на више пасова и представљају разне сцене из Христовог живота у чистом идеалистичном схватању. Фигуре су без обзира на

природну пластичност скициране контуром, која је испуњена бојадисаним мрљама; сликар још није имао смисла за пластичност и за унутрашњи живот особа. Д-р Стеле, који је фреске открио, мисли, да су настале на почетку XIV века и да показују француски утицај, какав показују и минијатуре стишкога манастира.

Коју десетину година су млађе фреске у презвитерију у Турнишчу. Оне припадају групи прекомурског монументалног сликарства, какво имају цркве у Мурској Соботи, на Селу, у Велемеру (који је припао Мађарској), те у Мартјанцима (1392). Последње две декорације је довршио сликар Јанез Аквила из Радгоне, који је познат са натписа; а поред њега је морала радити и бројна дружина сликара, међу којима неки по вредности надмашују Аквилу. У главном је садржина тих редова иста, какву смо означили у опису готских црквених декорација. Разне побожне сцене су богате у приповедачком елементу; тој тенденцији се нарочито прилагођава циклус фрески у лађи цркве у Турнишчу, који је био рађен 1389. а обрађује хронику краља Владислава Светога.

Из XV столећа потичу многобројне декорације ал' фреско по словеначким црквама. По реду су настале фреске у Жировници на Горењском, код св. Јанеза крај Бохињског Језера, и радови које је извршио сликар Јанез, грађанин љубљански (син сликара Фридерика из Бељака), на Високом (1443.), на Камном Врху, те на Муљави (1456.). Из средине XV столећа датира велики пасионски циклус у старој цркви у Словењграцу, који је радио Андреј из Острога. Ређају се фреске у Цригробу (1453.), у Мачама над Предвором (1467.), у Сухој и у Бодешчама код Шкофје Локе, код св. Петра на Желимљама и крајем столећа фреске код Св. Ожбалта на Језерском. Њима најближи рад с краја века су четири сцене из живота Св. Урха у црква на Крижној Гори над Шкофјом Локом, фреске код Св. Приможа

над Камником и у последње време нађени циклус у цркви Марија Градец код Лашког (пре 1526.). Набројани радови не обухватају све готске зидне декорације по Словеначкој. Уметност горењских сликара утицала је и на суседну Горичку, где се налазе готске фреске у црквама у Прилесју код Плава, у Авчама, у Толмину, у Воларима и по другим местима. Пошто су у доцнијим временима често превлачили кречом старе слике, које су понеком изгледале круте и варварске, оправдано је очекивање, да ће открића у будућности још знатно обогатити наше досадашње познавање врло раширеног готског сликарства у Словеначкој.

Осим декорационих фрески по црквама, данас су познати само ретки сликарски споменици из средњег века. Уобичајени крилни олтари са сликаним таблама приликом доцнијих обнављања скоро су без изузетка нестали из словеначких цркава, само су се сачувала крила крањског олтара са легендом Св. Канцијана и другога (око 1500.) у бечком дворском музеју, и још неки фрагменти. Важније је минијатурно сликарство, чији су споменици многобројнији, а међу њима одлично место заузимају рукописи у крањском жупном архиву. Али главни сликарски материјал, по коме је могуће просуђивати развој словеначке уметности у средњем веку, чине ипак многобројне сачуване фреске.

Од првобитне схематичности, какву познајемо у врзденским фрескама, под утицајем преокрета у сликарском схватању западне и средње Европе, мења се и стил монументалнога сликарства у Словеначкој. Време уноси у апсолутно идеалистичне творевине полако реалистичне елементе, који проширују материјалну садржину сликаних призора. У XIV веку се у прекомурским фрескама јавља промена узорног типа, фигуре постају пуније живота. У неким случајевима тај је покрет дошао посредовањем чешког сликарства, а уопште је потпуно у вези са развојем на Северу.

Тенденција ка све јачем реализму појачава се у XV веку и достиже свој врхунац у радовима с краја тог столећа: код Св. Ожбалта, на Крижној Гори и код Св. Приможа. Закључни члан овога развоја су фреске у Лашком, које су израз новог доба, што је логично сазрело у ренесансу. Живот стила на словеначком подручју моћно пулзира, а као доказ за тада већ ослобођену уметничку и стваралачку снагу народа и његову активност јесте то, што је створио у своме сликарству одређену границу према другоме полу тадашњег европског сликарског развоја, који се вршио у Италији.

У другој половини XIV столећа узимају маха тежње словеначке верске реформације. Ново доба је неповољно за сликарство; оно ствара, истина, са првим штампаним књигама словеначки књижевни језик, али познаје само графичку опрему књиге, која већином није домаћа. Смањена уметничка продукција онемогућава разбистравање оријентације. Тек победа противреформације доноси јасност, и ново уметничко цветање.

Програм католичке противреформације је захтевао удаљавање од реформативнога Севера и управљао је младе ђаке у католичку Италију, одакле су се враћали прожети одушевљењем за талијанску уметност. Одлучни вођа противреформације у Словеначкој, љубљански бискуп Томаж Хрен, скупно је групу уметника, који су имали пуне руке посла украшавајући новопосвећене цркве. Млади, у Италији васпитани духовници и световњаци пропагирани су уметност делима по талијанском укусу; много су се бавили и науком и оснивали чак научна друштва, која су постала жаришта новог живота. XVII век даје полихистора И. В. Валвазора, који је у свом дивљења вредном делу описао Крањску и тај опис украсио многобројним сликама. Основао је властиту бакрорезачку радионицу и скупљао уметничке радове. Домаћи племићи тих времена, која су дошла после опасних сељачких побуна, ре-

формације и турских упада, граде себи дворце, који нису више суре тврђаве, већ удобна пребивалишта и неретко попришта душевног рада. Изображени духовници и лаици позивају талијанске уметнике у земљу, и ови ту развијају велику радиност, утичу на домороце и помажу свом стилу да дође до потпуне победе и популарности.

Талијанска архитектура Ренесанса прошла је скоро без трага крај Словеначке. Треба напоменути, да се тада код нас уопште врло мало градило и да се на ретким грађевинама јављају спољашњи знаци готике у потпуно неконструктивној употреби, што је јасан доказ за преживелост тога стила. Са новим полетом грађевинарства јавља се, нарочито у световним грађевинама, нов стил, барок, који је завладао свуда по Словеначкој у XVII и развио се ванредно у XVIII веку. При грађевинама су запослени, поред талијанских архитекта, и многобројни домороци, који нарочито у XVIII веку стварају дела великих димензија и изванредне лепоте. Међу туђим архитектима вреди да буде споменут најодличнији, Андреј Поч, који је израдио планове за љубљанску стону цркву (1700.), а међу домаћим је најзнаменитији *Грегор Мачек*, чије се црквене и световне грађевине могу без устручавања ставити уз радове талијанског барока.

Као архитектура, и кипарство XVII и XVIII века имало је своје узоре у Италији. Долазе талијански уметници, који налазе у домаћим добре сараднике и наследнике. Кипарство још увек декорише палате и цркве, које за своје богате олтаре требају много фигура и резбарских украса, а поред тога ствара и самостална дела, споменике, фонтане и портрете. Низ кипарских имена је врло дугачак; имена не означују увек творце појединих дела, већ и главе појединих кипарских и резбарских радионица, које су имале своје средиште нарочито у Љубљани. Какву су уметничку важност имале те радионице можемо закључивати из чињенице, да

су се њихови производи ширили по свему словеначком подручју чак онамо до прага саме Италије; обрађивале су већином мрамор, који важи као специфично талијански материјал. Најважнији заступници барокног кипарства су домороци *Михаел Куса* и *Лука Мислеј*, а од странаца Јакоб Контиери из Падове. Одличног уметника добила је Словеначка са Франческом Робом из Млетака, који се као Мислејев зет одомаћио у Љубљани и саградио јој, поред многих олтара, њен највећи понос, мраморну фонтану пред магистратом са симболима словеначких река. Роба је био уметник великих квалитета и са нарочитом отменошћу је стварао дела, пуна формалне зрелости. Многобројни познати и безимени кипари у служби барокне архитектуре, која је захтевала свестрани сјај декорације, израдили су многобројне фигуре, међу којима налазимо дела велике савршености. У њима је здружена са патетиком времена сва формална рафинираност, која често прелази преко могућности материјала и сведочи о свестраном развоју кипарства у Словеначкој. Посебан чар провинцијалних цркава чине тада богато резани, фигурама украшени позлаћени или полихромирани олтари, који у XVIII веку губе своју тектонску диспозицију и постају свечани оквири олтарних слика.

Сликарски развој, који је био у XVI веку прекинут, ојачао је у време противреформације и достигао врхунац у XVIII веку. Сликарство није више ограничено на само црквену декорацију, него захвата и у све гране живота. Ренесансних радова у талијанском смислу било је у Словеначкој врло мало. Круг Хренових сликара није имао једне водеће личности, која би својом стваралачком снагом могла дати важнија дела. Зато су ретки облици тога времена понајвише занатски производи, у којима се огледа репрезентативни мир јужнога стила. Карактеристично је, да су се тада појавила имена словеначких уметника у историји та-

лијанске уметности; а Словеначка је добила дела првих талијанских мајстора, Тинторета, Тицијана, млађега Палме и других.

Већ у XVI веку одомаћује се у Словеначкој портрет са свима знацима самосталног уметничког дела. Портрете налазимо, истина, већ на заветним фрескама позне готике, али њихова сврха није приказивање истинитог лика модела; тек у графичним портретима словеначких реформатора долази до важности жеља да се слика натуралистички. У XVII столећу, када почиње долазити до значаја тежња за већом репрезентативношћу, сликају портрете већином Низоземци, који су се у Словеначкој заустављали на својим путовањима за Италију. Међу њима је био један сликар знатне вредности, кога познајемо по његовом сликарском имену Алманах. Туђи портретисти су деловали у Словеначкој још кроз цело XVIII столеће; најважнији су Даниел Савоје, Давид Рихтер и Јанез Лука Кракер. Међу домаћим портретистима се одликују Јанез К. Мотбас, Јанез Ф. Гладич, Михаел Рајнвалт, Вергант, Мецингер и цео низ анонимних мајстора, који су сликали небројене портрете црквених достојанственика и племства.

У XVIII веку цвета барокно сликарство са неслућеном моћи. Поред портрета и световних декорација настају црквене фреске великих димензија и олтарске слике које представљају најрадије мучеништва светитеља. Сврха барокне црквене фреске је у суштини друкчија него што је била сврха до тадашње зидне или таваничне декорације. Док је средњевековна зидна слика пљосната, дакле се слаже са зидом и не захвата у реални архитектонски простор, те је ренесансна декорација са оквиром тако изолирана, да има функцију самосталне слике, — дотле захвата барокна фреска у сам простор, ствара иреалан простор и представља широке погледе у небо или његове визије. Тако се својом функцијом потпуно уживи у зграду са ње-

ним динамичним и пластичним вредностима, те заједно ствара целокупно уметничко дело, које барок у својој тежњи за концентрацијом тако воли. У Италији је најпре настао у декорацији описани илузионизам, који преноси у Словеначку Ђулио Кваљо, а развијају га домаћи сликари са Францом Јеловшком (1700—1764.) на челу.

Јеловшек је типичан ученик талијанске школе. У смелим композицијама употребљава своју изванредну колористичну моћ да ствара снажно у покрету приказаних, виртуозно уравнотежених визија. Израдио је много црквених фрески и утицао на своје савременике и наследнике, који су по таленту много скромнији, па и више умирени, као што се у осталом и сам стил умирио. Ипак је илузионистички начин декорације преживео XVIII век и има још у XIX столећу свог, истина најкаснијег, заступника у сликару Матевжу Лангусу.

Сликање с уљем се у XVIII веку развија, исто као и фреске, до високог квалитета. Његови главни заступници су, поред поменутога Франца Јеловшка: *Валентин Мецингер* (1702—59.), чије стотине још и данас сачуваних радова по Словеначкој и Хрватској сведоче о правој барокној виртуозности уживљавања и прераде млетачких и фламанских узора у слици и портрету. *Форшунаш Верганш* (1721—69.), сликар изванредног интелекта и типичног барокног заноса, који је створио дела јаког мистичног заноса и фино одмерене портрете; и *Аншон Цебеј* (1722. — око 74.), у чијем се раду огледа у правој јужњачкој лакоћи идеал лепоте и чаробна скала боја тога доба. Поред наведених главних мајстора ради у Словеначкој још много мање важних домаћих уметника, који сви имају лепих сликарских врлина и популаризују са многобројним сликама уметност до последње брдске црквице и усамљене куће. Да споменемо овде радионицу генерације *Лајера*, представљених обично најталентованијим чланом Леполдом. Следбеник ба-

рока је и *Јанез Поточник*, који је са *Тушком* позни заступник барокне фреске и одличан портретиста словеначкога рококоа.

У барокном XVIII веку преузимају уметничко вођство у Словеначкој домаћи уметници и, у сталној утакмици са талијанским уметницима, стварају дела трајне вредности. Њихово идејно наследство преносе им ученици у XIX век. Овај век, после кратког доба рококоа, чији је заступник споменути Поточник у кругу мањих декоратера, рано показује знаке новог стила, који је створило то грађанско столеће, време националног буђења у политици и култури.

Споменули смо, да живе барокни остаци још дуго у новоме веку. Али је важно и оно истрежњавања после барокног усхићавања које води преко класицизма у нову грађанску уметност. Главни заступник класицизма је *Франц Кавчиц* из Горице, који је био професор и доцније ректор бечке уметничке академије. У његово време су у истој школи предавали и сликари „предела“ браћа *Јанша*. У почетку века слика *Андреј Херлајн*, поред грубих портрета, домаће ведуте и тако показује враћање од визије скромној реалности. Уметности се на тај начин отвара ново поље.

Сликари — сликарство заузима у XIX веку највише места у историји словеначке уметности — остадоше у првом реду портретисте; портрет је изгубио своју репрезентативност јер је намењен за домаћи круг грађанина, али је добио животну непосредност и достигао све особине реалистичног уметничког дела. Један од главних грађанских портретиста је *Мајшевж Лангус*, апсолвент бечке и римске академије. Док су његови црквени радови школски традиционални, његови портрети су, упркос тврдоћи, важни документи словеначкога живота. У њима је сачувана слика тадашњег друштва и појединих му представника. Нешто млађи портретиста је *Михаел Сирој*, рафинирани сликар

женске лепоте, који је много научио код бечких и млетачких портретиста свога доба. Љубљана има цео низ добрих сликара, тако *П. Кинла*, *А. Карингера*, *Л. Цешиновича* и још много дилетаната, који сведоче, колико је смисла било тада за сликарску културу. У Горици и Трсту радио је *Јожеф Томинц*, чији су темпераментни портрети уживали глас по свој Европи и још данас су понос многе галерије.

Последњи монументални сликар у барокној традицији био је *Лангус*; после њега прелази струка на занатлије. Тада се јавља високи идеалиста *Јанез Волф*, (1825—84.), који се у Млецима уживео у класичне узоре и створио нове фреске у назаренском обележју. Одликује га топла осећајност, живим додиром са природом савладао је схематичност програма и сачувао животни колорит. Велику важност има као учитељ млађе генерације; васпитао је, поред других, *Јанеза* и *Јурија Шубица*, те *Антон* *Ажбета*, који су чували његову строгост стварања, и увели ново доба у историју словеначког сликарства.

Волфови ученици су открили природу у њеној суштини и почели је сликати. *Јанез Шубиц* (1850—89.) се школовао у Италији и у Бечу, а сликао је по Аустрији, Немачкој и у Прагу; сачувао је као декоратор и портретиста до краја извесну идеалистичну ноту. Његов брат *Јуриј* (1855—90.) био је темпераментнији и у стилу је даље отишао. Сликао је у Атини, Бечу, Лајпцигу, но за његов сликарски развој је најважније, што је дуго боравио у Паризу, где је постао модеран реалиста. *Антон Ажбе* (1862—1905.) настанио се у Минхену, где је сарађивао при покрету младих немачких сликара, а доцније је у својој знаменитој сликарској школи васпитао скоро сву генерацију словеначких импресиониста. Његов ученик је био једно време *Јожеф Пешковшек*, који је доцније у Паризу кренуо путем реалиста и стварао домаће жанр-слике, пуне трпкога духа домовине.

Девиза времена, да треба сликати природу у слободи са свима случајностима осветлења и расположења, та француска девиза је закључна фаза дугог сликарског развоја у XIX столећу, која је нашла у Словеначкој моћан одзив. Ажбетов савременик Фердо *Весел* је, са њему својственом наклоношћу за експериментирање, унео тај покрет међу Словенце. Широка природа Рихарда *Јакојича* је у самосталном стварању нашла дубоку осећајну формулу програма; постао је сјајни вођа генерације, којој припадају: рано умрли песник горењске крајине Иван *Грохар*, суптилни колориста Матија *Јама*, крепки фигуралиста Матеј *Сшернен* и неки други. Овим сликарима морамо прибродити и Ивану *Кобилцу*, једну од најспособнијих сликарки тога времена.

Кипарство овога доба нема уметничке снаге сликарства. Формално су исправни радови Алојзија *Гангла*, а више у сликовитом правцу развијене су скулптуре Ивана *Зајца*. Стилски савременик импресиониста је Франц *Бернекер*, чије не нарочито бројне творевине сведоче о приличном таленту кипаровом.

Непосредни наследници импресиониста су већином ограничили сликарски програм на домаће мотиве, које нису више уметнички прерађивали. У њиховим редовима је много смисла за графику. Млада генерација, коју сачињавају сликари и кипари Франц и Антон *Краљ*, Вено *Пилон*, Гојмир *А. Кос*, Алојзиј *Долинар*, Божидар *Јакац* и други, одбила се од импресионистичког гледања и тражи стварне подлоге својој уметности у материјалној истинитости предмета. Тако настаје после дугог врења нов, модеран стил, који је израстао из домаћих подлога а у складу је са развојем западне уметности.

Архитектура, коју смо напустили после барока, ствара у XIX столећу понајвише за грађанство. Класицизам се није нарочито развио, а гра-

ђански стил је створио тип удобне месне куће, без декоративних и формално свечаних аспирација. Црквене зграде из тога времена живе формално од барока, те су мало значајне. Тек у новије доба диже се поново та уметничка грана, која има међу модерним архитектима водећу личност у *Јозефу Плечнику*.

На прагу данашњих дана можемо констатовати, мотрећи на кратко описани развој словеначког сликарства, да је његов живот за све то време пулзирао са током западне уметности. Већ у средњем веку је оно показало много моћи; није само створило снажан полет свог уметничког доба, већ је овом дало и своје обележје, које га дели од уметности суседâ. У другом великом препороду, у XVIII веку, створило је оно темеље уметничком развоју, који све до данас није био више прекинута, који је у XIX столећу добио изразито национални значај. Од барока даље траје традиција високог уметничког стварања, које је исте вредности као и туђа продукција.

Франце Месеснел

МУЗИКА

О домаћој музичкој продукцији и репродукцији код Словенаца имамо врло стара саопштења. Вести о певању и свирци у средњем веку у Словеначкој скоро су све у вези са извештајима о играма, које су обично спојене уз ритмичну свирку.

О стилу те музике — ако изузмемо импортирани корал — није могуће говорити, јер имамо сачувана једва два фрагмента за један глас. Слутимо, да се ради у погледу пучке музике о певању у један глас, у већином „изразитом“ стилу, а код инструменталне музике за играње о једноставним ритмично-мелодичним творевинама, можда чак, — бар већ у XIV столећу, ако не пре — о примитивном вишегласју. Што се тиче словеначке црквене песме, д-р Ј. Мантуани утврдио је 12 остатака из XII—XIV столећа, који су нам сачувани у црквеним песмама у XVI веку и даље. Судимо, дакле, да је словеначко црквено певање било у средњем веку прилично развијено. И у XV веку је наша музика у јакој вези са верском акцијом. Године 1418. обновљена је школа код цркве св. Николе у Љубљани са нарочитом сврхом, да негује певање при богослужењу. Та школа се одржала све до XVI столећа.

Јуриј Слашкониа (Златкоња), родом из Љубљане (1456 — 1522.), први је наш славни композитор и хоровађа-капелник. Као духовник-музичар био је од г. 1477. дворски капелан цара Максимилијана I у Бечу и г. 1498. је организовао дворски

певачки хор. Г. 1514. постао је бискуп у Бечу. Он је први заступник низоземске полифоније у Словеначкој. Био је добро познат и у културној туђини.

Са Низоземцима и њиховом фигуралном музиком, која је тада била стилски водећа у Европи, била је словеначка музика у непосредном додиру преко композитора *Арнолда де Прукх* да Понте, рођелог г. 1480. у Бриге. Г. 1539. постао је Арнолд стони каноник у Љубљани, а од 1543. г. до смрти (1545. г.) био је главни хоровађа дворске капеле у Бечу. Чувен је као контрапунктиста и изгледа да ће на темељу тачних истраживања бити проглашен за човека, који је развоју словеначке музике под низоземским утицајем утиснуо најјачи печат стила своје домовине. За његово време и у деценију после његове смрти „низоземска“ је контрапунктна полифонија достигла у Словеначкој свој врхунац.

У XVI веку изазвао је покрет реформације самосталан културни полет Словенаца на свима пољима. Слободу савести су наши реформатори објављивали штампом, а божје истине пропагирани песмом. Као што је већ Лутер, по чијем узору је Трубар почео свој покрет, увидео: колико је важно средство верске пропаганде певање, тако је и Трубар врло много учинио за словеначку црквену музику. Трубар сам, истина, није компоновао, али је саставио са својим друговима после г. 1550. више песмарица. Међу овим мелодијама на религиозне текстове све је рађено за један глас, мелодично-експресивно певање, већином силабично у дорском, фригиском, јонском, еолском, а ређе у миксолидском начину. Те Трубарове мелодије су скоро без изузетка узете из тадашњих или мало старијих немачких протестантских песмарица. Оне песме, које су код Трубара означене као „старе словеначке,“ и оне су преведене са немачког. У Трубаровим уводима у те песмарице имамо драгоцену благо историских напомена, које нам омогућују да познамо тадашње му-

зичко-естетско мишљење, и које нам објашњавају стилску промену музике у другој половини XVI столећа. У уводу „Целом катихизму“ 1579. год. Трубар извештава о петогласном певању свога времена при богослужењу у Љубљани и сведочи за своје време постојање петогласне вокалне полифоније у цркви, са пратњом оргуља и труба. Трубар устаје врло оштро против музике, која импонира само са гласовном силом, или са великом множином гласова, и захтева певање са разумом и срцем.

Стилски истраживач налази у Трубаровом музичко-литерарном раду доста прилога за естетске правце онога времена, који захтевају од музике осећајно и духовно изражавање. Налази већ огорчење због старе, скамењене низоземске полифоније XV и почетка XVI столећа, са њеном само формалистичном, а иначе духовно и мисаоно безизразном контрапунктном машинеријом. У њему већ сигурно налазимо импулсе за стилски нову, модернију, идеалистично високо-ренесансну музику, какву је тада већ дао Талијанима Пиерлуиђи да Палестрина, северњацима Орландо Ласо, а нама велики Јакоб Галус-Петелин. Трубаров усклик „Перложите х тим беседам цилу серце!“ иста је емоција, као што је била она, која је довела Палестрину до нове стилске творевине.

Велики пријатељи музике били су наши реформатори и њихов круг: Далматин, Вид Кисел, а међу другима нарочито словеначки граматичар и педагог Адам Бохорич, који је набавио за оно време огромну збирку музикалија и поклонио је г. 1596. покрајинском одбору. Из Бохоричевога описа те збирке види се велик интерес словеначке интелигенције онога времена за световну музику. То је за оно време и за ондашње прилике огромна збирка, сабрана са универсалним интересом за световну музику. Имамо све разлоге да мислимо, да су били наши музичари у другој половини XVI столећа врло добро упућени и светски образовани у својој

струци, те да није чудо, што нам је оно време дало Глауса, јединога словеначког светски славног музичара!

Тада је свакако морала цветати и инструментална музика. За време Трубарово већ су се мисне песме пратиле са оргуљама и оркестром. Љубљана има своју градску музику. Код љубљанске стоне цркве и у манастиру Стични постоје музичке школе. Покрајинска школа (протестантска) у Љубљани, за коју је наставни план израдио А. Бохорич, давала је поуке теоретски и практично о фигуралној и коралној музици.

На жалост, музика пре Галуса врло мало нам је позната. Али, мада немамо сачуваних ни радова ни записа из тога времена, ипак је морала бити ту већ прилична музичка традиција, када се могао Галус Петелин из ње уздићи до толике висине! Он је био рођен у Крањској г. 1550., вероватно у Рибници на Долењском, а умро је дне 12. јула 1591. у Прагу. Као младић био је капелник оломушког бискупа Станислава Павловскога (1580—1588.), а од г. 1586. до смрти је био кантор код св. Јована на Брегу у Прагу. Од немачког цара је добио г. 1588. привилегисану дозволу за издавање својих композиција на десет година. Галус је за средњу Европу оно, што је велики Палестрина за Италију. У словеначкој музици значи Галус врхунац и крај градације контрапунктне полифоније: Слаткоња — Пругкх — Галус, па и још доста више; он важи као високо-ренесансни реформатор низоземске полифоније у идеалистичком и субјективистичком смислу, као што смо већ споменули код музичке естетике наших верских реформатора (осећај, израз, крома). Галуса сматрају средњеевропски водећи музичари као уметника, који је за север био посредник неких особености стила млетачке школе, односно њихове хармонике и хроматике, иако Галус никад није био у Млецима, него се учио из дела туђих музичара, која смо имали ми сами код нас.

Познавао је низоземску, немачку, француску и талијанску музику свога времена и још прошлих времена XVI столећа, како то можемо јасно разазнати из његових композиција. У своме делу „*Musicum opus harmoniarum*,” Галус је реформатор, који на тековинама свога времена широко гради даље. Дао је, као Палестрина, старој контрапунктној низоземској машинерији срце и душу израза, почео је интерпретирати текст тако, да му полифонија није више циљ, него средство уметничког израза у модерном смислу. Галус је један од првих мелодика средње Европе.

У XVII и XVIII веку немамо више да забележимо толико личности, као у XVI столећу. Та два столећа су доба световне, оперне музике барока, која, међутим, код нас није показала толики полет у музици, као у сликарству. Доба противреформације значи у нашем уметничком развоју моћно продирање романистичког стилског елемента у традиционалну творевину. Све дотле је била словеначка култура ориентисана сасвим северозападно, немачко-средњеевропски; а сад је продирање јужњачког елемента изазвало у њој неки унутрашњи отпор. Уопште су прилике за време Тридесетогодишњег Рата, заједно са противреформацијским борбама, биле неповољне за цветање уметности. Тако је сва наша уметност у првој половини XVII столећа сиромашна и стерилна, те има мало већих вредности. У другој половини побеђује код нас талијански утицај потпуно: језуите и црква су му својим утицајем утрли пут, и крајем XVII и почетком XVIII столећа код нас је талијанска барокна уметност на врхунцу; са њом долази до важности и талијански музички стил, који цвета скоро до средине XIX столећа.

Глава наше противреформације, бискуп Томаж Хрен, као велик мецена учинио је музичком развоју свога времена велике услуге. Бринуо се с много успеха о напретку наше црквене музике. Закључујемо, да је тај наш противреформатор, који

је сам писао песме у талијанском духу и помагао талијански стил у сликарству, уводио код нас и талијанску музику. Велики мецена је основао и знатну установу за студенте музике, па чак и сам скупљао градиво за словеначку црквену песмарицу. У Хреново време су у стоној цркви у Љубљани певали уз пратњу оргуља и оркестра, који је вредно помагао код инструменталних композиција. Језуите су у свом семинару поучавали певаче и музичаре. Приликом својих представа религиозних драма извађали су, по примеру Италије, и музичке инструменталне уметке (симфоније) и пратњу хорова.

Нарочити љубитељ музике и мецена за музичаре био је гроф Волф Енгелберт Турјашки, који је у свом љубљанском дворцу г. 1652. дао приказати прву талијанску оперу код нас. После су код нас опере, које приказују путујућа талијанска позоришта или домаћи људи, по талијанском узору, стално на дневном реду кроз више од подруг столећа. Ту имамо поуздане податке о утицају талијанске музике у нашој земљи у XVII и XVIII веку.

Па каква је то музика била? Очеvidно донела је новости нове талијанске опере у монодиском стилу. Помпозна драматика, монодија, колоратура и патетична живост били су јој битне карактеристике. О домаћим композиторима, који су сигурно прихватили тај стил у већем или мањем обиму, знамо само по имену, но дела нам њихова нису остала сачувана или бар чекају да се пронађу у архивама.

На прагу новог столећа, дне 8. јануара г. 1702., основао је Бертолд Хефер у Љубљани, са 14 чланова, *Academia Philo-Harmonicozum*. Љубљанска филхармонија је била најстарије музичко друштво бивше Аустрије, па је то и у садашњој Југославији.

И у осталим правцима је напредовао музички живот. У другој половини XVIII столећа Љубљана је већ имала сталну позорницу за оперу и певачке игре (*Nobelbühne*), која је неговала већином тали-

јанску, „drama per musica“. 1740. г. давао се Хасе-Метастасијев „Артасерсе“, 1742. г. истога композитора опера „Деметрио“. До године 1780. имала је љубљанска опера још увек талијански значај, а мање немачки.

Црквена музика је у том, вери мање наклоњеном, „просвећеном“ материјалистичком времену пала, као свуда у средњој Европи.

Боље је у то време цветала световна музика. Мецена, барон Жига Цојс је компоновао за „Nobelbühne“ словеначке уметке. Прву оперу добили смо ми Словенци на словеначком језику г. 1780., са „Белином делом камничког „шолмаштра“ (учитеља) Јакоба Зупана, које се међутим, на жалост, изгубило. Зупану и његовоме „Белину“ је следио г. 1789., Антон Линхарт са две веселе игре са певањем.

Талијански смер се показује у XIX столећу како у црквеној музичкој продукцији и репродукцији, тако и у приказивању талијанских опера и извађању талијанских световних црквених композиција. У Љубљани је поред „немачког театра“ још и „талијанска опера“, и филхармониски концерти имају у програму Талијане и Немце. Филхармонија, у рукама домаћих Немаца, цветала је лепо; позната је била по целој Европи, и бројала је многе одличне музичаре као своје почасне чланове, тако: Дусека, Хајдна, Паганинија, Хитенбренера, Кројцера и чак самога Бетовна (1819.), који је Филхармонији чак посветио своју пасторалну симфонију (VI). Још и данас чува њена архива својеручно писмо великога мајстора, који се захваљује на почасном чланству и обећава посвету једног већег дела.

Домаћи композитори су са правом народном свешћу помогли развој музике у Словеначкој. Један од најважнијих био је *Гашиер Машек* (1794—1873.), који је много компоновао за цркву, као и две опере и једну оперету. Његов савременик *Грегор*

Рихар (1796—1863.), сматрао се пола столећа као најодличнији музичар. Компонувао је преко 500 црквених композиција (зборови, праћени са оргуљама) у духу закаснелог талијанског рококоа и модернијег класицистично-раноромантичног смера, који је доцније, за време реализма Ферстеровога круга, био тако живо оспорен. Одличан композитор био је и *Јуриј Михевић* (1805—1845.), који је компоновао више опера и једну оперету. Стилски је Михевић класичар, који већ прелази у рану романтику. Одликују га строга форма и осећајна мелодика.

Средином тога века је процветала световна хорска композиција у стилу позне романтике и јако национално обојена, са осећајном мелодијом. Главни заступници су јој били: Јуриј Флајшман (1828—1874.); Мирослав Вилхар (умро 1871., соло песме са клавиром, клавирске композиције, оперета „Јамска Иванка“ 1850.); даље Чех А. Недвјед (1827—1896.), композитор, учитељ музике и диригент у Љубљани; Камило Машек (1830—1859.), оснивач првог словеначког музичког листа *Цецилиа*, композитор ораторија, црквених и световних песама, клавирских и инструменталних композиција, аутор двеју певачких школа; Ф. С. Адамич, световни и црквени композитор; даље Штајерци браћа Ипавци: Бењамин (1829—1909.), композитор оперете „Птичји кавез“ и опере „Техарски племићи“, и Густав (1831—1908.). *Даворин Јенко* (1835—1914.), композитор химне „Напреј застава славе“ и наше државне химне „Боже правде“, био је душа београдскога позоришта од г. 1871. до 1895. Компонувао је и неколико опера и музику за 30 драма.

Крај талијанистичком класицизму у нашој црквеној музици учинила је маркантна личност Чеха А. Ферстера, значајног композитора и педагога. Његових световних и црквених композиција је око 800, међу овима две опере: „Горењски Славуј“ и „Дом и род.“ Био је уредник *Црквенога*

Гласбеника и срце наше религиозне музике дуго година. Одгајио је скоро сву данашњу црквено-музичку генерацију.

У другој половини XIX столећа су у знаку музичког реализма, више или мање под Ферстеровим утицајем, радили композитори: Вавкен, Фајгель, Хајдрил, О. А. Хрибар, Ј. Алјаж и П. Хуголин Сатнер, овај последњи већ модернији, умерено импресионистички композитор више инструменталних миса, ораторија „Assumptio,“ кантата „Маслини,“ „У пепељавој ноћи,“ „Јефтејева заклетва,“ „Сочи,“ и опере „Тајда.“

Оперске композиторе крајем XIX столећа имамо у *В. Парми* (1858 — 1924.), који је компоновао опере: „Урх, гроф цељски,“ „Ксенија,“ „Стара песма,“ „Златорог“ и оперете „Царичине амазонке,“ „Лукави слуга,“ „Венерин храм“ и т. д., те у *М. Ширци* (Ристу Савину), који је дао опере „Лепа Вида,“ „Госпосветски сан“ и „Матија Губец,“ даље драматски приказ „Последња стража,“ „Плесна легенда,“ и балет „Чајна луткица.“

Године 1872. основана је „Глазбена Матица“ у Љубљани. Негује певање, има певачку и инструменталну школу, издаје композиције. Њен садашњи директор *Матјеј Хубад* (рођен 1866) много је учинио за културу словеначке песме. Године 1877. основано је „Друштво св. Цецилије,“ које негује црквену музику.

Од још живих црквених музичара да споме-немо: поред мелодика Сантера, још Е. Хохрајтера, В. Водопивца, Ф. Кимовца и Ст. Премрла. Последња два су оснивачи модерне импресионистично-хармониске музике у цркви. Нарочито *Премрл* је душа оргуљске школе у Љубљани и васпитао је цео низ даровитих младих музичара, а познат је и као оргуљарски виртуоз и врло плодан композитор у стилу импресионизма и експресионизма. Он је већ преко шеснаест година уредник листа *Црквени*

Гласбеник, који је ове године славио педесето-годишњицу.

Наша световна „модерна“ у погледу организације заостаје за црквеном, но ипак можемо навести знатније таленте композитора: *А. Лајовица* (рођен 1878.), оснивача импресионистичке струје код нас, композитора ефектних чувствених зборова и соло песама са клавиром, те неких симфоничних композиција; *Е. Адамича* (рођен 1877.), који је компоновао преко 200 инструменталних, а већином зборних композиција. Адамич компоњује у духу национално обојеног импресионизма, а у последње време је прешао на поље модерне полифоније. Поред ових делују као композитори професори конзерваторијума *Ј. Равник* и *Л. Шкерјанц*, композитори зборних, клавирних и инструменталних композиција у духу „обојеног“ импресионизма. Поменути морамо још и *М. Когоја* композитора опере „Црне мачке,“ даље *С Копорца*, *Сл. Остерца*, а у Штајерској *О. Дева* и *А. Шваба*.

Имамо и изврсне пианисте: *А. Тост* (Беч), браћа *Ј. и А. Равник*, виолинисте *Шлајса* и *Јераја*, те виолинисткињу *В. Јерајеву*, а у новије време *К. Рупела*.

Наша опера се у новије време знатно дигла. Поред директора *М. Полића* раде још као диригенти: *А. Балатка*, *Н. Штритоф*, *А. Нефат*, д-р *Д. Швара* и *М. Когој*. Од солиста да споменемо *Јулиуса Бетета*, *Ковача*, *Бановца*, *Тјери - Кавчинову*, *Ловшетову*, даље *Ријавца* (Београд), *Крижаја* (Загреб), *Шименца* (Загреб) и др.

За музичку литературу брину се три музичке ревије; најстарија је *Црквени Гласбеник*, затим *Певец* и коначно *Збори. Нови Акорди*, који су пре рата више година излазили, негујући вокалну и инструменталну композицију, сада су, на жалост — престали.

Станко Вурник

ПРОСВЕТНЕ ПРИЛИКЕ

Пре ослобођења, до године 1918. Ране почетке школа имамо код Словенаца већ крајем средњег века, и то највише по манастирима. Образованост се допуњавала, као и на другим странама по тадашњем свету, највише знањем латинског језика. Народни језик је дошао код Словенаца до неке вредности у школству тек са реформацијом.

Узимајући у обзир народни језик реформатор *П. Трубар* дао је Словенцима 1550. год. први штампани „Буквар са малим катихизисом“, дакле прво помоћно средство за читање и писање, штампано готским словима. У Љубљани су „дежелни станови“ (покрајински сталези), који су примили нову веру, установили 1563. год. своју протестантску школу. Та је имала четири разреда, а у њој је учитељевао први словеначки граматичар *Адам Бохорич*, који је имао два-три помоћна учитеља. Словеначки језик се употребљавао само у првом разреду, у другом су већ почели са латинским, а у трећем са немачким, у четвртом пак, поред пређашњих, још и са грчким. Ученицима другог и трећег разреда било је строго забрањено међу собом говорити словеначки; смели су говорити само немачки, а у четвртом разреду само латински. Латински је био тада свуда на првом месту, затим немачки и на послетку тек матерњи језик. Тај завод су покрајински сталези зато убрајали међу латинске школе. Треба имати на уму да је и у Немачкој и по другим странама у оно време латински језик имао

првенство у школи пред народним језиком. Бохорич је био г. 1582. умировљен, а ипак је две године доцније постао покрајински школски надзорник. После угушеног протестантизма, године 1598., протестантски учитељи су отишли из Љубљане.

Године 1597. дошли су у Љубљану *језуити* и отворили најпре два, а ускоро шест разреда гимназије. Г. 1636. било је на њиховој гимназији у Љубљани већ 544 ученика. Год. 1703. отворили су још и лицеј или филозофску школу са три годишта и припремали су оснивање университета.

Ново доба је дошло са наредбом царице *Марије Терезије* од 28. септембра 1770. г., да је школство државна ствар (политикум). У Бечу, уз цркву Св. Стефана, била је основана нормална или угледна школа, која је била уједно намењена за образовање учитеља по новој наставној методи. Успехе те школе опазио је словеначки свештеник *Блаж Кумердеј*, родом са Бледа, који је предавао на оријенталној академији у Бечу. Он је 1773. год. послао влади „Родољубиви план“, како би се дало крањско становништво најуспешније поучавати у читању и писању. Међу осталим добрим предлозима он је саветовао, да се народу предаје и на домаћем језику и на суседним словенским дијалектима. Дворска канцеларија у Бечу узела је Кумердејев предлог у обзир и одредила 1773. г. да се састави у Љубљани школска комисија и оснује нормална школа. Кумердеј је био именован за управитеља те нормалке. После смрти Марије Терезије њен син Јосиф II наставио је побољшавање школства и увео општу школску дужност од 6. до 12. године. Именовао је и среске школске надзорнике. Но пошто су учитељи били врло слабо плаћени и радије се бавили споредним послом, школство није доста напредовало. Тешка времена су настала и због ратова с Наполеоном. Аустриска влада је издала 1805. г. нову школску наредбу са насловом „Политички школски устав“, који је саставио Словенац,

врховни школски надзорник за Доњу Аустрију, *Јо-фже Сјендов*. Надзор над школама је преузело свештенство. Напретку је нарочито сметала употреба немачког језика у настави; словеначки језик се узимао у обзир само за почетну поуку. Свака покрајина у Аустрији ишла је својим путем према својим приликама, зато се и школство у Словеначкој развијало врло нејединствено.

Када су 1809. г. основали Французи Илирске Покрајине, којима је припадао и велики део Словеначке, наредио је гувернер, маршал Мармон, у јулу 1810. преображај свих школа. За време француске владе преуредиле су се основне школе у примарне школе (*écoles primaires*). Важан делокруг је имао код тога песник *Валентин Водник*, који је постигао код Француза, да се у школе место немачког увео словеначки језик и саставио је за то четири школске књиге. Сам је био и управитељ на три разреда снижене гимназије и надзорник основних школа у Љубљани.

Са одласком Француза 1813. г. постао је место словеначког опет немачки свуда наставни језик. Од велике просветне важности је било за Словенце, што је писац и доцнији бискуп у Трсту *Матјеј Равникар* постигао код цара Франца I, 1817. г., да се у љубљанској багословији установи катедра за словеначки језик. За наставника тог предмета био је именован *Фран Метелко*, који је саставио 1825. г. добру словеначку граматику и основао шест установа за учитеље основних школа, које вредно негују словеначки језик.

У Корушкој је много радио на побољшавању школства свештеник и покрајински школски надзорник *Симон Рудмаш*. А за развој словеначког школства у Штајерској има трајне заслуге први владика у Марибору *Аншон Маршин Сломшек* (1800—1862.). Многим педагошким писањем у зборнику *Мрвице* и иначе, састављањем разних школских и других књига, као песник--васпи-

тач и надзорник школа, толико је утицао на развој словеначког школства, да је цењен као словеначки педагошки класичар. Саставио је око 50 књига за школу и за народно просвећивање. Сломшек је и оснивач *Друштва св. Мохора*. Чланови тога друштва добивају по пет и више књига годишње, а у народ је отишло досада током 75 година много стотина хиљада просветних списа. Сломшек је уређивао наставу по најбољим тадашњим начелима, и то на подлози матерњег језика; утемељио је нарочито очигледну и реалистичку наставу.

Година 1848. значи велики преокрет и за школство. Словеначка омладина добила је свој први омладински лист *Ведеж* (Зналац). Министарска одлука од 2. септембра 1848. поставила је начело, да мора бити у основној школи матерњи језик ученика, за које је школа основана, уједно и наставни језик. Године 1853. министарска одлука је нагласила, да се треба у трећој школској години обазирати и на други земаљски језик, а наука о вери да се мора предавати на свима школама само на матерњем језику. Тако су била званично отворена врата за словеначку народну школу. После обновљеног уставниг доба, 1860. г., и Словенци су добили право, да „наклада школских књига“ у Бечу, основана од Марије Терезије 1772. г., издаје и словеначке књиге. Словеначке основне школе су се брзо умножиле. 1847. било је једва 46 школа, 1849. има их већ 139, а 1859. г. 233 и 517 мешаних основних школа.

Са пристанком парламента добила је Аустрија 21. децембра 1867. г. државни основни закон о општим правима држављана. Нарочито су важни били чланови 17., 18., и 19., којима је била призната слобода науке и наставе. За верску наставу у школи морала се бринути дотична црква, а држава је имала највиши надзор над свима школама. Сва народна племена у држави су са истим правима; у

школи, у надлештву и јавном животу признаје се од стране државе једнакоправност свих језика. Дабогме да су остале многе од наведених наредба само на папиру. Следеће године изашао је још један државни закон, који је уредио односе између школе и цркве, а 14. маја 1869. државни основно-школски закон. Садржавао је 48 чланова. Неке одредбе овога закона биле су промењене 1883. г. Дефинитивни школски и наставни ред за ошће основне и за грађанске школе изашао је на подлози оба пређашња закона тек 1906. и имао је 223 члана. У појединим покрајинама објављени су и нарочити извршни прописи.

Да угоде захтевима државног школског закона много учитеља се побринуло за школске књиге за разне предмете. Више Словенаца је показало у том погледу толико темељитости, да су од њих састављене књиге употребљавали и Немци а и други народи. Такав заслужни радник је био Фран Мочник (рођен 1814. г.), који је саставио нове рачунице, које су употребљаване дуго у разним издањима и преводима у аустриским школама. За земљопис, и то у првом реду за средње школе, саставио је Словенац Блаж Коцен немачки географски атлас, који се употребљавао у целој Аустрији до 1918. г. и доживео 42 издања

За развој школства било је основано више листова за школу и учитеље. У Целовцу је Андреј Ајншилер основао 1854. г. лист *Учишељски Товариш* (друг), који је сада најстарији словеначки часопис. А Иван Томшич је основао лист за омладину *Вршец* (Вртић). У Љутомеру, у Штајерској, основао је учитељ Иван Лајајне лист *Словенски Учишељ*, који је излазио од 1875. г. до 1877. Учитељи у Горичкој имали су од 1880. г. свој орган *Шола* (Школа). Када је дошла од министарства просвете у Бечу 1886. г. наредба, да се морају полагати испити о способности за основне и грађанске школе и на словеначком језику, написао

је Фран Габршек прву словеначку општу педаго-
гику „Обче взгојесловје“ и дидактику „Обче уко-
словје“. Педагошко Друштво је било основано
1876. г. за даље образовање учитеља, за побољшање
домаћег васпитања деце и свестрани развитак сло-
веначке педагошке књижевности.

Државним школским законом од 1869. г. била
је одређена дужност ићи у основну школу од 6.
до 14. године. Крањска покрајина добила је 1874. г.
олакшицу, да ученици посећују у провинцији (осим
у градовима и варошима у којима су тро- и више-
разредне школе) у последње две школске године
школу *понављања*. Ту школу посећују зимских ме-
сеци, од октобра до априла, дечаци 6 часова, а де-
војчице 4 часа недељно. Та школа *понављања* била
је пре неких 20 година реформирана у *продужну*
школу. У наставном градиву се наглашава пољо-
привредна поука и друге привредне ствари, важне
за сељака. За девојчице се унело у наставни план
само оно, што им је доцније могло користити у
домазлуку.

Државни школски закон од 1869. г. одређивао
је даље, да треба установити за васпитање занат-
лија и економа нарочите троразредне *грађанске*
школе. У те долазе деца после петог годишта ос-
новне школе. Таква школа би по закону морала
бити бар по једна у сваком срезу. Код Немаца и
Чеха су то покушавали постићи, на другим странама
се то међутим није извршило. Словенци у Крањ-
ској добили су само две грађанске школе, једну
у Кршком, коју је 1877. г. на свој трошак основао
кршки мецена Хочевар, а била је у почетку не-
мачка, и једну у Постојни (сада под Италијом),
која је била потпуно словеначка. Пре светског рата
било је у Словеначкој 907 словеначких основних
школа и још 84 у Корушкој, где је међутим сло-
веначки језик врло мало узиман у обзир. Разреда
је било 2600 и 180 у Корушкој.

Средње школе. Међу средњим школама у Сло-

веначкој најстарија је прва државна гимназија у Љубљани. Већ 1418. г. постојала је код цркве св. Николе латинска школа. Поред ње је била од 1563. до 1594. г. протестантска латинска школа; затим језуитска гимназија од 1596. до 1773. На место латинског дошао је немачки језик, а и у доба народног препорода остала је гимназија са немачким наставним језиком. Тек 1882. г. дозволила је аустриска влада словеначке паралелке, али само у нижим разредима. То је уопште први почетак словеначке средње школе. Осим на овој школи, основане су словеначке паралелке и на нижим разредима других гимназија, али само у Крањској; у другим словеначким земљама све су средње школе и даље остале немачке, то јест и словеначки ђаци морали су да се уче на немачком. Стара је и државна реалка у Љубљани, која је била основана 1851. г., као нижа реалка, а од 1865. г. је допуњена у вишу реалку са седам разреда, као немачки завод. Временом су се оделиле словеначке паралелке, које су се међутим разликовале од немачких само по томе, што је постао словеначки језик облигатан предмет, а и веронаука се учила у нижим разредима словеначки. Све је друго било немачко, и то до ослобођења. Француски језик био је облигатан од трећег разреда. После ослобођења постала је реалка чисто словеначка. У Марибору је била гимназија основана као језуитска 1757. г. Од 1781. г. били су на заводу наменштени пиаристи, а од 1790. г. световни учитељи. Првобитно је била сва немачка, тек много доцније, и то год. 1889., добила је словеначке паралелке у четири нижа разреда, а после ослобођења је постала сасвим словеначка. У Новом Месту су основали петоразредну гимназију фрањевци 1746. Године 1870. је преуређена у државну реалну вишу гимназију, а од 1878. је хуманистична гимназија са облигатним цртањем у нижим разредима. После ослобођења преуређена је у реалну гимназију.

Гимназија у Цељу постала је чувена по целој Аустрији због жестоке борбе, која се водила у бечком парламенту више деценија за словеначке паралелке у нижим разредима. Тек године 1895. основана је у Цељу словеначка нижа гимназија, а постојала је осим тога потпуна немачка гимназија све до ослобођења. Дуго је трајала и борба Словенаца за словеначку наставу на гимназији у Горици, где је студирало много словеначких ђака из Приморја. Тек касно су добили мале концесије у настави на словеначком, а године 1910. поделила се дотадашња у суштини немачка гимназија на потпуне гимназије словеначку, талијанску и немачку. То је била прва потпуна аустриска државна гимназија са словеначким наставним језиком. Али већ од године 1905. постојала је потпуно словеначка приватна гимназија у Шентвиду код Љубљане, која се брзо развила у потпуну гимназију. Основао је на свој трошак љубљански бискуп д-р Јеглич, те одгојио и професоре (већином из свећеничког сталеза). Варош Идрија основала је прву словеначку реалку.

Словеначки ђаци су, дакле, имали пре ослобођења средњу наставу на свом матерњем језику само у нижим разредима, па и то не свуда. Настава у вишим разредима, осим у наведеним заводима била је немачка; и словеначки професори морали су словеначким ђацима предавати на немачком. У већини средњих школа, осим у Крањској, највећи број професора били су Немци, особито за важније предмете, као н. пр. за историју, да се германизира дух словеначких ђака.

Професорско друштво у Љубљани, организација словеначких професора, издавало је уџбенике за вишу гимназију, да се тим аустриска влада присили на словенизацију, јер се ова изговарала да не може дати словеначких виших разреда, кад нема словеначких уџбеника. Тек после године 1908. почела се помало уваћати словеначка настава за по-

једине, мање важне предмете у вишим разредима. Пре светског рата било је на словеначком подручју 16 гимназија са 3344 ученика Словенца, а реалки је било 6 са 765 Словенаца.

Учитељске школе су биле у Словеначкој: 2, за мушке и 5 за женске. У Љубљани је била учитељска школа основана као нормална школа већ г. 1773. и преуређена г. 1867. у мушку учитељску школу. Женска учитељска школа је била основана г. 1870. и удружена са мушком учитељском школом; а г. 1921. постала је самосталан завод. На обе је немачки језик имао првенство, неки предмети почели су се предавати на словеначком тек год. 1881. и тако је остало до ослобођења. У Марибору је била од г. 1802. препарандија. За женске је било у Словеначкој још неколико приватних женских учитељских школа. Словеначке учитељске школе, мушка и женска, постајале су у Горици.

После Ослобођења. Ослобођење је донело Словенцима слободан полет школства. Тај добитак је само штетио губитак приморског и корушког словеначког подручја и страх, да се не однароди цела трећина Словенаца.

У Словеначкој, школство је брзо преуређено потпуно у народном правцу. Нова „Народна Влада“ је одмах 1918. г. привремено преузела све школство и учитељство под своју управу, те га моћно подупирала. Одмах се утврдило начело, да наставни језик на свима школама буде словеначки.

Наредба највише словеначке школске власти од 8. јуна 1921. год. наглашавала је, да учитељ треба да ради и изван школе на свима просветним подручјима. Тако ће учитељ постати стварно васпитач народа. Велика пажња се указивала телесном васпитању омладине. Обе велике словеначке гимнастичке организације „Соко“ и „Орао“, основале су нарочита одељења за нараштај. За проповедање трезвености и за противалкохолни рад организоване су по школама чете „Младих јунака“. Укупни

број тих јунака био је г. 1921. у свима срезовима 68.292. Врло успешно делује и „Подмладак црвенога крста“, основан г. 1922. Овај има у организацији 200 школа са 23.000 чланова, који се вежбају љ личној и социјалној хигијени, и у хуманом раду.

Од наставних предмета почела се много више учити југословенска историја, словеначка и југословенска народна песма, у цртању народни вез и украси и т. д. Српскохрватски језик је уведен као предмет у трећој школској години на свима школама и издат је за његово учење нарочити наставни план. За брже учење српскохрватског језика постављен је већи број српскохрватских учитеља, који скоро на свима вишеразредним школама посебно предају овај предмет.

Статистика основних школа у Словеначкој

Стање школа године	БРОЈ		БРОЈ ДЕЦЕ		Број учитеља
	шко-ла	разреда са паралелкама	обавезне за школу	похађали школу	
1918	518	2089	166.239	150.346	2216
1925	815	2897	132.708	130.077	2907

Даље постоје: 1 троразредна школа за слепе у Кочевју, 1 осморазредна за глухонеме у Љубљани, 2 помоћне школе за слабоумне у Љубљани и Марибору, 1 државни васпитни завод у Љубљани и више дечјих вртића и склоништа.

Нарочиту пажњу полагале су школске власти у Словеначкој на повећање и преуређење *грађанских школа*. За образовање дотичних стручних учитеља била су у школској години 1919/20. установљена два једногодишња течаја у Љубљани и у Марибору. Са грађанским школством се хтело растеретити средње школе и дати грађанским школама значај и права нижих средњих школа, од-

носно нижих гимназија. Грађанска школа, која је била првобитно трогодишња, добила је већ 1903. г. још један разред, такозвани „продужни разред“, одређен само за оне ученике, који намеравају даље у занатске, трговачке, пољопривредне и војничке школске заводе. После ослобођења биле су све грађанске школе преуређене у четвороразредне. Место немачког језика уведен је француски, као и други предмети за практична занимања.

Статистика грађанских школа у Словеначкој

Стање грађанских школа године	Б Р О Ј			
	школа	разреда	ђака	учитеља
1918	8	32	1508	50
1926/27	37	183	7189	307

Словеначко учитељство је сада у већини сталешки организовано у Удружењу Југословенских Учитеља у Београду, које је било основано одмах после преврата за сву државу. Секција УЈУ — Повереништво Љубљана има 2717 чланова. Орган овога Повереништва је *Учишелски Товариш* (основан 1860. г.), а за дидактичне расправе и чланке месечник *Пошник*. Пре је годинама (28 година) постојала још и друга учитељска организација „Сломшкова звезда“, која се међутим 1926. г., на подлози нарочите „Декларације“, сталешки удружила са УЈУ, а културно остала са именом „Сломшкова дружба“, те има као орган месечник *Словенски Учишел*. Умировљени учитељи имају своје „Друштво упокојених учитељев“. Постоји још и „Друштво словенских учитељица“. Грађански учитељи имају „Друштво мешчанскошолског учитељства“.

Учитељство у Словеначкој има више лепих економских организација. „Учитељско удовско друш-

тво“ постоји већ од 1860. г. „Друштво учитељска самопомоћ“, које је било установљено већ 1898. г., има сврху, да одмах помаже својти умрлога учитеља. „Друштво за сезидање учитељскога конвикта“ постоји од г. 1895. Овоме друштву је придодана и штедионица. Од г. 1906. има словеначко учитељство своју властиту велику штампарију, „Учитељска тискарна.“ Године 1920. била је сазидана „Творница учила“ у Љубљани, која је доцније обуставила рад. У мају 1920. била је основана задруга „Учитељски здравилски дом“ у Рогашкој Слатини. Године 1924. основано је још и посебно „Потпорно друштво за учитељски нараштај.“

За даље образовање учитеља и за подизање педагошке књижевности била је г. 1901. у Љубљани основана *Словенска школска маџица*. Ово је друштво од великог значаја за научни и стручни развој словеначког школства. Објављује расправе о психологији детета, помоћне књиге за разне научне предмете и списе о дидактици за основне и средње школе. Сваке године изађе више књига у две до три хиљаде примерака.

За омладину постоји више илустрованих листова. Најстарији омладински лист је *Врџец* (Вртић) са прилогом *Ангелчек*. Поред овога излази *Звончек* (Звонце). За средње школе излази месечник *Менџор*. За свој нараштај издаје гимнастичко друштво „Соко“ лист *Соколич*, а друштво „Орао“ *Орлич*.

Средње школе су добиле после ослобођења друго лице, а пре свега се уредило њихово језично питање. Немачки језик се свуда одмах укинуо, а само привремено оставио онде, где је било немачких маџина. Како на основним, тако се и на средњим школама увео српскохрватски језик као посебан предмет. Неугодно је утицало нагло мењање наставног плана.

Број средњих школа остао је од ослобођења скоро непромењен, само се у Мурској Соботи основала нова гимназија; но број ђака и разреда се

више него подвостручио. Данас постоје у слободној Словеначкој хуманистичке гимназије у Љубљани, Марибору, Крању и Шентвиду, реалне гимназије три у Љубљани и по једна у Крању, Кочевју, Новом Месту, Цељу и Мурској Сobotи, реалке у Љубљани и Марибору.

У погледу уређења уч шeљских школа важи уопште исто, што и за друге средње школе. После преврата су постале потпуно словеначке. Данас има у Словеначкој 14 средњих школа са 175 одељења, са 6607 ђака и 278 наставника.

Настава на немачком језику се после ослобођења одржавала, са обзиром на Сенжерменски Уговор, у школама за народне мањине. Пошто се није више јављало довољно ученика, те су школе врло сужене. Године 1924. било је у Словеначкој 57 таквих школа са 117 разреда и 5169 ученика.

Пољопривредне и домаћичке школе. У Словеначкој су 3 пољопривредне школе. Најстарија је на Грму код Новог Места, друга у Шт. Јурију, а трећа у Марибору. Школе на Грму и у Марибору су уређене за 50 питомаца, а она у Шт. Јурију за 30. Школа на Грму је двогодишња за ратарство и једногодишња за винарство и воћарство, а уопште је намењена за мање поседнике. Посебна анкета је г. 1920. реорганизовала пољопривредну наставу на учитељским школама. За воћарство је удешено преко 600 угледних школских вртова. За надзор тих школских вртова је постављен посебни надзорник. У Мариборској области било је 12 *пољопривред о-продужних школа* са 316 ученика. У идућој години ће се отворити у сваком срезу по једна.

Домаћичке школе су у Љубљани на женском лицеју („Младика“), у „Маријанишчу“ и код „Уршулинки“, у Марибору је „Весна“, у Птују „Младика“; даље постоје оваке школе у Цељу, у Шмихелу код Новог Места и у Репњама код Водица. Поред тога се одржава сваке године много домаћичких течајева по провинцији. Пољопривредно-дома-

ћичка школа у Маријанишчу је од г. 1898. завод за домаћичке учитељице.

Занатске и трговачке школе. Предратна државна занатска школа у Љубљани била је г. 1920. преуређена у *техничку средњу школу*. Ова има за разна наставна одељења од г. 1911. у великом стилу зидану зграду за школу и радионицу, и сада је највећа у Југославији. Наставника има 69, ученика и ученица 773. У провинцији по већим крајевима постоје још 42 *занатско-продужне школе* за 3800 ученика. За уметнички занат постоји на техничкој средњој школи још и школа „Пробуда“ и „Средишњи завод за женски занат.“

У Љубљани има и *трговачка академија* са три годишта и једногодишњим абитуријентским течајем, а *дворазредне трговачке школе* су у Љубљани, Новом Месту, Марибору и Цељу.

У Љубљани има савез пољопривредних задруга „Задружна звезда“ (Задружни савез) од г. 1918. нарочиту *полугодишњу задружну школу* за вођство задруга. У више крајева у Словеначкој основане су и „*трговачке продужне школе.*“ У Крању је *сиручна школа за пушкарство*, у Радовљици поучна радионица за корпарство, а у Љубљани су организовани путујући течајеви за корпарство.

Музичке школе. Музичко друштво „Глазбена Матица“ у Љубљани основано је г. 1872. са задатком, да издаје словеначке уметничке и народне песме за хорско певање. Тај свој задатак вршила је Глазбена Матица првих десет година свога опстанка. Но ускоро се показала потреба, да се оснује властита словеначка Музичка Школа, и Матица је почела са њом у јесен 1882. Из скромних почетака развијала се школа све боље и боље тако, да се раширила г. 1919. у потпуни *конзерваторијум*. Тај Конзерваторијум је преузела 1. априла 1926. под своју управу државна просветна власт, док је Музичка Школа остала још увек под управом Глазбене Матице. Крајем школске године 1926-

27. било је на Музичкој Школи 476 питомаца, а на Конзерваторијуму 136.

Заштитна деце. У Словеначкој је било после рата око 77.000 сирочади, на 100 становника је било дакле 7 сирочади, За напуштену школску младеж су у Љубљани и по другим местима основана посебна склоништа или *домови за младеж*. Тај посао врши „Друштво за младинске домове.“ Први је основан у Кодељеву код Љубљане, те има од г. 1925. врло лепу зграду. Свестрану бригу за напуштену и сироту децу води „Бискупско друштво за заштиту сирочади“ са узорним сиротиштем у Шт. Виду код Љубљане, основаним г. 1918.

За потпору сиромашних особа била је г. 1876. основана „Винценцијева дружба,“ која има 16 конференца, а њен је орган *Кришћански Дешољуб*. Бригу за омладину и друге особе имају друштва: „Доброделност,“ „Света војска,“ „Рафаелова дружба,“ „Бачка и пучка кухиња“ (основана г. 1877.), „Домовина,“ која даје јефтину храну ђацима средњих школа, „Друштво Св. Марте,“ „Католичко друштво занатских помоћника“ (основано г. 1855.), „Шегртски дом“, „Католичко друштво за омладину“ и „Друштво за заштиту шегрта“. Нема простора да се наведу све одговарајуће појединости, но да споме-немо само то, да су имала хришћанска добротворна друштва (г. 1921.) 26 завода са 388 особа за васпитање и школу и поред тога 429 особа за послугу. Тај рад извршују нарочито разни калуђерски редови.

Универзитет. Први почеци Университета у Љубљани иду пред крај XVII века. Када су 1696. г. дошле језуите у Љубљану и овде основали свој колегијум, почели се на овом ускоро држати више курсеве уз теологије и филозофије. Љубљански језуитски колегијум имао је право давања теолошког и филозофског доктората. После укидања језуитског реда (1773.) дошао је наместо језуитских факултета „лицеј,“ који се са прекидима одр-

жао све до 1849. г. Љубљански лицеј доживео је у првој половини XIX века две важне епизоде. Иницијативом гувернера француских „Илирских Провинција,“ маршала Мармона, обраћен је лицеј 1810. г. у Централну Школу (École centrale), са типом потпуног Университета. Овај Университет постоји само за време француске владавине (1810-1813.), а од тога доба имамо у Љубљани опет само Лицеј. 1848. г. проширен је Лицеј додавањем правног факултета, на ком су се држала предавања на словеначком језику. Али већ 1849. г. пренет је факултет у Грац, где се држе словеначка предавања на правничком и теолошком факултету све до 1856. г.

Под аустриским режимом борили су се Словенци стално за свој Университет, али без успеха. Дало га је Љубљани тек Ослобођење и народна држава. Законом од 17. јула 1919. г. вотирало је Привремено Народно Представништво за Љубљану Университет са пет факултета, од којих има медицински само пет семестара. Већ у зимском семестру 1919—1920. почело се са предавањима. Онда је имао Университет (без касније отвореног правничког факултета) уписаних 695 слушалаца. У зимском семестру 1926—1927. било их је свега 1298, и то 988 из Словеначке, 190 из осталих покрајина наше државе, а 120 из иностранства. Наставника било је у школској години 1296-7. свега 82. Монтанистички одсек на техничком факултету постоји у држави једино у Љубљани.

О потреби и напретку младога Университета не сведоче само успеси студената него и научни рад његових наставника. У оквиру филозофског факултета излази као орган Семинара за словенску филологију *Часопис за словенски језик, књижевност и згодовину* (од 1919.). „Знанствено друштво за хуманистичке веле“ (основано 1921.) издаје од 1923. г. зборник *Расправе* и посебна дела. Друштво за историју уметности (основано 1921.) издаје од г. 1921. „Зборник за уметничку згодовину.“ Географско

друштво издаје од 1926. г. *Географски Весник*. Правнички факултет публикује серију уџбеника и нарочити „Зборник знанствених расправа“ (од 1923.). Теолози имају своју Богословну Академију, која издаје посебна дела и има од 1920. г. свој орган *Богословни Весник*.

Народно просвећивање. Међу Словенцима се друштвени живот развио сразмерно рано и врло интензивно. Шездесете године су, са почетком уставнога живота, створиле основу и просветном раду међу народом. Почело се с тим као средством народнога препорода. У борби са Немцима, односно са Талијанима, требало је развијати своју словенску индивидуалност, а то се могло постићи у првом реду путем добре организације политичког, просветног, културног и привредног рада међу народом. Језгре друштвеног живота биле су читаонице, које су се почеле оснивати г. 1861. у градовима и варошицама. Читаонице нису биле само друштва за читање, већ су се бринуле и за друштвени живот, приређивале су драмске, музичке и друге представе, предавања, забаве, излете и т. д. Ту су се састајале политичке вође, ту су се плеле друштвене и идејне везе међу народом који се будио. Деловале су у првом реду међу интелигенцијом, постале су тако рећи ћелије народнога живота.

У борби са културно, политички и економски јачим Немцима и у Приморју Талијанима, ишао је словеначки народни препород за тим, да оснује и организује, према многобројним немачким, слична словеначка друштва. Зато се друштвена организација све више специјализирала и усавршавала. У томе су служили за углед највише Чеси, који су били у сличној борби са Немцима.

Осамдесетих година се спремала значајна промена у словеначком народном животу, која се извела потпуно деведесетих година. Словенци који су се дотада јављали у политици и у свему као јединствена политичка странка, расцепили су се на

два табора, на две политичке странке. На једној страни је остала либерална или напредна странка која се ослањала у првом реду на интелигенцију. На другој страни се развила конзервативна, католичко-народна, доцније названа људска странка. Победоносни народни препород је показао, од колике је важности друштвена организација за добијање народних маса и зато су сада обе странке основале много друштава и других организација, којима су се покушале утврдити међу народом. Особито је људска странка, која се ослањала у првом реду на село и на сељака, извела разноврсне просветне и економске организације по селима, те на тај начин популаризовала друштвени живот међу широким слојевима народа. Скоро сва друштва из првог доба народне слоге расцепила су се на либерална и католичка, и скоро у свима гранама се вршило делење културно, просветно и привредно; само мало друштава је остало у која није унесен раздор према политичким схватањима. Тако се међу Словенцима развио извештан дуализам, који је захватио у све гране јавнога живота. Можда је баш тај дуализам, који је био здружен са трајном међусобном утакмицом, која је одговарала средитој политичкој борби, највише убрзавао рад на обе стране, те се друштвена организација међу свима слојевима народа вршила тако снажно и готово савршено. Доцније је почела, поред наведена два табора, долазити до израза и социјалистичка струја са својим посебним друштвеним системом, само што се овај могао мање развити, ограничавајући се на већа, у првом реду индустриска средишта.

Главне просветне организације су ове: под окриљем људске странке стоји „Кршћанско социјална звезда“, која је била основана г. 1897., те има 340 филијала и око 40.000 чланова, и систематски се брине за предавања, просветне течајеве, књижнице, позоришта, путовања и др. Друштвени орган је *Весник*.

За књижнице и друго се брине „Просветна звезда,“ савез у Љубљани и Марибору, који делује за широке слојеве народа. У савезу је 206 просветних друштава с 12.216 чланова. Приређује предавања, позоришне представе, просветне вечери, излете. Друштвених домова има 110. Савез је отворио и више течајева за језике.

У истом смислу делује у демократским круговима „Савез културних друштава“ са централама у Љубљани и Марибору. Савез има 241 друштво као чланове. Књижница има 52, певачких друштава 46 и 67 свирачких. Брине се за предавања, представе, за развој позоришне уметности у провинцији, оснива тамбурашка друштва и т. д. Месечни орган јој је *Просветни гласник*.

Међу радништвом делује „Свобода“ по угледу на међународне просветне организације, и „Радничка Академија,“ која приређује популарно-научна предавања, рецитације и музичке вечери.

За женске је установљена „Словенска кршћанска женска звезда“ у Љубљани и Марибору, а на другој страни „Сплошно женско друштво.“ Новија заједничка организација је „Коло југословенских сестара,“ које има матично друштво у Љубљани и 24 филијале у Словеначкој, за које има 118 повереништава, и преко 7000 чланица.

За трезвеност делује „Света Војска,“ која има 38 филијала и 2189 чланова. У истом смислу делује и друштво „Трезвеност.“ Важан је *Прерод* (Препород), лист за трезвеност и здравље, а за хигијену илустровани месечник *Здравље*.

Врло важну улогу је играла гимнастичка организација „Соко,“ чије је оснивање у непосредној вези са народним препородом. „Соко“ је основан по чешком угледу и није био толико спортска установа, колико народно борбено друштво, — црвена кошуља је уведена по угледу на револуционарно гарибалдство — и имало је у првом реду да негује телесно јачање као средство за народну

самосвест, одлучност и борбеност. Зато је разумљиво, да је прву организацију „Јужни Соко“ у Љубљани (1862—1867.) аустриска влада бржебоље затрла. Али „Соко“ је брзо опет поново основан и раширио се по свима словеначким крајевима; своје ћелије је имао по свима местима и већим крајевима, у првом реду међу интелегентима. У доцније доба је „Соко“ све више неговао гимнастику, а сем тога у издашној мери и васпитни рад, са предавањима, представама, излетима, народном забавом, те уопште са националном пропагандом. У доба поделе духова на два табора, поред „Сокола“, који је остао у либералној атмосфери, развио се под окриљем људске странке „Орао“ са сличним тенденцијама. „Орао“ се популаризовао међу широким слојевима, те створио своја друштва међу сеоским становништвом у врло великом броју. Обе гимнастичке организације су се у међусобној утакмици веома усавршиле; почеле су издавати своје листове и склопиле су тесне везе са једнаким организацијама код других Словена. У новије доба су основали своје гимнастичке организације и социјалистички радници.

За развој словеначке културе у национално угроженим крајевима брине се „Ћирил-Методова Дружба“, која је основана год. 1885. и деловала је свуда где је претила опасност, да се словеначка омладина може отуђити од Немаца и Талијана. Пре рата је имало ово друштво у Приморју, Корушкој, у Бечу и по другим местима 283 филијале, које су са добровољним народним даровима одржавале 8 школа са 47 разреда, и 23 дечја вртића за 4.308 школске деце. Све се то издржавало искључиво само малим даровима, које су са пчелијом марљивошћу скупљали њени чланови. Тај ситни рад био је, с обзиром на економске слабости Словенаца, врло напоран. У доба поделе духова „Ћирил-Методова Дружба“ је прешла у либерални круг, а поред ње су у редовима људске странке

основали „Словенску Стражу,“ која је радила са приближно истим циљевима, а ипак са мањим апаратом. После ослобођења је основана „Југословенска Матица,“ која је постала главна народна одбрана бена организација, која има своје филијале по свима већим крајевима, без обзира на политичку припадност. Исто тако се добро раширила и организација „Јадранске Страже.“ Корушчанима посвећује највећу пажњу друштво „Госпосветски Звон“ у Љубљани.

Осим наведених било је још и много мањих специјалних друштава. Резултат тога је, да је постало друштвено учествовање у Словеначкој веома популарно и тако интензивно, да је данас тешко наћи општину, у којој не би било не једно, већ по више разноврсних друштава. Друштвени живот су највише водили учитељи, духовници и ђаци, а дабогме и остали интелегенти.

Развитак друштвеног живота потврђује статистика. Друштава, уписаних у друштвени катастар у Љубљани и Марибору месеца јуна 1927. било је: у љубљанској области 2861 и у мариборској 1961 скупа 4.372 друштва. Од ових је било у мариборској области 88 политичких, 699 културно-просветних, 494 стручних и привредних 315 хуманитарних и 95 разних других друштава.

Што су постала друштва тако важан орган цивилизације међу Словенцима, то је било могуће, јер се је основно школство у Словеначкој тако добро развило, да је било на послетку, у години 1910. у бившој Крањској међу људима преко 20 година само још 12% неписмених, у словеначкој Штајерској (у главном садашња Мариборска област) 10.5%, у Горичкој 13%, у Корушкој 25.6% неписмених. Просветни рад се могао вршити зато у издашној мери помоћу штампе. Основане су издавачке организације, у првом реду већ наведена „Дружба Св. Мохорја“. Више за интелегенте је издавала књиге „Словенска Матица“ у Љубљани; у

њеној наклади изашао је у своје доба главни део словеначке белетристичке и популарно-научне литературе. У последње доба су постале нове приватне или задружне издавачке књижаре, а деловање „Словенске Матице,“ којој је за време великога светског рата аустриска влада обуставила рад, сада је незнатније. Међутим је г. 1926. у Љубљани основана „Водникова Дружба,“ која издаје, слично као Мохорјева, књиге за народ и скупила је већ прве године свога опстанка 15.000 чланова.

Врло важну улогу имају часописи. Многа друштва имају своје нарочите органе. На села долазе у првом реду недељни листови и то у врло великом броју. Мирно се може рећи, да је данас мало сељачких кућа у Словеначкој, у које не би недељно долазио по један часопис. У Словеначкој 1927. год. излази 6 дневника, 18 недељних листова, 58 месечних, 9 полумесечних и 27 са даљим роком, скупа 128 листова.

Много школа изгубили су Словенци у Приморју. Још г. 1921. било је онде 353 словеначких основних школа (поред тога гимназија, учитељска школа, 2 грађанске школе и стручне школе) са 609 разреда и 86 паралелки, 51.949 деце и 698 учитеља. Друштво „Школски Дом“ у Горици издржавало је више приватних школа. Учитељство је имало своје удружење „Звеза југословенских учитељских друштава Јулиске Крајине“ и издавало је за учитеље *Учитељски лист*, а за омладину *Нови род*. Све су нам то недавно уништили Талијани. У најновије доба талијанска државна власт уништила је и просветна, гимнастичка и друга народна друштва, тако да наш народ с оне стране границе остаје без својих културних и економских организација.

Фортунат Лузар

Исправне и допуне

На стр. 65 у 7. реду одоздо место Фердинанда III има бити <i>Фридриха III.</i>			
На стр. 65 у 16. реду одозго место „у роби“ треба „у природи“			
„ „ 66 у 14. „ „ „ 1753. „ 1573.			
„ „ 72 у 11. „ одоздо „ „право-“ „ „жидовима“			
		славнима“	
„ „ 73 у 15. „ „ „ „Похлим“ „ Похлин.			
„ „ 74 у 3. „ одозго „ Шенбурну „ Шенбруну			
„ „ „ у 13. „ „ „ „манском“ „ „османском“			
„ „ 80 у 4. „ „ „ „Словенцима“ <i>Словенима</i>			
„ „ 90 у 19. „ „ „ „Јанка“ „ <i>Јанжа</i>			
„ „ 97 у 14. „ „ „ 1829. „ 1819.			
„ „ 98 у 18. „ „ „ 1815. „ 1816.			
„ „ 103 у 7. „ „ „ „ковачнице“ „ <i>рудника</i>			
„ „ 104 у 21. „ „ „ „до октобра“ „ „до средине			
		1782.“	1783.“
„ „ 113 у 20. „ „ „ „први“ „ <i>нови</i>			
„ „ 115 у 13. „ „ „ „ништа“ „ <i>много</i>			
„ „ „ у 24. „ „ „ „позај-“ „ <i>позај-</i>			
		мљених“	<i>мљеном</i>
„ „ 116 у 7. „ одоздо „ „Горичкој“ „ <i>Горењској</i>			
„ „ „ у 16. „ „ „ „Словенцима“ <i>Словенима</i>			
„ „ 117 у 17. „ одозго реченица треба да гласи: „и чини се да су те године постале плодне“.			
На стр. 118 у 1. реду одозго место „Јуриј“ треба <i>Јакоб</i>			
„ „ „ у 7. „ одоздо „ 1808. „ 1804.			
„ „ 121 у 21. „ одозго реченица треба да гласи: „Али ни граматика Водникова но Франулова“.			
На стр. 122 у 1. реду одозго место „Klein-“ треба „Klein-“			
		bürger“	städter“
„ „ 123 у реду 10—8. одоздо реченица треба да гласи: „За позориште се радило у Корушкој, где је пре 22. окт, 1817. неко (Хиршл, курат у Вратима?) написао прву оригиналну словеначку драму („Улрик граф Целски“), а Шустер приредио једно приказање“.			
На стр. 126 у 14. реду одозго место 1817. треба 1827.			
„ „ 129 у 8. „ „ „ 1822. „ 1828.			
„ „ 130 у 2. „ „ „ „октобра“ „ <i>око</i>			
„ „ „ у 7. „ „ „ 1842. „ 1845.			
„ „ 134 у 4. „ „ „ 2. „ 8.			
„ „ 144 у 10. „ „ „ треба пред <i>иначе</i> додати: „Њихове главне науке су подигли до важности пре свега Л. Светец, Матеј Цигале и А. Јанежич.“			
На стр. 155 у 19. реду одозго место „пригодне“ треба <i>путничке</i>			
„ „ „ у 5. „ одоздо „ „вештини“ „ <i>омтрини.</i>			

САДРЖАЈ

	Стр.
Предговор	4
<i>А. Мелик</i> : Географски преглед	5
<i>М. Кос</i> : Историја	33
<i>Ф. Кидрич</i> : Старија Књижевност	86
<i>И. Графенауер</i> : Новија Књижевност	135
<i>Ф. Албрехт</i> : Позориште	164
<i>Ф. Месеснел</i> : Ликовна уметност	176
<i>С. Вурмик</i> : Музика	190
<i>Ф. Лузар</i> : Просветне прилике	201

